

TUDÓSÍTVÁNY

A KEGYES TANÍTÓRENDIEK

BUDA-PESTI FŐGYMNASIUMÁRÓL

AZ 1885–86-iki TANÉVBEN.

BUDAPEST.

„HUNYADI MÁTYÁS“ NYOMDA-INTÉZET.

1886.

TUDÓSÍTVÁNY

A KEGYES TANÍTÓRENDIEK

BUDA-PESTI FŐGYMNASIUMÁRÓL

AZ 1885—86-iki TANÉVBEN.

BUDAPEST.

„HUNYADI MÁTYÁS“ NYOMDA-INTÉZET.

1886.

TARTALOM.

- I. Horatius ethikai elvei.
  - II. A tanári kar.
  - III. Tudósítás a tanodáról.
  - IV. Tanterv.
  - V. Írásbeli feladványok.
  - VI. Az ifjuság érdemsorozata.
  - VII. A sorozatban használt rövidítések magyarázata.
  - VIII. Statistikai táblázatok.
  - IX. Figyelmeztetés.
-

I.

HORATIUS
ETHIKAI ELVEI.

IRTA

DRAJKÓ BÉLA,

kegyesrendi tanár.

Horatius ethikai elvei.

I.

Bevezetés.

Q. Horatius Flaccus, Róma legnagyobb lantos költője, a római irodalom aranykorszakának, az augustusi kornak legkimagaslóbb alakja. Vergilius az epos irodalomban oly kiválót teremtett s bár művészi compositiója és stilusa, nagyszerű gondolatai őt bámulttá tették kortársai előtt, s úgy ezen tulajdonságai, mint egyéni kedvessége őt utóbb mythosi alakká varázsolták, különösen a középkorban¹⁾: mégsem volt hatása oly messze terjedő, mint Horatiusé. — Hatása sok nemzet irodalmán meglátszik, még a mult században is. „A német irodalomra, különösen a tizenharmadik században, Horatius lyrája nagy befolyásu volt; s hogy Horatius mennyire foglalkoztatta a tudósokat, arról bizonysgot tesz az ő művei kiadásának s a neki szentelt iratoknak egészen beláthatlan száma.²⁾

De igen nagy volt Horatius hatása a mi nemzeti irodalmunkra is, a miről félreismerhetlen tanuságot tesz az ó-klasszikai iskola, s ennek legkiválóbb képviselője Berzsenyi.

„Az ó-klasszikai irány, mely a mult század végén Barótival megindult és Virággal felemelkedett, a jelen század második tizedében jutott legmagasabb kifejlésre Berzsenyi Dániellel . . . A soproni iskolában tanult; a szenvedélyes, lánglelkü ifjú azonban éjjelenként kedvelt költőjével Horáccal mulatott s maga is verselni kezdett . . . Berzsenyi a klasszikai ódának legnagyobb mestere. Igen kevés költeményét kivéve, mindenütt antik versalakokat használt, de klasszikai fenségében, bölcseletében és formáiban erősen nemzeti jellemű.“³⁾

Horatius már életében kedvelt olvasmánya volt az iskoláknak, már az ó-korban foglalkoztak vele magyarázók, s azóta ezeknek egész hosszú sora következett. Quintilianus, ki „Instit. Orat.“ cz. művében a leendő szónok számára az olvasmányokat kijelelve, minden jelentékenyebb irót röviden s éles jellemzéssel mutat be, mondja, miután előbb már egyéb megjegyzést is mondott róla: „At Lyricorum idem

¹⁾ L. dr. P. Thewrewk E. Irod. tört. előadásai, 1883. 330. l. Teuffel, Gesch. d. Röm. Litter. 471. l.

²⁾ Teuffel: 499. l.

³⁾ Dr. Beöthy Zs.: A magy. nemz. irod. tört. I. r. 126. l.

Horatius fere solus legi dignus. Nam et insurgit aliquando, et plenus est iucunditatis et gratiae, et variis figuris et verbis felicissime audax.¹⁾ Horatius maga is megjósolta, hol tréfásan, hol komolyan, hogy műveit mindenfelé olvasni fogják; tette pedig ezt tiszta meggyőződésből, erős hittel, távol a kevélység- és önhittségtől. Így Epist. I. 20.

„Quod si non odio peccantis desipit augur,
Carnus eris Romae, donec te deserat aetas:
Contrectatus ubi manibus sordescere vulgi
Coeperis, aut tineas pasces taciturnas inertes,
Aut fugies Uticam aut vinctus mitteris Ilerdam.

Hoc quoque te manet, ut pueros elementa docentem
Occupet extremis in vicis balba senectus.“

Komolyan szól magáról Carm. III. 30.:

„Non omnis moriar, multaque pars mei,
Vitabit Libitinam: usque ego postera
Crescam laude recens, dum Capitolium
Scandet cum tacita virgine pontifex.

Dicar, qua violens obstrepit Aufidus
Et qua pauper aquae Daunus agrestium
Regnavit populorum, ex humili potens,

Princeps Aeolium carmen ad Italos
Deduxisse modos “

s több más helyen.

Horatiusról önteltséget e sorokból föltenni nem lehet; egy szerény, de a maga értékét azért kellőleg felfogó és méltányló lélek nyilatkozatai ezek, melyek a mostani korban talán öndicsőítésnek tünénének föl; de a classicus korban a nagy költőktől, mint őszinte meggyőződésből eredő szavak soha sem magyaráztattak félre. Tekintsük csak Ovidiust, ki maga a szerénység s vonzó egyéniségére mindent inkább lehetne fogni, mint önteltséget, ki pedig a metamorphosisok könyveit befejezván, a XV. könyv végén ezeket mondja:

„Jamque opus exegi, quod nec Jovis ira, nec ignis
Nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.
Cum volet, illa dies, quae nil, nisi corporis huius
Jus habet, incerti spatium mihi finiat aevi:
Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferar nomenque erit indelebile nostrum.
Quaque patet domitis Romana potentia terris,
Ore legar populi, perque omnia saecula fama,
Siquid habent veri vatum praesagia, vivam “

Sok jeles tulajdonai meg is szerezték Horatiusnak a halhatatlanságot: gondolatmélység, gazdag és élvezetes tartalom, nagy ember-

¹⁾ Quintil. X: 1.

és világismeret örökbecsüvé teszik műveit; de még egyéb, rajta kívül eső körülmények is szerencsésen közreműködtek abban, hogy Horatiust tökéletes költőnek nézze a világ: „1. Horatius után nem volt a rómaiaknak oly lyricusa, ki vele mérkőzhetett volna; 2. létezett ugyan előtte lantos, ki genialitásra jóval fölülmulta: Catullus, de ez tartalmánál fogva nem volt alkalmas olvasmány az iskolában s hamar feledtségbe ment; 3. a görög költészet termékei, melyeket Horatius utánzott, nagy részben veszendőbe mentek, s e nagy veszteség kárpótlásául az utókor örömmel fogadta Horatius műveit. Innen van, hogy évszázadokon át mód nélkül becsülték.“¹⁾

Azonban, hogy valamely írot megértsünk s összes szépségeit fel fogni s kellőleg méltányolni tudjuk, oda nem elég a nyelvészeti és tárgyi vizsgálás. E kettő sokszor csak arra való, hogy értelménye legyen annak, amit olvasunk. A nyelvtani teljes tájékozottság valamely író olvasásakor megment az értelemzavaró hibáktól, hogy valamely mondatnak értelménye ne legyen előttünk homályos vagy más, mint a mit az író azon értetni akart; de a nyelvtani megértés még magában nem gyűjt kellő világosságot a szövegbe, ha a történeti, régiség-tani, mythologiai s irod. történeti vonatkozásokat nem ismerjük; s így, gyakran, bár nyelvtanilag helyesen lefordítunk valamely mondatot, annak értelménye teljesen ismeretlen előttünk, nem ismervén még az említett vonatkozásokat. Ezeket is felkutatva megértjük az írot; de még teljesen kielégítve nem vagyunk. Az emberi lélek tovább kíván kutatni, valami sajátságot, valami kiválóan jellemzőt keres azonkívül az íróban, amit ha nem talál, unottá, közönségessé válik előtte s elolvasás után egykedvűen teszi félre. Hogy e czélt elérjük, egy magasabb szempontból való vizsgálás, egy főbb, tartalmi áttekintés szükséges, s legnagyobb gyönyört valamely író tanulmányozása fölött akkor érez a lélek, ha behatolt az író szellemébe, gondolkozásmódjába, erkölcsi, világnézetébe, a társadalomra vonatkozó ítéletébe, saját életelvébe.

Nem minden írónál találunk mélyebb és nagyobb mennyiségű reflexiót a tanulmányokra, tapasztalatokra és gondolatokra. Soknál a phantasia merész szárnyaira emeli az olvasót, csak gyönyörködni s a tündéries bájjal egymásból kibontakozó képeknek örvendeni engedi, de nem hagyja bensőbben vizsgálni az olvasottakat. Ezen hatás gyors, közvetlen, de hamar el is tűnik, a szemet lekötő szívárvány ez, melyet az eső hirtelen megszűnése eltüntet. Vannak azonban írók, kiknél a phantasia nem oly merész röptű, a termékenység nem oly nagy, a gondolatok nem meglepő fordulatokban váltják fel egymást, de ezen gondolatok egy tapasztalatokban gazdag, művelt nemes léleknek érett, sokat mondó kijelentései, melyek ujjabb-ujabb visszatérésre serkentnek

¹⁾ Dr. P. Thewrewk E. róm. irod. tört. előadásai 1883 360. 1.

s bár eleinte talán hidegen hagytak, később mindig jobban vonzanak s lassankint egész lelkünket gyönyörrel töltik el, mely gyönyör nem muló, hanem állandóan megmarad. Ez utóbbiakhoz sorozható Horatius s ilyen szempontból kiválólág alkalmas arra, hogy vele az iskolában az ifjakat megismertessük. Ki kellőleg megismerte, nem unja meg, bár az egészszet ismeri; hanem lankadatlan örömmel veszi elő később is szabad óráiban, hogy egy tiszta, világos, nemes és józan lélek bölcs gondolkozását élvezze. „Horatius finoman organisált észember. Nála a phantasia lendületét, a gondolatok s érzelmek ideális szárnyalását, az ő lelkesült és lelkesedést keltő lényét ne keresd. A mi azonban nála található, az a léleknek hasonlíthatlan világossága, nyugalma és élessége, s önmagának s más személyeknek és viszonyoknak átható ismerete.“¹⁾ „Nem költői termékenységgel, — hiszen 27—28 év alatt mindössze csak 162 költeményt, körülbelül tizezer verssort írt — nem is valami nagy képzelő tehetséggel s gyűjtő hévvel szerezte meg magának Horatius a halhatatlanságot, hanem gondolatgazdagsága, ember- és világismerete, jó izlése s humora kedveltették meg őt.“²⁾

A lyrai költészet természete, hogy a költő önmagáról sokat szólnon. Így a római írók közül a lyrai költészettel foglalkozókról több adatot is találunk az ő műveikben, mint az irodalom más ágában működőkről. Mig a történész a világeseményeket vagy hazája viselt dolgait tárgyalja; mig a bölcsész az előtte élt bölcselők eszméit tanulmányozza és saját kora állapotával s gondolkodásával egybevetve egy helyesebb irányt elérni törekszik; mig a szónok a rábizott ügy legjobb megvédésén fáradozik; mig az eposz-költő nemzete hajdani fényébe és nagyságába mélyedve, egyedül annak méltó megéneklését tűzi ki céljául, s önmagából csak a lelkesedést meríti, mely őt nagy feladatában vezérli s erősíti; vagyis mig mindezen más irányú írók magukon kívül keresik a tárgyat s keblökből csak a buzgalmat, kitarást s művészi formát merítik tárgyuk méltó feltüntetéséhez: addig a lyrai költő tárgyat legtöbbször önmagában leli: saját belvilága, saját érzelmei, gondolatai állnak lelki szemei előtt, melyeket művészi formákba öltöztetve feltüntetni képezi művészi vágyát. Még olyankor is, midőn tárgya nem saját belvilágából való, azért annak művészi föltüntetése mindig magán viseli az író egyéniségét.

Innen van az, hogy a sokoldalú s a mélyebb reflexiókat kedvelő lyrai költő műveiből úgy a költő lelki világát, mint saját korának gondolkozását, vágyait, hibáit s erényeit, szóval jellemét is megismerhetjük. Horatius, ki oly visszavonuló, a csendet, a magányt, a nyugodt contemplatiót kedvelő, a zajtól s izgalomtól idegenkedő egyéniség volt, különösen sokat szól műveiben önmagáról; s ez az oka, hogy Horatius életét saját műveiből ismerhetjük meg. Egy római író sem szólt műveiben annyit önmagáról, mint ő, „s ez korántsem vált ártal-

¹⁾ Teuffel: 482. l.

²⁾ Bartal: Q. Horatii Flacci opera omnia.

mára, mint pl. Ciceronak az ő levelei.⁴¹⁾ Talán csak Ovidiust, a nagy elegicust hasonlíthatjuk e tekintetben hozzá, ki nyílt őszinteséggel tárja fel előttünk gazdag lelkét, s szól sok helyen saját életviszonyairól. Míg más római írókat: Vergiliust, kivált mint eposz-költőt, Liviust, Sallustiust, Tacitust mint történetírókat tárgyaik, melyekkel foglalkoztak, akadályozták abban, hogy magukról is szóljanak s ez az oka, hogy pl. Tacitusról, a kiről más íróktól kevés maradt fen, alig tudunk valami bizonyosat; mivel önmagáról ritkán, keveset szól s nem is igen világosan.

Hogy pedig Horatiusnál az ő életére s gondolkodásmódjára vonatkozó adatokat biztosaknak vehetjük, az kitűnik abból, hogy ő önmagáról mindenütt nyíltan s őszintén nyilatkozik, s nyíltan tárja elének szép, nemes lelkének egész valóját. A hol csak öndicséretet látnánk az egyéni hibák teljes elhallgatásával; a hol az egyének iránt, kikkel az író érintkezik, csak odaadó alázatot, magasztalást s föltétlen hódolatot tapasztalnánk, nem említve egyetlenegy conflictust sem, mi sokszor szinte kikerülhetlenné látszik: ott a hitelességhez legalább is némi gyanú férne. Igaz, hogy Augustus korának költészetét némileg udvari költészetnek nevezhetnők, hogy a kiváló írók mind Augustussal, s ennek legmeghittebb barátjával Maecenassal szoros összeköttetésben állottak, hogy ezen írók mind érezték kisebb-nagyobb mértékben Augustusnak s leginkább az ő meghitt emberének Maecenasnak jótéteményeit s így némileg lekötöttek voltak, maga Horatius is Maecenas irányában: de e viszony őszinte volt, e viszony Augustusnak az irodalmat és művészetet pártoló nemes hajlamából származott, ki birodalma emelésére nemcsak az ország határainak messze kiterjesztését s megvédését, hanem a művelt szellem ápolását s terjesztését is szükségesnek látta. Maecenas pedig e tekintetben egyetértett uralkodójával s valódi önzetlen egyszerűséggel áldozott az írók feleségelésére egyedül azért, hogy azok az anyagi gondoktól menten minden idejüket s egész tehetségüket zavartalanul az irodalom művelésének szentelhessék. Nem is volt Augustus az írók iránt tanúsított rendkívüli rokonszenvének célja az, hogy ő legyen a költészet főtárgya s az irodalom csak az ő dicsőítésének legyen eszköze, bár jól esett neki, ha őt elismeréssel dicsőítették az írók; de hogy ezt kötelességükké nem tette, eléggé világos. Vergiliust nagy eposzának megírására jelentékenyen buzdította Augustus és környezete, de Vergilius művészi sugallatát követve nem Augustusnak, az ő kortársának, hőstetteit énekelte meg, hanem visszament a z e g é s z n e m z e t n e k ősi, a mythosba átmenő történetébe s a birodalom megalapításának nagyszerű eseménye lett eposzának tárgya; mi által eposzának örök műbecset biztosított. Mellékesen eleget tett Augustus vágyainak is, nem egy dicsőítő vonatkozás fordul ott elő Augustusra

⁴¹⁾ Dr. P. Thewrewk E. Irod. tört. előad. 1883. 337. 1.

s Aeneas eredetéből a g e n s J u l i a-nak isteni eredetét s így Augustus családjának isteni rokonságát magyarázta ki.¹⁾ Augustusnak az Aeneis így ép oly kedves, vagy talán még kedvesebb volt, mint ha ő lett volna az eposz főhőse; nem vágyott tehát ő föltétlen dicsőítésre, hanem első szempont előtte az irodalmi becs volt. — Bár a hízegésnek e kezdődő korszakában az önző, s csak haszon és olcsó dicsőség után törekvő író könnyen alacsony hízegésre vetemedett, a jellemes és szerénységük mellett önállóságukra féltékeny írók, minő Vergilius és Horatius is azért megtudták tartani férfias önérzetüket. Ezt bizonyítja Horatiusnál azon körülmény, hogy sok oly dolgot mond el magáról, a mit nagyravágyó és öntelt ember jónak látott volna elhallgatni, tagadni vagy legalább jelentékenyen módosítani. Így különösen atyjáról és származásáról így szól világga bocsátott könyvéhez: Epist. I. 20.:

„Cum tibi sol tepidus plures admoverit aures,
Me libertino natum patre et tenui re
Majores pennas nido extendisse loqueris.“

vagy Sat. I. 6.

„Nunc ad me redeo libertino patre natum,
Quem rodunt omnes libertino patre natum.“

u. a. Satirában az atyjától nyert nevelést írva le:

„Nec timuit, sibi ne vitio quis verteret, olim
Si praeco parvas aut, ut fuit ipse, coactor
Mercedes sequer; neque ego essem questus!“ s. a. t.

Továbbá midőn Maecenasnak bemutatták, nem igyekezett magáról magasztalólag szólni, hogy annál méltóbbnak tüntesse föl magát Maecenas barátságára; hanem a legnagyobb szerénységgel mutatta be magát. Sat. I. 6.

„Ut veni coram, singultim pauca locutus,
Infans namque pudor prohibebat plura profuri,
Non ego me claro natum patre, non ego circum
Me Satureiano vectari rura caballo,
Sed quod eram, narro.“

Maga kimondja, hogy némely irodalmi ágra nem bir hajlammal, tehetséggel: így Carm. II. 12., a hol azt mondja, hogy Caesar hadi tetteit jobban elbeszélheti Maecenas, továbbá Carm. IV. 2. „Ad Julium Florum“ úgy nyilatkozik, hogy hiú erőlködés volna Pindarossal versenyre kelni, s Augustus nagy tetteit méltóbban énekelheti meg Jul. Florus:

¹⁾ I. Munk: Gesch. d. Röm. Lit. II. 27, 30. I. Pirchala P. Verg. Mar. Aen. II XII. X. és XIX 1.

„Concines maiore poëta plectro
Caesarem, quandoque trahet feroces
Per sacrum clivum merita decorus
Fronde Sygambros.“

. . . . .
Concines laetosque dies et Urbis
Publicum ludum super impetrato
Fortis Augusti reditu forumque
Litibus orbum.

Tum meae, si quid loquar audiendum
Vocis accedet bona pars, et o sol
Pulcher! o laudande! canam recepto
Caesare felix. s így tovább végig

vagy: Carm. IV. 15. ezt mondja:

Phoebus volentem proelia me loqui
Victas et urbes increpuit lyra
Ne parva Tyrrhenum peraequor
Vela darem.“

vagy: Sat. II. 1. így szól:

. . . . . „Cupidum, pater optime, vires
Deficiunt: neque enim quivis horrentia pilis
Agmina nec fracta pereuntes cuspide Gallos
Aut labentis equo describat vulnera Parthi.“

s több más helyen.

Elmondja azt is, hogy bár „militavit non sine gloria“, mégis talán van okuk az embereknek gáncsolódní azon, hogy ő tribunus militum volt: Sat. I. 6. 45—50.

Szerény vágyait több helyen látjuk, így különösen: Sat. II. 6.:

„Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus,
Hortus ubi tecto vicinus iugis aquae fons
Et paulum silvae super his foret. Auctius atque
Di melius fecere. Bene est. Nil amplius oro,
Maia nate, nisi ut propria haec mihi munera faxis.

. . . . .
. . . . . Si, quod adest, gratum iuvat, hac prece te oro:
Pingue pecus domino facias et cetera praeter
Ingenium, utque soles, custos mihi maximus adsis.“

Igy még Carm. I. 1.-ben s több helyen.

Őszinteségének fényes tanubizonysága, midőn Ep. I. 7. kijelenti Maecenasnak hogy ha az ő jótéteményeit csak szabadsága és nyugalma árán tarthatná meg, kész volna inkább azokról lemondani s előbbi szerény sorsába lépni újra. A mesebeli róka példáját hozva fel, ki soványan mászott be a hombárba s jól lakva ki nem jöhetvén, meg kellett várnia lesóványodását, így folytatja :

„Hac ego si compellor imagine, cuncta resigno;
Nec somnum plebis laudo satur altitium, nec
Otia divitiis Arabum liberrima muto.

. . . . .
Parvum parva decent: irihi iam non regia Roma,
Sed vacuum Tibur placet aut imbellis Tarentum.*

ilyenféle nyilatkozatokat tett több helyen is.

E nyilatkozatok rá nézve kellemetlenek lehettek volna, mert kockáztatta általuk Maecenas barátságát, de függetlenségének és nyugalmának mindent kész volt feláldozni.

Viszont pedig az őt megillető dologról önérzetesen szól, a hol látja, hogy megérdemli a helyet, hová jutott s méltatlanul gyanúsítják. Pl. midőn egy tehetség nélküli, tolakodó poéta őt arra unszolja, hogy Maecenashoz juttassa be őt is, ígérve viszont szolgálatát s nagyon helytelen véleményt árult el a Maecenas és a költők közt lévő viszonyról, Sat. I. 9. visszautasítólag így szól:

. . . . . „Non isto vivimus illic,
Quo tu rere, modo, domus hac nec purior ulla est.
Nec magis his aliena malis.“

Tribunusi rangját bár alaposan gyanúsíthatják, de Maecenas barátságát nem, azt ő megérdemli: Sat. I. 6.

„Dissimile hoc illi est, quia non, ut forsit honorem
Iure mihi invidet quivis, ita te quoque amicum
Praesertim cautum dignos assumere, prava
Ambitione procul.“

A felhozott adatok is eléggé bizonyítják, hogy Horatius szerény lelkű, őszinte, nyílt szívű s az igazat bátran megvalló költő volt, a kinek az életére vonatkozó adatokat tehát, melyeket saját műveiből meritünk, nincs jogunk helyteleneknek tartani.

II.

Horatius életkörülményei, melyek ethikai elveinek alakulására befolyással bírtak.

Régi állítás, hogy az ember csak emberek közt lesz emberré; s ha ez áll, azt is mondhatjuk, hogy az ember rendesen olyan emberré lesz, a milyenekkel leggyakrabban érintkezett. Szellemi fejlődésének iránya pedig főleg attól függ, mily első nevelésben részesült otthon a szülői háznál, s mily szellemi táplálékokat nyert ifjúkorában. Fejletlen korában az ember hű utánzó, a tekintélyre való hivatkozás előtte döntő, nem pedig az észből vett érvek, vagyis mint gyermek tesz mindent, a mit más tesz, egyedül azért, mert látja, hogy úgy tesz, s

ez előtte már elég argumentum. Tisztán empiricus ismereteket szerez ekkor a gyermek, a reflexio még nem működik nála s így intellektualis ismeretekre sem törekszik. E korban mihez szokik az ember, igen fontos, mert legmaradandóbb emlékeket hagynak hátra benyomásai s későbbi tetteinek is rendszeren ezek képezik vezérfonalait. A gyermek fejlődésével rendszeren az észszerű okok keresése kezd mindinkább tért hódítani s tekintélyül neki már nem mindenki szolgálhat. Teljes fejlettséget érve el az ifjú már csak oly tekintélyt követ, kiről meggyőződött, hogy tökéletesebb mint ő s így a jónak, szépnek, hasznosnak kiválasztásában több itélettel jár el, mint ő. Ilyen tekintély tetteit az ifjú, különösen, midőn maga nem képes valamely tett indokait fölfogni, szívesen követi. Érett korában e megfigyelés és gondolkodásmód kritikával párosul mindig s mig azelőtt hű követője, ezután mindig behatóbb bírálója lesz az ember mások tetteinek. A philosophiai gondolkodás folyton működik a felnőttben, rendszeresen és öntudatosan, ha azt tanulmányozta, alkalomszerűen s öntudatlanul abban, ki elméletével nem foglalkozott; s bírálgatván ily módon az emberek tetteit s gondolkodását, amit szépnek, jónak, hasznosnak talál, dicséri és követi, az ellenkezőt megırója s kerüli vagy javítani törekszik.

Ha tehát valamely író erkölcsi gondolkodását fölfogni akarjuk, művei tanulmányozására legjobb utasítást adnak az író életének körülményei, melyek ethikai elveinek fejlődésére s megállapodására döntő befolyással bírtak. Ily körülmények A) a származás és első nevelés; B) a tulajdonképeni szellemi nevelés, vagyis a tanulmányok; C) a társadalom és pedig 1) a társadalom a maga általánosságában, melynek a gondolkodó férfiú megfigyelője és bírálója; 2) a benső baráti kör, melyben valaki él; D) az ember természete s egészségi állapota is.

A) Horatius származása s első nevelése.

Horatius, mint a fönnebbi idézetek s még egyéb költeményei is mutatják, felszabadított rabszolgától, libertinustól származott. Anyját igen korán vesztette el, talán nem is ismerte, amire azon körülményből bizonyosan lehet következtetni, hogy oly hálás fiú, mint Horatius, ki atyjáról mindenütt a legforróbb szeretettel emlíkszik meg, anyjáról sehol sem tesz említést; pedig művei mind fönmaradtak. Így tehát az anya szeretetteljes, önfeláldozó gondoskodását nem volt szérencsés tapasztalni, pótolta azonban ezt, a menyire lehetett, atyja gondoskodása. Testvére sem lehetett, gondolhatjuk egyrészt abból, hogy róla nem tesz említést, másrészt, hogy atyja minden tehetségét az ő nevelésére fordította s ezen nevelés jóval fölülmulta atyjának anyagi helyzetét. Hogy mily nevelésben részesítette őt atyja, meny-

nyire ügyelt az ő alapos és erkölcsös nevelésére, mily jó tanácsokat osztogatott fiának, azt maga Horatius részletesen előadja. Igy Sat. I. 6.:

„Atqui si vitii mediocribus ac mea pucis
Mendosa est natura, alioqui recta, velut si
Egregio inspersos reprehendas corpore naevos,
Ut me collaudem, si et vivo carus amicis:
Causa fuit pater his, qui macro pauper agello
Noluit in Flavi ludum me mittere, magni
Quo pueri magnis e centurionibus orti
Laevo suspensi loculos tabulamque lacerto,
Ibant octonis referentes Idibus aera:
Sed puerum est ausus Romanum portare docendum
Artes, quas doceat quivis eques atque senator
Femet prognatos. Vestem servosque sequentes,
In magno ut populo, si quis vidisset, avita
Ex re praeberi sumptus mihi crederet illos.
Ipse mihi custos incorruptissimus omnes
Circum doctores aderat. Quid multa? Pudicum,
Qui primus virtutis honos, servavit ab omni
Non solum factio, verum opprobrio quoque turpi.

Elmondja ezután, hogy ily atyát ő soha sem szégyenel, hanem büszke rá, s nem is igyekszik mentegezni magát, hogy ő oly alacsony származású, mint sokan mások teszik. Említi nevelését Carm. III. 4. is.

Atyjának bölcs intelmeit említi Sat. I. 4.

„Liberius si
Dixero quid, si forte iocosius, hoc mihi iuris
Cum venia dabis: insuevit pater optimus hoc me,
Ut fugerem, exemptis vitiorum quaeque notando.
Cum me hortaretur, parce, frugaliter atque
Viverem uti contentus eo, quod mi ipse parasset.
. . . . .
. . . Sapiens, vitatu quidque petitu
Sit melius, causas reddet tibi: mi satis est, si
Dum custodis eges vitam famamque tueri
Incolumem possum! . . . Sic me
Formabat puerum dictis, et sive iubebat
Ut facerem quid: Habes auctorem, quo facias hoc,
Unum ex iudicibus selectis obiciiebat;
Sive vetabat: An hoc inhonestum et inutile factu
Necne sit, addubites, flagret rumore malo cum
Hic atque ille? . . . s igy tovább.

Az említett helyek világosan mutatják, hogy atyja semmi áldozattól sem riadt vissza, amelyet fia nevelésére hasznosnak tartott s így ő oly nevelésben részesült otthon, minővel az ő korában kevés ifjú dicsekedhetett.

B) Tulajdonképeni szellemi nevelése, vagyis tanulmányai.

Hogy Horatius igen sokat tanult, az kitűnik műveinek sokoldalúságából. Venusiában Flavius volt tanítója, mint ő maga is említi, Rómában pedig Orbilius Pupillus, kit Epist. II. 1. 70. tréfából *plagosus* nak nevez. Már Rómában nemcsak a római írók műveivel ismerkedett meg, hanem valószínűleg néhány görög író is tanulmányozott, különösen Platot, Menandert és Archilochost, s midőn római tanulmányait befejezte, húsz éves korában elment Athenaebe; amit különben csak szintén az előkelő és gazdag ifjak szoktak tenni és Horatius szegény sorsa daczára is elment e költséges utra. Athenaeben az azon kor két legkitűnőbb philosophusát a platói tanok hívét (*academicus*) Theomnestost, és az aristotelesi (*peripateticus*) Kratippost hallgatták. Valószínűleg itt ismerkedett meg az egész görög irodalommal is, s midőn a köztársasági eszmék után Augustus amnestiáját elfogadva hazájába tért, elmondható volt róla teljesen, a mit ő mondott egyszer Maecenasnak, hogy ő is: *doctus sermones utriusque linguae*.

Mindakét irodalom íróit ismervén műveinek majd mindegyikéből emlékeztet egy-egy kifejezés, vagy részlet, néha egész költemény is valamely római, de legtöbbször görög íróra. Így pl. 1) Ep. II. 1. 157 — 158, gúnyolja a saturnusi versmértéket, bizonyára ismerte annak legfő művelőjét s védőjét Naevius, ki a görög versformák behozatalában a római nyelv veszedelmét látta. 2) — Sat. II. 4. Ennius Heduphagijából merithette eszméjét. — Sat. I. 10. 6. Laberiusra, II. 7. 10. Lucretiusra, II. 7. 97. Luciliusra emlékeztet, valamint Epist. I. 15. 27. Plautusra. — De különösen sok a görög írókra emlékeztető kifejezés, részlet vagy egész vers is. Az írók, kikre leginkább emlékeztetnek egyes helyei: Homeros: Carm. 1. 14., I. 2. 29., I. 4. 6., I. 6. 5., I. 6. 15., I. 7. 30., I. 7. 10-ben Hermes tulajdonságai Homeros után vannak elszámlálva; továbbá: I. 18. 8., I. 24. 15., I. 28. 15., I. 27. 17., III. 20. 2., III. 20. 15., III. 27. 41., IV. 4. 11., IV. 6. 7., IV. 14. 25. — Epod. 16. 56, 17. 17. — Sat. I. 7. 27., III. 1. több helyen, II. 3. 21, 72., II. 6. 6. Ep. I. 1. 1, I. 7. 40., II. 3. 60. és még igen sok más helyen találunk kisebb-nagyobb vonatkozásokat. Hesiodus: Carm. I. 15. 5., I. 28. 22., III. 4. 2, IV. 3. 1. — Sat. I. 9. 59. — Alkaios: Carm. I. 9, 37.

„Vides ut alta stet nive candidum“

utánzata Alkaios egy költeményének:

“Υει μὲν ὁ Ζεῦς, ἐκ δ’ ὀρένω μέγας
Χεῖμων, πεπάγασιν δ’ ἑδάτων ῥόαι . . . stb.

1) részben Freund nyomán.

2) L. Naevius sírfeliratát.

a Carm. I. 14. „O navis referent in mare te novi fluctus“ nagyrészt utánzata Alkaios egyik ódájának:

„*Ἀσυνέημι τῶν ἀνέμων στάσιν·
τὸ μὲν γὰς ἔνθεν κῆμα κελίνδεται,
τὸ δ' ἔνθεν ἄμμες δ' ἂν τὸ μέσσον
καὶ φορήμεθα σὺν μελαίνῃ
χειμῶνι μοχθεῦντες μεγάλῃ κάλων.*“ sat.

Sappho: Carm. I. 12. 47., Theognis: Ep. I. 1. 1, I. 1. 52 . . . Pindaros: a Carm. I. 12. Hymnus Augustusra, szerkezete s hangja egészen Pindarost utánozza. Így vonatkozik még: II. 2. 4. III. 30. egy része Pindaros utánzata, Anacreon: Carm. I. 27. első versszaka:

„*Natis in usum laetitiae scyphis
Pugnare Thracum est: tollite barbarum
Morem, verecundumque Bacchum
Sanguineis prohibete rixis.*“

utánzata Anacreon egyik fragmentumának:

„*Ἄγε, δηῦτε μηκέτ' οὔτω
πατάγω τε καλαλητῷ
Συνδικήν πίσιν παρ' οὔφῳ
μελετῶμεν, ἀλλὰ καλοῖς
ἵπυπίνοντες ἐν ἴμνοις.*“¹⁾

igy Epod. 13. 12. is Anacreonra vall. Epod. 14 említi Bathyllust, kinek neve Anacreonnál elő nem fordul ugyan, csak egy hely vonatkoztatható rá, hanem az u. n. „Anacreoni dalok“ban többször előjön.²⁾ Bacchylides: Carm. II. 16. 27.

„*Nihil est ab omni
Parte beatum.*“

„*οὐ γὰρ τις ἐπιχθονίων πάντα γ' εὐδαίμων ἔφει.*“

és III. 21. 13. — Simonides: Sat. I. 6. 23. — Tyrtaeus Carm.: III. 2. 13.

„*Dulce et decorum est pro patria mori.*“

„*τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα
ἄνδρ' ἀγαθόν, περὶ ἧ πατρίδι μαρνάμενον.*“

Kallimachos: Sat. II. 1. 43. — Euripides: Carm. I. 29. 10. — Sat. II. 3. 146. — Aischylos: Carm.: III. 24. 9. — Sophokles: Sat. II. 3. 187, 195. 197, II. 5. 5. — Cratinos: Ep. I. 19. 1. — Herodotos: Carm. II. 10. 9. Sat. I. 6. 1 — Xenophon: Sat. II. 2. 20. — Demosthenes: Sat. I. 1. 1. — Plato: Sat. 2. 78. és más helyeken.

¹⁾ P. Thewrewk E. Anacreon 641. l. 11ogy Hor. utánzója volt, u. ott 80. l.

²⁾ U. o. 19. l.

A felsoroltakon kívül még számtalan vonatkozás fordul elő az írókra, sokszor egy szóelhelyezés, valami kedvelt jelző használata sat., melyek mind azt mutatják, hogy Horatius a görög és római írókban nagy jártassággal birt. Láthatjuk ebből, hogy azt a tanácsot:

„Vos exemplaria Graeca
Nocturna versate manu, versate diurna.“

első sorban maga követte. A hol hívebben követett is valamely író, úgy hogy utáztatnak nevezzük azon költeményét, még ott is meg tudta tartani eredeti gondolkodását, mert az átvett helyet egészen a saját egyénisége szerint idomította át.

A nagyszámú történeti hivatkozás mutatja, hogy mily jártas volt a történelemben, míg a nagyobb számú mythologiai vonatkozások bizonyosságai, hogy e téren is nagy ismeretekkel birt s hogy nagyon jól ismerhette azon írókat, kiknek műveiből ezen ismereteket leginkább meríthette: egyrészt a görög színmű írókat, de másrészt s főleg Homeros Ilias-át és Odyssea-ját és Hesiodus Theogonia-ját. A római színműírókat sok helyen, de leginkább Ep. II. 1. emlegeti bírálgatva. Hogy mily kiválólag ismerte mindkét irodalom kiválóbb színműveit, bizonyítja Ep. II. 3. (De arte poëtica.)

A főbb görög bölcseleket sokszor említi, így különösen: Pythagorast, Democritost, Socratust, a cynicus Diogenezt, Platot, Aristippust (különösen sokszor), Empedoclest, Chrysippust sat. Aristotelesről nem tesz említést. „Hogy azonban őt, Plato nagy ellenfélét, ismerte, kétségbe sem vonható. Minthogy azonban az akadémiái iskolának volt híve, a peripatetikaitól idegenkedőbbnek kellett lennie. Bár Aristoteles elméjének világossága és éle nem maradhatott hatás nélkül Horatius hasonló tulajdonságára, a csupán analysáló és abstraháló szellemi tevékenység őt még sem elégíthetné ki. Egyedül a phantasia és kedély, mely az elmeállal egyesült Platónál, elégítette ki teljesebben a költőt.“¹⁾ Hogy kellett Aristoteles jól ismernie, arról az „Ars poëtica“ cz. művén kívül bizonyosságot tesz azon körülmény is, miszerint Horatiusnak Athenaeben időzésekor a peripatetikus Kratippos egyike volt a leghíresebb bölcsészeknek, kiket a római ifjak hallgattak s így bizonyára Horatius is.

A felhozottakból látható, hogy Horatius sok oldalú s igen nagy szellemi műveltséggel birt.

---

¹⁾ August Arnold: Das Leben des Horaz, u. sein philos., stittl: u. dichterischer Charakter. Halle 1860, 93. 1

C) A társadalom és pedig

- 1) A társadalom a maga általánosságában, melynek Horatius gondos megfigyelője s bírálója volt.

Az actiumi csata és M. Antonius halálával megszűnt a polgárháború. Augustus a harcokban kimerült államot fejdelem név alatt hatalmába vette: „*cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit.*“ Tac. De igen bölcsen nem törölte el egyszerűen a köztársasági intézményeket, úgy tüntette fel magát mint consul s mint a ki a néptribuni jogot elégnek tartja az állam védelmére. — A köztársasági intézményeket lassankint, de következetesen s energicusan saját hatalma emelésére fordította. Így Augustus uralma lassú, de következetes átalakulás a régi köztársaságból a monarchiába. Sok nagy férfiú, mint Messala, Asinius Pollio, Horatius küzdöttek a köztársaságért, s később Augustus hivei lettek. A régi köztársaság hiveiből kevés maradt fön, s Tacitus Ann I. 3. így kiált föl azok megritkult száma fölött: *Quotus quisque reliquus, qui rem publicam vidisset? Horatius, ki pedig oly buzgó harczosa volt a köztársaságnak és sokáig bizalmatlanul távol tartá magát Augustustól, a mi fölött Augustus nem egyszer panaszkodott is, mérsékletre hajló természeténél fogva s nem meggyőződésének elvtelen változása miatt lassankint megbarátkozott az egyeduralommal. Azonban hova tovább tartott az egyeduralom, annál inkább terjedt a csuszás-mászás, mely annál erősebben kapott lábra, minél gyorsabban tünt el az egyéni szabadság, minél inkább lett a jutalmazás és büntetés az uralkodó monopoliuma. Így a félenkebb s elvtelen azonnal, a szilárd elvű lassabban, de csak megadta magát, vagy egészen visszavonult, s lesték a fejedelem parancsát. A hivatalos alakoskodás terjedt, az áljellemek szaporodtak, s ezen megbizhatlanság az irodalomra is mindinkább rásütötte bélyegét, a félelem vagy hizelgés elcsavarta az igazságot. A szónoklat üres, hiú szavak hangoztatása lett, amint a szónokokat a pörös ügyeknél az uralkodó jelenléte, döntő közbeszólása s a többség szolgálalkúsége elkedvetlenítette s kétségbeejtette. A történetírás vagy nem mert Augustus korára terjeszkedni, vagy a szigorú ovatosságban elveszté teljes megbizhatóságát vagy jó kedvű phantasiával szólt. A jogtudományt Augustus le tudta kötni a monarchicus érdekeknek. A műköltészet s tudományosság a nyilvános életből kezdett kiszorulni: a mivel azelőtt művészeti ösztönből s tudományszomjából, csupán csak hajlamból foglalkoztak, az kezdett kenyérkeresetté válni. Maga Horatius is mondja Ep. II. 2. 49 - 54. a köztársasági harcz befejeztéről szólva:*

Unde simul primum me dimisere Philippi,
Decisis humilem pennis inopemque paterni

Et Iaris et fundi paupertas impulit audax,
Ut versus facerem : sed, quod non desit, habentem
Quae poterunt unquam satis expurgatae cicutae
Ni melius dormire putem quam scribere versus.

E sorok keserű iróniával vannak mondva, s lehet, hogy Horatius eleinte anyagilag is kényszerítve volt arra, hogy verseket írjon ; de később nem. Igen valószínű, hogy eleinte is inkább írói hajlama ösztönözte őt a költészetre, hogy lelke fájdalomnak kifejezést adjon, s az emberek gonoszsága és kapzsisága fölött, mely miatt neki is eleinte szenvednie kellett, epodosaiban és satiráiban ítéletet mondjon.

A költészet ily körülmények között vesztett népszerűségéből s egyes körökre szólt inkább, az „Odi profanum vulgus“ elv sok irónál irányadó volt. Így lett a költészetből udvari költészet, amelynek légkörében hogy Horatius meg tudta tartani függetlenségét s nem aljasult akaratséltől s elvtelen hizelgővé, Horatius kiváló érdeme. Nagy befolyása volt az irodalomra a főembereknek : Augustusnak s különösen Maecenasnak bámulatos pártfogása s anyagi segélyezése. Maecenas körül egész sereg csoportosult az elismert költőkből s e csoportban a legtekintélyesebb helyet Horatius foglalta el.

A majdnem tervtelen pártfogás szaporította is nagyon az írók számát, sok tehetségtelent vonván e térre.

A satira, tekintve a politikai viszonyokat, tárgyát nem is vette a politikából, a mi Horatiusnál különben sem félelemből, hanem egyéni meggyőződésből magyarázandó. — Ilyen volt a társadalom helyzete az irodalom szempontjából Horatius idejében.¹⁾

Ily társadalomban, hol az egyéni szabadság mindinkább háttérbe szorult, az alattomoság és kapzsiság sok bűnt szült. Az emberek nagy része inkább akart jónak látszani, mint valóban az lenni. Már Sallustius az előbbi évtizedek társadalmáról s erkölceiről megvetőleg ír, az önzést és kapzsiságot kiméletlenül ostorozza²⁾, s ha talán mindenben nem is adunk neki igazat, alapjában mégis igaza lehetett. Hogy az állapotok a császárság alatt nem javultak, hanem sok tekintetben súlyedtek, tudjuk az írókból. Így a vagyonbiztonság sem állott a legjobb lábán s nem egy ártatlan polgárral történt meg, hogy birtokából erőszakkal kiűzték, csak azért, hogy azt a veteránok közt kioszthassák. Vergilius is így járt, Horatius is. E körülmény kényszerítette Horatiust arra, hogy *s c r i b a q u a e s t o r i u s* legyen s ragadta őt a főt említett keserű, *ironicus* nyilatkozatra.

Sokan csak a külszín után kapkodtak, látszattal akartak mindenütt boldogulni, s amilyenek maguk voltak, olyanoknak képzeltek másokat is ; ha valaki, mint Horatius, magas állású emberek barátságát élvezte, azt inkább szerencsének, mint érdemnek tulajdonították ;

¹⁾ V ö Tac. Ann. I. 1-4. és Teuffel. Gesch. d. röm. Litt. 426-435. 1.

²⁾ L. Cat. bevezetését,

sokszor irigykedtek Horatiusra. mit ő többször említ műveiben, pl. Sat. I. 6., I. 9., II. 6.; ilyenféle Ep. I. 9. is, stb.

Az emberekben való ily csalódások birták őt arra, hogy mások tetteit bírálja és gyakran élesen, mindig találóan, de a tisztesség korlátai közt ostromozza egyeseknek vagy a társadalomnak rosszaságát, félszégeit. Túlzásokba itt sem esett; mint mindenben az életben, úgy itt is meg tudta tartani a helyes középutat, a mérsékletet, s míg „Juvenalis ardet et iugulat. Persius insultat“, addig „Horatius irridet.“ Már atyja intette Horatiust, hogy az emberek tetteit vakon ne kövesse, csak ha beható bírálat után azokat jóknak találja; mint fönnebb is láttuk. E körülményekből s igazságszeretetéből és mérsékletéből következik, hogy ő komoly, de igazságos bírása volt az emberek erkölcsöknek: „Horatius ad notandos hominum mores est praecipuus.“¹⁾

2 A benső baráti kör, melyben Horatius élt.

Horatius a költészettel Görögországból való visszatérése után kezdett tulajdonképen foglalkozni, bár feltehető, hogy már Athenaeiben is tett kísérleteket. Fönnebb említettük, hogy vagyona nem lévén, kénytelen volt scriba quaestoriusnak beállni. Ezen időben írta epodosait és satiráit. Első barátai, mint írónak, tehát a scriba-k voltak, akik nem is felejtették el collegájukat, mert midőn már nagy hirre jutott s a legelőkelőbb társaságban forgott, egykori szegény collegái sokszor unszolhatták közbenjárásáért; mint azt maga is említi Sat. II. 6. 36—37.:

„De re communi scribae magna atque nova te
Orabant, hodie meminisses, Quinte, reverti.“

Azonban epodosai s különösen satirái csakhamar megszerezték neki a költői hírnevet. A jeles s akkor már ismert írók és irodalom-pártolók feléje fordították figyelmöket: Asinius Pollio, Messala, Corvinus, Plotius, Tucca, Aristius Fuscus, Varius és Vergilius. Varius és Vergilius bemutatták őt Maecenasnak, ki minden tehetséges író pártfogásába vett s gyámolított; de a barátságba fogadás nem ment nála könnyű szerrel. Előbb kipróbálta a bemutatott írókat, egyideig figyelemmel kísérte irodalmi működésöket s ha meggyőződött tehetségök felől, barátságába fogadta, ami egyértelményü volt azzal, hogy az író, ha szegény is volt előbb, ezentúl semmiféle anyagi gonddal sem fog küzdeni, hanem minden idejét az irodalom művelésére szentelheti. Horatius e bemutatást és barátságba fogadást is említi Sat. I. 6.:

„ . . . Felicem dicere non hoc
Me possim, casu quod te sortitus amicum;
Nulla etenim mihi te fors obtulit: optimus olim
Vergilius, post hunc Varius dixere, quid essem.“

¹⁾ Quintil. Inst. Or. X. 1.

Elmondja ezután, hogy mily félénken és szerényen mutatta be magát, mint azt egy fönebbi idézetben láttuk; azután így folytatja:

„ . . . Respondes, ut tuus est mos,
 Pauca: abeo; et revocas nono post mense iubesque
 Esse in amicorum numero. Magnum hoc ego duco,
 Quod placui tibi, qui turpi secernis honestum,
 Non patre praeclaro, sed vita et pectore puro.“

Maecenas, látván Horatius vágyódását a nyugalmas, egyszerű falusi élet után, Sabinumban egy kies fekvésű jószággal ajándékozta őt meg, mi által a költőt egészen boldoggá tette. Itt írta költeményei legnagyobb részét, itt időzött legszivesebben s nagyon sok helyen dicséri e kedves nyaralóját; mert benne találja föl leginkább a fesztelenséget, a nyugalmat, az egyszerűséget, ami őt kiválólág boldogítja. Hogy főleg ezen tulajdonságáért szerette birtokát, az kitünik abból is, hogy kész lett volna ezt inkább visszaadni Maecenasnak, semhogy nyugalmáról lemondjon.

Maecenas sokszor elvitte őt magával utazásaiban; amidőn a kiválóbb írók együtt levén, tanulságos eszmecserék fejlődtek ki köztök, melyek által Horatius lelke sok ismerettel gazdagodott, ízlése jelentékenyen tökéletesedett; pl. 37-ben Kr. e. Maecenas diplomatiái küldetésben járván Brundisiumban, Horatiust is több más költővel együtt magával vitte.¹⁾

Maecenas volt Horatius legmeghittebb barátja, élt-halt Maecenasért; barátságának nagy tanujele egyrészt, hogy költeményeiben oly sokszor foglalkozik Maecenassal s mindenféle műveinek első versét még több mással együtt Maecenashoz intézi: Carm. I. 1. 20., II. 12. 17. 20., III. 8. 16. 29.: Epod. 1. 3. 9. 14.; Sat. I. 1. 6.; Ep. I. 1. 7. 19. Tehát 162 költeményéből 17-et Maecenashoz intézett, kit azonkívül még sok más költeményében is magasztalólag emleget. Másrészt és még szívrehatóbb módon bizonyít a két férfiú benső barátsága mellett az a forró és odaadó szeretettől áradó hang, melylyel Maecenashoz szól; így Carm. I. 1.:

„O et dulce decus et praesidium meum.“

vagy Carm II. 17., midőn Maecenas panaszaira, hogy érzi halálát közeledni, válaszolván ezt mondja:

„Ah te meae si partem animae rapit
 Maturior vis, quid moror altera,
 Nec carus atque nec superstes
 Integer? Ille dies utramque

Ducet ruinam Non ego perfidum
 Dixi sacramentum; ibimus, ibimus,
 Utcunque praecedes, supremum
 Carpere iter comites parati.“

és így tovább.

¹⁾ L. Sat. I. 5.

Valamennyi vonatkozásai közt Maecenasra legszebb azonban Epod. 1. azon aggódó kérelem, melyet Maecenashoz akkor intézet, midőn ez az Antonius és Cleopatra ellen háboruba készülő Octavianust követni készült. A szeretetnek és aggodalomnak ily kifejezése ritka szépség:

„Quid nos, quibus vita si superstite
Iucunda, si contra, gavis?
Utrumne iussi persequemur otium,
Non dulce, ni tecum simul,
An hunc labrem mente laturi, decet
Qua ferre non molles viros?
— — — — —
Rogis tuum labore quid iuvem meo,
Imbellis ac firmus parum?
Comes minore sum futurus in metu.
Qui maior absentes habet:
Ut assidens implumibus pullis avis
Serpentium allapsus timet
Magis relictis, non uti sit auxili
Latúra plus praesentibus.“

és így tovább.

Jövedőlése, hogy Maecenas nélkül élni sem tudna, teljesült, mert Maecenas után nem sokára ő is meghalt. Maecenas mellé temették.

Belső barátságban élt az írókkal is, kikkel együtt volt Maecenas körében; tanúságot tesznek erről költeményei, pl. Carm. I. 18. „Ad Quintilium Varum“, kinek halálát meghatóan siratja meg: Carm. I. 24. Vergiliushoz intézett odájában. — Carm. I. 22 és Ep. I. 10. „Ad Aristium Fuscum.“ — Carm. I. 29. és Ep. I. 19. „Ad Iccium.“ — Carm. I. 33. és Ep. I. 4. „Ad Albium Tibullum.“ — Carm. II. 1. „Ad Asinium Pollionem.“ — Carm. II. 6., „Ad Septimium“, kit Ep. I. 9. Tiberiusnak ajánl. — Carm. II. 9. „Ad Valgium.“ — Carm. IV. 2. „Ad Julium Antonium.“ — Ep. I. 3. „Ad Julium Florum“; mely Epistolában jóakaratólag kérdezősködik Titius és Celsus Albinovanusról is. — Ep. I. 8. „Ad Celsum Albinovanum.“ — Ep. II. 3. „Ad Pisonem.“ — Azonkívül sok költeménye van még magas állású személyekhez intézve, s olyanokhoz is, kiknek kilétét most már nem tudjuk megállapítani

Vergiliussal, ki őt először ajánlotta Maecenasnak, a legbensőbb barátságban élt, hozzá írta a barátságos meghívást: Carm. IV. 12. Hogy a barátság köztük benső és forró volt, legszebben bizonyítja Carm. I. 3., mely ódát az Attikába utazó Vergilius hajójához irt:

„Sic te diva potens Cypri
Sic fratres Helenae, lucida sidera,
Ventorumque regat pater
Obstrictis aliis praeter Japyga,

Navis, quae tibi creditum
Debes Vergilium, finibus Atticis
Reddas incolumem precor,
Et serves animae dimidium meae.“

Carm. I. 24. vigasztalja őt Varus halála fölött; brundisiumi utjának leírásakor pedig a barátjaival való találkozásról Sat. I. 5. 40—43 ezt mondja:

„Plotius et Varius Sinuessae Vergiliusque
Occurrunt, animae quales neque candidiores
Terra tulit, neque quis me sit devinctior alter.
O qui complexus et gaudia quanta fuerunt.“

Augustus iránt eleinte hideg volt, még nevének említését is szándékosan kerülte, később azonban a lassú politikai átalakulásba belenyugodott, Augustussal őszinte barátságra lépett s nem egy költeményében ir magasztalólag Augustusról. Erről azonban alább.

D) Horatius természete, egészségi állapota.

Horatius egészségi állapota nem a legjobb volt. Ingerlékeny természetű, könnyen haragra lobbanó volt, de gyorsan meg is békült. Ep. 1. 20. azt mondja nyilvánosságra bocsátott egyik könyvéhez, hogy ha az emberek szivesebben kezdenek vele foglalkozni, mondja el róla:

„Corporis exigui, praecanum, solibus aptum,
Irasci celerem, tamen ut placabilis essem.“

Nagy mértékben ideges is volt, amit mutat bizonyos veszedelmekben való rendkívüli fölindulása. Carm. I. 34. elmondja, hogy egy villámcsapás megrettentette. Egy farkas megjelenése megijeszté egykor, (l. Carm. I. 22.) ami más embert is megijeszthet; de a farkas rémes leírása bizonyítja, hogy rendkívül izgatott lehetett. Nagymérvű idegességére s izgatottságára mutat különösen Carm. II. 13. „In arborem, cuius casu repentino paene oppressus est“; amely odát valószínűleg az első rémület és izgalom hatása alatt írta. Ily természete mellett nem is volt valami nagyon alkalmas a hadi szolgálatra, bár erkölcsi bátorsága nem hiányozhatott. „Melpomene tekintett rá kegyesen születésekor, ¹⁾ de nem Bellona vagy Janus.“²⁾

Már Sat. I. 5. beszél, bár e satirát 37. K. e., tehát 28 éves korában írta, hogy szembaja volt:

„Hic oculis ego nigra meis collyria lippus
Illinere.“

Idegbaja miatt sokszor kereste föl Baiae kénforrásait, s midőn Antonius Musa orvos Augustust, kit köszvényében azelőtt az orvosok meleg gyógymóddal egészen lesoványítottak, hideg vízzel kigyógyította, ő is hideg vízzel gyógyította magát; Ep. I. 15. kérdezősködik

¹⁾ l. Carm. IV. 3.

²⁾ August Arnold: Das Leben des Horaz. 76 l.

is Numonius Valatól, hogy milyen Velia és Salernum éghajlata, mert orvosa Baiiae meleg fürdői helyett hideg vizet ajánlott neki.

Gyöngge és beteges teste befolyással volt lelki állapotára is, néha kedvetlenség, türelmetlenség s ideges ingatagság fogta őt el, amidőn semmiféle munka sem izlett neki; ezt is említi Ep. I. 8.:

„Si quaeret, quid agam, dic multa et pulchra minantem.
Vivere nec recte nec suaviter; haud quia grando
Contuderit vites oleamque momorderit aestus,
Nec quia longinquis armentum aegrotet in agris;
Sed quia mente minus validus quam corpore toto
Nil audire velim, nil discere, quod levet aegrum;
Fidis offendar medicis, irascar amicis,
Cur me funesto properent arcere veterno;
Quae nocuere sequar; fugiam, quae profore credam;
Romae Tibur amem ventosus, Tibure Romam.“

Ha Horatius életkörülményeit egybevetjük oly célból, hogy azokból a költő érzületére s gondolkodásmódjára következtetést vonhassunk, látjuk: hogy már atyja szívébe oltotta a szép, jó és hasznosra való törekvést, a vágyak mérsékletét, a takarékosságot, s a megelégedést azzal, amije van, továbbá az óvatosságot és megfontoltságot, melylyel az emberek tetteinek követésében eljárnia kell. Tanulmányai kiterjedtek az egész görög s római irodalomra, ismerte tehát mind a régi, mind a saját korabeli jelesek műveit, gondolkodását, szellemi vívmányait s így a már gyermekkorában szívébe oltott megfontolásával bő alkalma volt a jó kiválasztására s értékesítésére. Az emberek részéről annyiszor tapasztalt igazságtalanság, úgy vagyona elvesztésében, mint a nagy férfiakkal való barátságának helytelen fölfogásában s irigyeltetésében, továbbá az egész társadalom nagymérvű romlottsága nem tették ugyan pessimistává, de mindenesetre óvatossá s korán kifejlesztették benne a szigorú, de tisztességes és igazságos kritikai szellemet. A legműveltebb és legjellemesebb emberek barátsága izlésének folytonos tisztulását, lelkének az igazsághoz serényhez való hű ragaszkodását eredményezte; végre úgy ezen körülmények, mint véralkata, testi egészségének állapota őt a helyes irány megválasztásánál a helyes középút, az aurea mediocritas felé vezérelték, s arra birták, hogy az igazi boldogságot: τὸ τέλος τῶν ἀγαθῶν ne a magas csillogásban, dicsvágyban, nagy gazdagságban keresse, hanem a megelégedésben azzal, ami van; amazokkal izgalom, félelem, veszély s „atra cura“ jár, amely dolgok lehetetlenné teszik a boldogságot; a megelégedés pedig békét, háborítlan nyugalmat, derült kedélyt, biztonságot, a félelem s aggodalomtól való mentességet szül, s ezek az igazi boldogság föltételei.

III.

Az ethikai elvek Horatius műveiben.

A) Rövid áttekintés a görögök ethikáján a stoicismusig.

Minden kornak megvan a maga bölcsesége, minden századnak a maga philosophiája, ¹⁾ s így minden philosophus azon philosophia hive, mely az ő korában virágzik, csakhogy vagy föltétlenül követ valamely irányt, vagy föltétes t. i. bírálható és eclecticus követője a saját kora bölcseletének, vagy, különösen ha specialiter a bölcsészet tanulmányozására adja magát, tovább fejlesztője, tökéletesítője kora bölcseleti gondolkodásának s így esetleg egy módosított, újabb, tökéletesebb irány, iskola megalapítója. Horatiust a második csoportbeliek közé kell soroznunk, mint aki nem egyenesen a philosophiával foglalkozott, hanem tanulmányozta korának bölcseletét s követte azt, de nem föltétlenül, hanem bírálva s a saját felfogása s ítélete szerint legjobbat mindenünnen összeválogatván, azt műveiben értékesítette, életében követte.

Bold. dr. Horváth Cyrill gyakran mondotta philosophiai előadásai közben: „A bölcselkedés főtárgyát képezte az ókorban a természet, a középkorban az Isten, az újkorban az ember.“ E bölcseleti tárgyak vizsgálása mint vezérelv vonul végig az egyes korok bölcseleti vizsgálódásain; de azért egyik sem zárja ki a másikat, csak a vezérszerepet viszi a többivel szemben. Már az ókorban, mihelyt a legprimitívebb természetphilosophia kezdett némi önállóságra jutni, a vizsgálódás kiterjedt az Istenre s az emberre is; de a főirányadó a természet kutatása volt.

Specialiter a görögök philosophiáját kell nekünk tekintenünk, mert a rómaiak philosophiája a görög emlőin táplálkozott, de nem volt egyszersmind anyja — legalább a classicus koré nem — az utóbbi bölcselkedésnek. Cicerót, a rómaiak egyik kimagasló philosophusát, ki nemcsak egyéb irányú műveiben értékesítette philosophiai tanulmányait, hanem specialiter is foglalkozott a philosophiával s nagyszámú bölcseleti műveket írt, dilettansnak mondják. Horatius specialiter nem is foglalkozott a philosophiával egy művében sem, hanem annak tanulmányozása látszik meg költői művein.

A görögöknél a philosophiai, de különösen az ethikai elvek fejtegetése csaknem oly régi, mint maga a görög irodalom. Csakhogy míg az irodalomban amit legrégebnek tarthatunk, az Ilias, oly tökéletes mű, mely máig is mintaképül szolgál, s melyet eddig sokan követtek, de még senki sem mult fölül: addig az ethikai elvek a leg-

---

¹⁾ Erdmann: Grundriss d. Geschichte d. Philosophie, I. k. 2. 1.

régibb irodalmi művekben csak szórványosan s a legprimitivebb alakjaikban jönnek elő.

Az ethika fejlődésén egy futó pillantást vetve végig, azt tapasztaljuk, hogy hiányzott eleinte az alapelv, amely csak hosszú küzdelem után jött létre tökéletlen alakban, s mindig tovább fejlődve a kereszténységben érte el tökélyét. Eleinte csak életszabályokat találunk, melyek csak az egyesekre, nem az összesre s bizonyos esetekre, és nem minden körülményekre vonatkoznak. Ezután az elvek általánosítása következik, mely lassan haladt. A *hedonisticus* irány minden esetre, de egyes egyénre alkotá elveit, az *eudaïmonismus* az egész ó-koron végig huzódik, s eleinte az egyén jólétének megalapítási módozatait fejtegeti, utóbb különösen Platónál az egész államét, hogy abban az egyén jóléte is érvényesüljön. Az erénynek jutalma a boldogság, s ez az indító ok az erényre. Az államnál tovább nem mennek. Az ethikai elv általánosítva s tökéletesen csak a keresztény ethikában jelenik meg azon tanban: szeresd felebarátodat, mint tennem magadat; felebarátunk pedig minden ember, tehát minden ember jólétének előmozdítását úgy kell akarnunk s alkalomadtán eszközölnünk, mint a magunkét. Az elv tehát már legmesszebbre van általánosítva: a magunk javát mozdítjuk elő, de csak annyiban, amennyiben másoknak ezzel kárt nem teszünk; legyünk önfeláldozók is másokért. Indoka tetteinknek Isten szeretete s tisztelete s a jövő boldogság reménye, mely jó tetteink jutalma. A rigorista Kant pedig formalis alapelvül tüzte ki: cselekedjél úgy, hogy tetteid alkalmasak legyenek általános törvényekül, s a tett indokául a kötelességérzetet állította föl.

A legrégebbi időkben a költők voltak egyuttal a bölcses s törvényhozók is, azoknak szavait a nép hitte s szabályok gyanánt követte. „Nem minden *μῦθος*-nak kell koholmánynak, mesének lennie, hanem sokszor a magva igaz lehet, melyet azonban a költők képzeleti alakba öltöztettek. A nép századokig igaznak hitte mindazt, ami a mondákban foglaltatott, míglen végre a bölcsészek, sophisták és rhetorok e hitet megingatták.¹⁾ Tehát a régi költőknél találjuk az ethikai elvek csiráját is. Homerosnál, kit Horatius oly behatóan tanulmányozott s kinek ismerete művein oly sok helyen meglátszik, (lásd fönnebb) még ethikai elveket nem igen találunk, hacsak nem vesszük azoknak az ily kitételeket: II. II. 204—205:

„ὄν ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἰς κοίρανος ἔστω
εἰς βασιλεύς, ἧ ἔδωκε Κρίνου παῖς ἀγκλομήτεω.“

vagy pedig azon elveket, hogy kik az isteneket megharagítják, bosszújokat, büntetésöket várhatják s el is nyerik, sat.

Hesiodusnál az *ἔργα καὶ ἡμέραι* ban már találunk ethikai, de kezdetleges elveket, hogy mit mikor jó tenni, pl.:

¹⁾ Dr. Télfy Iván: A classica philologia encyclopaediája. 94. l.

717. „Μηδέ ποτ' οἴλομένην πενήν θυμοφθόρον ἀνδρὶ
τέτλαθ' ὀνειδίξειν, μακάρων δέσιν αἰὲν ἔόντων.
721. εἰ δὲ κακὸν εἴποις, τάχα κ' αὐτὸς μείζον ἀκούσῃς.
740. Ὅς ποταμὸν διαβῆ, κακότηρ' ἰδὲ χεῖρας ἀνπιος,
τῷ δὲ θεοὶ νεμεσῶσι καὶ ἄλγεα δῶκαν ὀπίσω.
746. Μηδέ ποτ' οἴνοχόην υἰθέμεν κρητῆρος ἵπερθεν
πινότων· ὀλοή γὰρ ἐπ' αὐτῷ μοῖρα τέτυχται.
748. Μηδὲ δέμον ποιῶν ἀνεπίξεστον καταλείπειν,
μή τοι ἐφεζομένη, κρώζῃ λακέρυζα κορώνη.“ stb.

Ezen elvek azonban a legprimitívebbek s telve vannak babonák-
kal, amilyeneknek Horatius nagy ellensége volt. s így természetesen
ethikai elveire befolyással e költemény nem is lehetett, bár Horatius
Hesiodus műveit ismerte.

Utána a görög elegikus költőknél találunk velős mondatokat;
életszabályokat. Az ő tantételeik nagy részben ethikai célú tanácsok,
de e velős mondatok, melyek örök igazságokat jelentenek, még telje-
sen nélkülözik a tudományos jelentőséget és irányt. Ezek nem a mód-
szeres vizsgálódásnak eredményei, hanem hosszas tapasztalásnak szü-
leményei. Az ily elvek szájról-szájra jártak, s összefoglaltatván az isko-
lákban tanítottak is, de rendszert nem alkottak, egy általános alap-
elvből nem indultak ki; ily elvek pl. *μηδὲν ἄγαν, γνῶθι σαυτὸν* (Solontól)
sat. Ily elvekkel bőven találkozunk a görög elegia-költőknél, a iam-
bographok- és doriai lyrikusoknál, pl.

„*Ἀληθείη δὲ παρέστω*

σοὶ καὶ ἐμοὶ, πάντων χρῆμα δικαιοτάτον.“ (Mimnermus. 8.)

Τίθει γὰρ νόμος ἴβριν, ἴταν πολὺς ὄλβος ἔπηται.“ (Solon. 8.)

„*Ζῆλος τῶν ἐσθλῶν ἀγαθός, γαίλων δὲ αἰδηλός*
τόλμα κακῶν ὀλοή. μέγα δ' ὠφελεῖ ἐσθλὰ πονεῦντα.“
σεινὸς ἔρος ἀρετῆς“ (Pseudophocyl. 65—68.)

Ilyenek u. o. 135—154. sat.

Sok erkölcsi tartalmú gondolat van különösen Theognisnak
Kyrnoshoz intézett intelmeiben; ilyenek:

„*Βοίλεο δ' εἰσεβέων ὀλίγοις σὺν χρήμασιν οἰκεῖν,*
ἢ πλουτεῖν, ἀδίκως χρήματα πασάμενος.
ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετῆ ἴσῃν,
πᾶς δὲ τ' ἀνὴρ ἀγαθός, Κύρνε, δίκαιος ἔων.
Χρήματα μὲν δαίμων καὶ παγκάκῃ ἀνδρὶ δίδωσιν
Κύρνε· ἀρετῆς δ' ὀλίγοις ἀνδράσι μοῖρ' ἔπεται.“ (145—150.)
„*Μηδὲν ἄγαν ἄσχαλλε ταρασσομένων πολιητέων,*
Κύρνε, μέσιν δ' ἔρχεο τὴν ἰδὸν, ὅσπερ ἐγώ.“ (219—220.)
Μηδὲν ἄγαν σπεύδειν πάντων μέσ' ἄριστα καὶ οὔτως
Κύρνε, ἔξεις ἀρετὴν, ἦντε λαβεῖν χαλεπόν.“ (335—336.)

Ez utóbbi elv Horatius művein is végighuzódik. Találunk még Theognisnál elveket az élvezetekben való mérsékletre, hogy a békére és megelégedettségre kell törekedni, melyek boldogságot szereznek, s kerülni a viszályt és a háborút, mint a boldogtalanság okozóit; mind oly elvek, melyek Horatius művében is érvényre jutottak.

„*Πάντα τίχη καὶ μοῖρα, Περικλέης, ἀνδρὶ δίδωσιν*“ (Archilochus. 16.)

Számtalan ily kifejezés fordul még elő a görög lyrikusoknál, de az ily kifejezésekben rejlő ethikai elvek mind csak az egyes ember jólétére czéloznak, s nincs bennük oly főelv, mely mindennek irányt ad. A gyakorlati élet megfigyeléséből eredő szabályok ezek, melyek általános elvekre még visszavezetve nincsenek. De tagadhatatlan, hogy már itt feltalálhatók a későbbi ethikai elvek némi csirái. Így Solonnál a pessimismus nyomait látjuk, ő egyszersmind a mérsékletet, a rend nagy jelentőségét is hangsúlyozza. Theognis az arany középutat dicsőíti.

Némi haladása van az ethikai reflexiónak Pythagoras tanaiban, melyeket valóban csak néhány vonásban ismerünk; mert bár a róla írók bőkezűen szolgálnak is részletes felvilágosításokkal, a közeli Platonnál és Aristotelesnél róla alig találunk valamit. Mondaszerűeknek tartják általában a pythagoreusok életközösségéről, szerzetszerű életmódjáról, étkezési szabályaikról szóló állításokat (pl. hogy babot enniök nem volt szabad, mely állításra Horatius is czéloz tréfásan, Sat. II. 6. 63.)

Annyi azonban bizonyos, hogy ez iskola nem pusztán tudományos, hanem vallás erkölcsi politikai társulat is volt. Philolaos foglalta össze Pyth. tanait. Alaptanaik voltak ez iskola hiveinek a matematikai rendszer, hogy a tárgyak lényege a szám, s így mindent a számból igyekeztek kimagyarázni. (Az igazságszeretet a szám négyzete.) Továbbá a harmonia, s a lélek kvándorlás, mely utóbbi szerint a lélek büntetéskép helyeztetik a testbe előbbi bűneiért: „A test a lélek börtöne.“ Halál után a lélek vagy a Cosmosba vagy a Tartarosba megys utóbbi esetben újra vándorol emberbe vagy állatba. Az erkölcsi tökéletesedést tartották főnek; az emberi törekvés céljául tűzték ki, hogy az istenekhez hasonlók legyenek az emberek.

Kevésbbé fontos szerepűek az eleaták Xenophanes, Parmenides, Zenon. Xenophanesnek különben monotheisticus fölfogása volt. Az istenséget mindent magában foglaló öröklénynek mondja. Heraclitos mélyebben vizsgál, de nem tárgyal módszeresen. Tana: „*πάντα ῥεῖ*.“ Semmi sem állandó, hanem folyton változik, mint a folyam, melyen új és új hullámok keletkeznek; mindemből minden lesz. A tűzben van minden mozgás eleme; „*ἐκ πύρρος γὰρ πάντα*“ Minden tárgyban ellentétes elemek vannak, melyek a mozgást előidézik: „*πόλεμος πάντων μὲν πατὴρ ἐστίν*“ Legfőbb életelve: Az egyén rendelje magát alá az összes-

ség, a világrend törvényeinek. Empedocles közvetíteni igyekszik Heracleitos és az eleaták tanait. Az összefüggést és a változást két erőre vezeti vissza: a *φιλία* és a *νέμεισις* re. Democritosnál, az atomismus megalapítójánál, az eudaimonismusnak tökéletesebb elvi formulációját találjuk. Szerinte a jólét, a boldogság a legfőbb jó; a kedv és kedvetlenség a tárgyak hasznos vagy káros voltának mértéke. Az egyes egyén jólétére reflectál; nem tekintve a társadalmi közösség érdekeit. De ő azért nem ethika-ellenes felfogású, az ethikai materialismust ő még nem vallja. Szerinte a boldogsághoz benső jólét, harmonia, erény kell. Nem a pillanatnyi gyönyört ajánlja. A szellemi gyönyört föléje helyezi az érzékinek. Ajánlja a jó, nyugalmas kedélyt, a vágyak mérsékletét, a középutat. Az érzékek ámnak s így a gyakorlati életben nem lehetnek utmutatók. Ő már azt is mondotta, hogy a tettben ne csak a tett törvényszerűséget, hanem a jó indulatot is nézzük. Anaxagoras a mozgás okát egy anyagtalan erőben kereste s ez a *νοῦς*. Már Heracleitos és Parmenides állították, hogy az érzékek nem ismertetik a tárgyak lényegét, s mit az érzékek nem, azt az ész fölfogja. Így a speculatio álláspontja lassankint változott, a szellem, az ész nyerte el az elsőséget, melyen azelőtt a cosmos állott, s így a szellem nem annyira a természetből, mint inkább önmagából kezdett kiindulni.

Ezen elméleti ingadozás után jött létre a *sophistika*, melynek fő jellemvonása az *eclecticismus*, határozott elve nincs. A *sophisták* az állam törvényeit, mint a nép lelkének mindenkit kötelező nyilatkozatát tisztelték; az egyéni gondolatot tették ellene a hagyományos tekintélyeknek. *Protagoras*, a legkiválóbb *sophista* szerint az ember a létező tárgyak mértéke: „*ἀνθρώπος μέτρον πάντων ζημιμάτων*”; de nem az összes emberi nem tulajdonságait érti, hanem az egyes embert tartja mértéknek. Heracleitos mozgástanát elfogadva a gondolkodó emberre alkalmazta. Minden tárgy az egyénre az, minek a pillanatnyi észrevevésben az ember előtt látszik. A tárgyakat az érzéki gyönyör vezeti, obiectiv igazság tehát nincs, csak az igazságnak subiectiv látszata; tehát obiectiv, közérvényű határozat, czáfolás, bizonyítás, absolut igazság nincs, csak vélemények. *Protagoras* tanainak lényegét tehát az érzéki érzések e relativismusa képezi. *Gorgias* fölfogása is ilyen volt, tanítványai ezen scepticus érvelést befejezték, mely a romlout erkölcsi életet még alább sülyeszté. Nem hitték, hogy a tárgyakat valójukban megismerhessük; nincs a világon semmi, ami magában véve jó vagy rossz, s így az erkölcsi szabályok általánossága is lehetetlennek látszott. Csak positiv emberi határozatokra vitték vissza a jó és rossz közti különbséget, s az ok, amely miatt az emberek e határozatoknak engedelmeskednek, a szabályalkotók haszna s önérdeke. A szabályok céljára e két vélemény volt 1) hogy a hatalmat biztosítsák, 2) hogy a gyöngébbek megvédessenek. A

két irány hívei közt nagy nézeteltérés volt, csak a scepticus fölfogás egyesíté őket, t. i. tagadták a jogban az obiectiv becset.

A föltétlenül érvényes szabályoknak megismerhetőségét tehát tagadták s így már nagy szükség volt az ethikai elvek behatóbb vizsgálatára. E kritikai vizsgálódás után lépett föl Socrates, kinek tanait Xenophon és Plato műveiből ismerjük. Ő mint úttörő „a philosophiát lehozta az égből“; tana szerint élt s halálával szentesítette tanait. Egyszerű dolgokon kezdve haladt föltelé; kimutatta annak, akit tanított, hogy maga sem tudja, amit tőle kérdeznek, az öntelt hiedelmet, az áltudást leálczázta; a sophisták csavarták, ő megoldani igyekezett az elveket. Ő n i s m e r e t r e tanított, a „*γνωσι σεαιρόν*“ elvet kifejtette, amelyet az elegicus költők csak emlegettek. Socrates előtt a philosophia lényegében cosmologiai speculatio volt, a sophisták ezzel szemben a gondolkodó subiectum vizsgálatát indították meg; de az önismeret elvi követelésével csak Socratesnél találkozunk. Az emberi czélokat vizsgálja Socrates, de nem az egyesét, hanem az összesét. Necsak az állami, hanem az isteni törvényeknek is engedelmeskedjünk, e két törvény közt belső összhangzás legyen. Ki helyes fogalommal bír a tárgyról, annak czélját is ismeri, tehát a fogalmak helyes vizsgálása egyik fődolog. Szerinte erény, erkölcsösség = tudás, annak lényege a tudás, észszerű belátás. Tehát mindenki csak tudatlanságból vétkezik, a tudatlan nem képes jót cselekedni. A tudás különösen az önismeret. Az akarat természete nincs kifejtve, innen a tévedés, hogy tudva senki sem tesz rosszat. E nagy egyoldalúság Socrates tanainak hibája, de nagy érdem bennök a tan hogy az erény lényegéhez tartozik a tudás, mert ez tekintetik az erkölcsi beszámításnál. Ő volt a görögöknél az ethika első önálló mivelője ¹⁾.

Plato behatóbban vezette e tanokat. Már Socrates kimutatta, hogy van a változókon kívül egy absolut értékkel, léttel bíró általános valami, mely megismerhető. Plato e létezőt közelebbről magyarázni igyekszik s azt a tárgyak eszméjében (*ιδέα*) találja, mely minden létező lényege, örökös ösképe. Az ideák léteznek absolute s obiective, a tünemények folyton változnak, mint már Heracleitos is mondá. Szerinte tehát az általános az idea; a tárgyak általános faji s nemi fogalmait nevezi ideáknak; ezeket ismerhetjük s kell is megismernünk, egyedi dolgokról tudomásunk nincs. Socrates szerint az erény alapja a tudás, a tekintélyekből nem indul ki, hanem a cselekvés eredményét tekinti s ez a haszon. A jó használ. Így az utilitaristicus szempont nála kezdődik, bár nem eudaimonicus kiindulású. A socratesi moral alapelvéből, a tudás eszméjéből indult ki Plato is, tovább fejtegetvén, hogy az általános fogalom a lényeges, ezt kell tudni. Plato tehát rendszerben összefüggőknek képzelte az

¹⁾ dr. Medveczky Frigyes: ethika-történeti előadásai után 1885.

eszméket, minden fajnak és nemnek külön eszmét képzelvén. A legfőbb fokú eszme: a jó eszméje, a legfőbb lény=Isten. Plato ezen általános elvhez segédelveket vett föl, nem mint tartalmát a főelvnek, hanem csak a főelv megvalósulásának elősegítőit: egység, rend, harmonia. Az erkölcsiség elérhető, 1) ha a lélek a jó eszméjének tiszta szemléletére és elsajátítására törekszik s erre asceticus határozatokat fejt ki, pl. szabaduljon a lélek a test bilincseitől, 2) az erkölcsi célt elérjük a legfőbb jónak, s az egységnek, rendnek sat. a tárgyilagos valóságba vezetése által, amennyiben a tárgyak azokban részesülhetnek; itt viszont az eudaimonismus bizonyos alakja fejlődik ki. A jó eszméje nála a metaphysika elve is. A lélek már létezett a test előtt is. A jó sejtelmét már magával hozza, ez benne van mindig, a nevelés e sejtelmet csak kifejti. Az erényt tanítani is lehet; az erények egy, magasabb egységben függnek össze.

Az erényre tanítást Socrates lehetőnek tartja, Plato is; de sok körülményben nagy akadályt lát e tanítás előtt, így a természetben, nevelésben. A társadalomnak kell e nevelésről gondoskodnia. Az erkölcsök összfogalmát az államban találja. Hogy minőnek kell lennie az államnak, azt *Πολιτεία* cz. művében bőven fejtegeti. Az egyéni eudaimoniát nem tűzi ki célul; az igazságra nem a haszonért, hanem annak becséért kell törekedni; az állam föladata erényre nevelni a polgárokat, kiknek egyénisége az állam, az egész érdekében teljesen megsemmisül. A lélek három tulajdonából: *λόγος*, *θυμός* és *ἐπιθυμία*, az utolsót különösen a 3. osztálybeli emberek (*δημος*) birják, tehát csak ezeknél lehet a jólét- s gyönyörre törekvés, kincsvágy, becsvágy, haszonlesés; de valamint az *ἄρχοντες*-eknek az államban, úgy az észnek (*λόγος*) az emberben kell uralkodnia, mert az erkölcsiség lényege a tudás s ez hozza létre az erényt. A *Φίλητος*-ban czáfolja azokat, kik a *ἰδούρι*-t tartják a legfőbb jónak; van tiszta gyönyör is, a szép alak-, szín- és hangban, de különösen a tudásban. A gyönyört, de csak a tisztát, mint a jó alkatrészét veszi föl, és így némileg visszatér az eudaimonismushoz. Egy későbbi művében: *Νόμοι* compromissumokra hajlik, idealis elveit a valósággal megegyeztetni törekszik; a rosszat, melyet előbb negative határozott meg, hogy az a tudás hiánya, itt positive írja körül, hogy az a jót ellenző erő. A legfőbb jó eszméje végig vonul művein. Később már nem tökéletes tudásból is származhatónak véli az erényt, ha valakinek *ῥαθη δόξα*-ja, helyes véleménye van. A földi élet megvetése daczára az öngyilkosságot bűnnek tartja, mert az Isten adta az életet. Ő az ideák tanából fejt ki mindent, megveti az empiricus tényezőket s ezzel függ össze ascetismusa, bizonyos világgyűlölete is. A lélek halhatatlanságát is magyarázta.

Plato nagy tanítványa Aristoteles a tapasztalati adatok összefoglalására fektet súlyt s ellentétben mesterével mint empirista s realista a tapasztalati tényekből indul ki, s elveti az eszmék obiectivitását. A görög nép erkölcsi fölfogását követte ő is; de mint empirista

különösen tanulmányozta népe erkölcsi életét. Szerinte az emberi tevékenység célja a jó, de vizsgálata nem a jó ideálja, hanem az emberi tevékenység által elérhető jó. Ethikája elején eudaimonisticus. A summum bonum, mely önczél, az *εὐδαιμονία*. Végig tekint a véleményeken, hogy miben keresik az emberek a legfőbb jót. Némelyek a pillanatnyi gyönyörben, mások egy huzamosb időn át kielégítő állapotban, ismét mások a becsültetésben, a polgárok szeretetében, az eszme után való törekvésben. A gyönyört nem vizsgálja behatóbban, bár nem veti el, nem asceticus. A gyönyör, a becsültetés, a földi javak még nem teszik a legfőbb jót, a gazdagság csak eszköz annak elérésére. A fájdalom baj, azért kerülendő. Minél remesebb a törekvés, annál tökéletesebb a gyönyör, amely e szerint a boldogság constituáló elemeihez tartozik, de csak a tiszta gyönyör. A tevékenység értékesebb a gyönyörnél, bár a kettő elválaszthatatlan. Ebből körülbelül azt következtethetjük, hogy az erényre törekvés, ezen tevékenység, a legfőbb jó. Az erény vagy dianoitikai, mely összefüggésben áll a gondolkodással, v. ethikai, gyakorlati és tapasztalati. Az erény nem benszülött hajlam, csak képességünk van az erény megszerzésére. Az ethikai erény a tevékenység állandó tendenciájában áll. Csak az cselekszik erényesen, ki szándékkal tesz jót, kinél a jó cél. E szerint az erény kellékei: a tudat, szándék, jó indulat, következetesség.

A helyes cselekvés a középutat keresi, kerüli a túlzást (*ἰπερβολή*) s a hiányt (*ἔλλειψις*); a középérték *μέσον* v. *μεσότης*. Az erény oly eljárás, mely subjectiv hajlamainkban a helyes középutat keresi: „τὸ μέσον ἐστίν, ὡς ὁ λόγος ῥηθὶς λέγει, ὡς ἂν ὁ φρόνιμος νομίζει.“ Sokszor az észhez, majd a nagybelátásu emberhez utasít, ami empiricus gondolkozásra vall. Nem egy elvből igyekszik az erényeket lehozni. A mindent magában foglaló erény az igazság; ez egyik kriteriuma a többi erényeknek, az egyetlen erény, mely nem a cselekvő egyénre, hanem másokra vonatkozik. A részletekre vonatkozólag is alkalmazza az általános határozatot, hogy az erény a helyes középút két szélsőség közt, pl. a bátorság *ἀνδρεία* a gyávaság és vakmerőség közt, így az önnérséklet-, bőkezűség-, szelidségről, sat. Általában Aristoteles a helyes középérték elvét nemcsak hangoztatta, fejtegette, hanem ethikai definitióiba bele is olvasztotta. Egyenlőleg részesüljenek az emberek a javakban, de csak relative, vagyis amint aránylik A) egyén a B) egyénhez, oly arányban legyen a C) osztályrész a D)-hez.

A barátság nagy ethikai jelentőséget tulajdonít, ez nemcsak szép, de szükséges is, *ἰσότης-φιλότις* kitejezéssel jellemzi a barátságot. A valódi barátság csak a szellemileg rokon lények közt van. A legnagyobb áldozatot is készek legyünk meghozni barátainkért; önfeláldozó tettekben talál az ember legnagyobb gyönyört. A barátság tehát mintegy az önszeretetnek kiterjesztése más emberekre. Senki sem jel-

lémezte nálánál szebben a barátságot: Aristotelesnél van a barátság legszebb apotheosisa.

Szerinte is az erkölcsiség tökéletes megvalósulását csak az államban érhetni el; az állam főadata nevelni, szoktatni. Az állam jóléte szerinte is főcél, de az egyének jólététől függ. A természeti keresetmód, mint a házi gazdaság vezetése jó, a természetellenes, mint a pénzüzet rossz. Az abszolút vagyoni egyenlőség nem volna jó, mert ez csak a henyéknek, az intenzív munkára nem hajlók-nak kedvezne, s lehetetlenné tenné a jótékonyt is. — Akik az államban túlságos hatalomra jutnak a nép rokonszenve s nagy vagyonuk által, azok elen az *δορακιμύς* biztosító szelep; de a *democratia* nyilvánulását nem helyesli Aristoteles, s azt mondja, ily egyének a természettől uralomra termettek, s velök szemben leghelyesebb az önkéntes meghódolás; ez a legjobb abszolút kormányforma. Hol ily kitűnő egyének nincsenek, ott legjobbnak tartja azon kormányformákat, melyekben a törvény uralkodik. — Nem elméleti nevelést tart szükségesnek az erényesség elérésére, hanem gyakorlatot, szoktatást, jellemképzést, az akarat nevelését.

Aristoteles halála után a peripatetikus iskolát a lesbosi *Theophrastos*, azután a rhodosi *Eudemos* vezették; mindkettő kevése eredetiséget mutat. Peripatetikusok még *Kritolaos*, *Kratiippos* s mások, kik az aristotelesi etikát népszerűbb alakba öltöztetni törekedtek.

Socrates iskolájának tekinthetjük a *cyrenaicus*, *epicureus* és a *stoicus* bölcseletet. Ezen bölcseleti iskolák vizsgálódásának főcélja volt különböző irányban az etikai elvek megalapítása; de általánosan jellemzi őket azon tendentia, melynél fogva az egyes ember boldogságának föltételeit igyekeznek megalapítani, nem az összeségéit. Valamint Aristoteles és a cyrenei iskola bizonyos socratesi tanokból indul ki, úgy *Epicurus* is, ki szintén a jólétben találja a *summum bonum*-ot. Ő is a boldogság tulajdonképeni lényegének tartja a *ἡδονή*-t, s tana mint egy specialis faja az *eudaimonismus*-nak *hedonismus*-nak nevezetik.

A cyrenei iskola megalapítója *Aristippus* azt mondja, hogy a gyönyör mindennél jobb, az egyetlen, ami valóban jó. És pedig nem az állandó, hanem a pillanatnyi gyönyört tartja a jónak, mert a mult már bevégezett, a jövő bizonytalan s így csak a pillanat a mienk. Állandó javak nincsenek is, csak a pillanatnyi gyönyör; a gyönyör tehát nem is tartós kedélyállapot, hanem pillanatnyi, amelyre minden élőlény törekszik. Csak az igaz, amit érzékeink fölfognak. Bármily okból fájdalmat választani a gyönyör helyett, természetellenesnek tartja. Nem is tekintik a *cyrenaicusok* a gyönyör eredetét, csak annak fokát. Elvök: *Carpe diem!* Élvezni a pillanatot szerintök az ember célja, rendeltetése. Uralkodjunk a tárgyakon célunknak megfelelő leg, nehogy azok uralkodjanak rajtunk.

De *Epicurus* mégis más irányban fejleszté a *hedonismus* ta-

nait. Szerinte az erkölcsösség és a boldogság szorosan összefüggnek, a boldogság nem a pillanatnyi nyönyörben, hanem a kedély tartosan kielégítő összállapotában áll. Ő is a gyönyörre való törekvést tüzi ugyan ki, de a gyönyör fajainak kiválasztását hangsúlyozza; csak az választandó, mely nem von maga után fájdalmat. Azért a pillanatnyi gyönyör csak annyiban jó, amennyiben tartosan kielégítő kedélyállapotot előidézni képes. Ezen állapotot negative definiálván fájdalomtanságnak, félelemhiánynak mondja. Az életboldogság célja *ἀπονία* és az *ἀταραξία*, melyek nélkül nincs boldogság. A boldogságra törekvés természeti ösztön, s azért erre buzdítani nem is kell, csak a helyes választásra tanácsot adni. Az epicureusok ábrándnak nevezik azon aristotelesi föltevést, hogy az erényre való törekvés magában boldogít, hogy az erkölcsösség önczél. Szerintök még a jó önzetlennek látszik is, gyönyörre törekszik, csak hogy más jólétében találja gyönyörét; s az emberek néha egy nagyobb gyönyör reményében lemondanak a kisebb gyönyöréről, sőt fájdalmat is tűrnek; tehát az önmehtagadás csak ennyiben állana.

Epicurus a gyönyör alatt az érzéki gyönyört érti ugyan, de nem ezt tartja főczélnek, hanem kimutatja a szellemi gyönyör superioritását; tehát ez utóbbi a becsesebb. A nyugtalanság- és félelemtől, mint fönnebb mondtuk, szabadulni kell szerinte, de azonkívül még kettőnek kell hiányoznia: a babonának és a haláltól való rettegésnek. „Hogy valamit megtegyünk vagy elhagyjunk, arra a gyönyör mértéke, mely közvetlenül vagy közvetve a tetteből származik, egybevetendő a származható fájdalommal, s a gyönyör vagy fájdalom túlnyomósága szerint kell határozni. A helyes belátás, *φρόνησις*, mely e mérlegelésben működik, a sark erény. Ebből folynak ki a többi erények. Az erényes nem az, akinek gyönyöre van, hanem az, ki helyesen tud eljárni a gyönyör után való törekvésben minthogy azonban a gyönyör lehető legnagyobb mértékének elérése a lehető legcsekélyebb fájdalom mellett a helyes magatartástól, ez pedig a helyes belátástól föltételeztetik, következik, hogy csak az erényes képes azon czélt elérni; de az erényes bizonyosan eléri. Az erény tehát az egyedül lehetséges, de egyszersmind teljesen biztos út a boldogsághoz. A bölcs, aki mint ilyen erényes, e szerint mindig részt vesz a boldogságban. A lét tartama nem tesz különbséget a boldogság mértékében. Epicurus megkülönbözteti a gyönyört a nyugalomban: *καταστηματικὴ ἡδονή*, és a gyönyört a mozgásban: *ἢ κατὰ κίνησιν ἡδονή*; amannak neve közelebből meghatározva *ἀταραξία καὶ ἀπονία*, emezé *χαρὰ καὶ εὐφροσύνη*.

Elvileg az epicurusi ethika az egoismus bizonyos systemája, mert a tulajdon előnynek, mely a tulajdon gyönyörre megy ki, kell mindenütt mérvadónak lennie; még a barátságot is e szerint értelmezték, ez, mondák, a legjobb biztosíték minden életélvezetre.“¹⁾ A cyrenaicu-

¹⁾ Ueberweg: Grundriss d. Geschichte d. Philosophie után, I. 273 - 277 l.

sok csak a positiv gyönyört állítják föl, mely a szelid mozgáshoz (*λεία κίνησις*) fűződik, Epicurus pedig úgy ezt, mint a negatívot, a nyugalomhoz fűződött is, (*καταστροφικὴ ἡδονή*.) Továbbá a cyrenaicusok a testi fájdalmat tartják rosszabbnak, az epicureusok a lelkit, mert a lélek szenved a multtól és a jövőtől is.

Epicurus egész taná utasítás a boldog életre, szerinte a philosophia elméleti tevékenység, mely boldog életet tesz lehetővé; a természettan főadata a babonát, eldítéletet s a haláltól való félelmet kiirtani; az ethikának pedig specialis főadata helyes utasítást adni a boldog életre. Az állam szükséges az egyéni czélok elérésére. Az erény relativ becsü, az igazságtalanság annyiban vetendő el, amennyiben kár eredhet belőle. Ajánlja a visszavonulást, az otiumot; a családi életben sem lát boldogságot, mert az sok gonddal jár. Csak az egyéniség kiképzése a fődolog; egyes, valóban boldog emberek fejlesztése a legfőbb erkölcsi cél, a morál csak eszköz ily emberek képzésére.

A cynicusok Socrates tanítványainak nevezik magukat; de inkább csak a gyakorlatban, az élet felfogásában és módjában, mint az elméletben mondhatók azoknak. Kezdetről fogva keveset gondolnak az általános elvek módszeres levezetésére, inkább csak felfogásuk illusztrálására a gyakorlati életben. Ők gyakorlatilag fogták föl Socrates tendenciáit, s így azokat nem annyira másolták, mint eltorzították. Az iskola alapítója Antisthenes elismeri, hogy az erény lényege a tudás; de másrészt azt mondja, hogy az erényre nem kell sok tanítás vagy ismeret; a tudományos műveltség meglehetősen felesleges, az igazi bölcs valóban erényes, a helyes belátás az erény alapja.

A stoicismus. Kisioni Zenon, Xenokrates és Polemon a cynicus ethikának nemesítéséből és tudományos alakba öntéséből, továbbá heracleitosi physikából s Aristoteles módosított tanai-ból állítottak egy új iskolát, mely a gyülekezés helyéről stoicusnak reveztetik. Kiváló egyénei voltak az iskolának az alapítókön kívül Ariston, Kleantes és Chrysippus. Socrates tanítványainak nevezték ők is magukat, ami annyiban bir alappal, hogy a Socrates tanait egyoldalulag s így bizonyos tekintetben hibásan követő cynikusok elveinek tudományos alakba foglalása- és tovább fejlesztéséből jött létre a stoicismus. A stoicusok hitték a világot kormányzó ősok létezését, ez ősok Isten, mely a világon mindenben megvan, mindent teremt s változtat. Szerintök az élet főczélja, vagyis a legfőbb jó az erény, t. i. a természetszerű élet: *ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*. Az embert mindig jobban isolálták; az említett elvet, hogy a természetnek megfelelőleg (*naturae convenienter*) kell élni, Chrysippus már úgy értelmezte, hogy a saját természetünknek megfelelőleg kell élnünk, s így a bölcs csak saját természetét ismerje. A megfeleléség lassankint úgy magyaráztatik, hogy következetesek legyünk, e következetesség

a rómaiak által magasztalt *recta ratio*. Az életmód meghatározásához járult azon kijelentés is, hogy a szenvedélyek (*πάθη*), melyeket Aristoteles csak túlzott alakjokban tart ártalmasoknak, egyáltalában a túlzások és ártalmasak. Ezáltal a kötelesség fogalomhoz közeledtek, mely a stoicismusba a későbbi kereszténységhez rokon vonásokat hozott. Az illő, amit tenni kell, *καθήκον*. Minthogy a szenvedély egyáltalában túlzás és ártalmas, következik, hogy a gyönyör vagy fájdalom, mely a szenvedélyből okvetlenül létrejön, a stoicus előtt értéktelen; s így a stoicus előtt közönyös az mind, ami a cyrenaicus előtt legfőbb volt. A stoicus előtt tehát legfőbb az *ἀπάθεια*, mint az epicureus előtt az *ἀπνοία* és *ἀταραξία*; az ember eléri azt és bölcs lesz az által, ha csak olyannak tulajdonít értéket, ami a körülményektől független és teljesen a saját hatalmában van. Azért a bölcs nem: szenved soha sem rövidséget, boldogságát önmagában hordja. Ezen felül emelkedés mindenén és a tudat, hogy önmagával összhangzásban van, a földolog, s az egyes ténykedések csak ez által nyernek értéket: a bölcs mindent legjobban tesz, tud mindent, nem irigyel senkit, még Zeust sem, király, gazdag, egyedül szép, sat. A balga ellenben nem tud semmit, nem tesz semmit sem jól. A bölcs és balga egymást kizáró ellentétek, bölcsesség és balgaság közt nincs középút, nincs átmeneti idő, hanem egyszerre történik az átmenet. Fokozatosság nincs a kettő között. Később mégis a közönyös dolgokból némelyeket előbbre valóknak, másokat csekélyebbeknek tekintettek. A sarkalatos erények: az erkölcsi belátás (*πρόνοια*), vitézség, megfontoltság, igazságosság. Családi, állami kötelek, a származás, a mult iránt való tisztelet ignoráltak. Csak aki minden erényt egyesít magában, bírhatja az egyeseket igazán. Az észszel való megegyezésre kell törekedni; de minthogy minden emberben ugyanazon ész él, amelynek, mint általános törvénynek, kell érvényesülnie, azért csak egy törvény, egy jog, egy állam van, s így a stoicusok az egyes államok helyébe világállamot tettek, a politikából náluk *cosmopolitismus* lett: cosmopolitismus és a rokonérzelmű bölcsek közt való szoros barátság, a melyben ami egyiknek használ, a másoknak is, foglalják el itt a természeti és erkölcsi kötelek helyét. Az erényre való büszkeség, a világ folyásába való belenyugvás, s az állandó tudat, hogy az élet elvetése minden szenvedésnek véget vet, jellemvonásai még a stoicismusnak. Ezen s egyéb tulajdonai miatt e tan a becsvágyban minden népet fölülmuló rómaiaknál nagy értékű volt.¹⁾

E két nagy philosophiai systema: epicureismus és stoicismus után nemcsak az eddigi vívmányok reproductiója és tovább fejlesztése, hanem kritikai átdolgozása is következett; ami által részint a meglevők átalakítása s összeválogatása, részint pedig valamennyi iránt s

¹⁾ Ueberweg: Grundriss d. Geschichte d. Philosophie, I. 242—260 l., és Erdmann: Grundr. d. Gesch. d. Phil. I. 150—161. l.

a dolgok megismerhetősége iránt való kétely jött létre, s ily módon alakult az *eclecticismus* és a *scepticismus*.

E két főtán, a stoicismus és az epicureismus volt Horatius idejében leginkább elterjedve; Horatius, ki a görög irodalmat behatóan ismerte, s ki Athenaeiben tanulmányozta a bölcséleti tanokat, mindenestre igen jól ismerte úgy az egyiket, mint a másikat. Lássuk most műveit, mennyiben vallotta e tanok elveit magáéinak s alkalmazta őket műveiben. Minthogy az életkor is jelentékeny befolyással van az ember gondolkozásmódjára, tekintsük Horatius műveit azon rendben, amint őket írta; s itt három nagy csoportot különböztethetünk meg: 1) Az epodosokat s satirákat, melyeket 41—29-ig írt, 2) az ódák három első könyvét, melyek keletkezési ideje 30—23-ra tehető, s 3) az ódák negyedik könyvét s az epistolákat 24—10 közt.

B) Horatius epodosai és satirái.

Említettük Horatius életkörülményei közt, hogy benne részint az atyjától kapott nevelés, részint az emberek részéről annyiszor tapasztalt méltánytalanság s az emberek nagyobb részének ferde ítéletei korán kifejlesztették a kritikai szellemet. Jeles nevelése, képzettsége s azon baráti kör, melyben ő mozgott, közreműködtek abban, hogy kritikája szigorú, beható, de igazságos és tisztességes hangú legyen. Ezen kritikával találkozunk az epodosokban és a satirákban; amazokban egyes emberek ferde szokásait, emezekben általánosan a társadalmi bajokat rója meg; az utóbbiakban mintaképe Archilochos volt, kit teljes önállósággal és tisztult izléssel követett. (Epist. I. 19. 24—25.);

. . . . . „Numeros animosque secutus
Archilochi, non res et agentia verba Lycamben.“

Horatius epodosaiban a következő helyeken találunk erkölcsi elveket.

1) Stoicus elvek:

A 7. epodosban kikel a rómaiak ellen, hogy ismét véres háborúba akarják keverni az államot, és pedig önmaguk ellen akarnak küzdeni; Horatius a háborút egyáltalában elítéli, mint oly dolgot, mely a nyugalomnak egyik fő ellensége, s így a boldogságnak is; ez legjobban ellenkezik a stoicus apathiával. Az istenek boszúját is emlegeti, azért éri veszély az államot, mert ártatlanul gyilkolták meg Remust — A 8. epodosban szól egy kicsapongó egyénről, ki csak tettetésből tart stoicus könyveket s nem követi azok tanait.

„Quid, quod libelli stoici inter sericos
Jacere pulvillos amant.“

Stoicus nyugalomra vall a 15. epodos, melyben Neaera hűtlensége fölött azzal vigasztalja magát, hogy majd megváltozhatik a sors, s akkor majd ő nevet.

Sat. I. 1. kiváló stoicus fejtegetés. Az apathiát nélkülöző miles, mercator, iuris peritus panaszaival elősorolása után elmondja, hogy az emberek nagy része elégedetlen sorsával; mert soha sem elégszik meg azzal, a mije van. Fáradnak, bajlódnak, szenvednek, csak hogy mindig többjük legyen, s így a kapzsiság, melyet Horatius mindenütt elítél, ellenzi boldogságukat. A mijük van, annak megőrzése is nagy aggodalmat szerez, s az újabb vagyon után való sóvárgás még inkább zaklatja keblüket; ezek okai bajaiknak. Ne irigyeljük a másét, hanem elégedjünk meg a sajátunkkal s boldogok leszünk. A bölcs nem vágyik semmire:

. . . . . „cum te neque fervidus aestus
Demoveat lucro, neque hiems, ignis, mare, ferrum,
Nil obstet tibi, dum ne sit te ditior alter.
Quid iuvat immensum te argenti pondus et auri
Furtim defossa timidum deponere terra?
. . . . . dic, quid referat intra
Naturae fines viventi, iugera centum an
Mille aret?“ sat.

Sat. I. 6. Stoicus felfogást mutat a balgák ítéletének felemlítése a bölcs Maecenaséval szemben. Maecenas mint bölcs helyesen ítél, midőn a lelki tulajdonságokat tekintve válogatja ki barátait a balga nép, mely tehát mint balga a stoicusok szerint másként nem ítélhet, mint rosszul s a külszíntől elkapatja magát. Némelyeket tévesen nagyoknak tart a nép:

. . . . . „qui stultus honores
Saepe dat indignis et famae servit ireptus,
Qui stupet in titulis et imaginibus.“ sat.

Sat. II. 4. Bizonyos Catius előtt, ki valamely tekintélyes szakácsiól igen nevezetes dolgokat tanult, gúnyolja az epicureusokat, kik magasabbra nem gondolva főtörékvésőket inyök s gyomruk gyönyörködtetésére irányozzák, azt hívén legfőbb jónak; ily embereknek nincs helyes ítéletük és ők csak divatszzerűleg, majmolva követnek bármily elvet; magáról azonban azt mondja:

. . . . . „at mihi cura
Non mediocris inest, fontes ut adire remotos
Atque haurire queam vitae praecepta beatae.“

Sat. II. 6. Szerény vágyainak bő teljesülését látja, nem óhajt többet semmit, csak azt, hogy mindez megmaradjon sajátjának; boldog, ha falusi magányába vonulhat s a városi élet ezerféle nyugtalanságából menekülhet. Elmondja, hogy mily bölcséleti tárgyakat szoktak megbeszélni ott a baráti körben:

. . . . . „quod magis ad nos
Pertinet et nescire malum est, agitamus, utrumne

Divitiis homines, an sint virtute beati;
Quidve ad amicitias, usus rectumne, trahat nos;
Et quae sit natura boni summumque quid eius.⁴

E kérdésekben részint a plato-aristotelesi, részint a stoicus elvek állítatnak szembe az epicureus fölfogással.

Azután elmondhatja Cervius szomszédjával a falusi és városi egér meséjét; a falusi egér stoicus gondolkodású, szegényesen, de nyugodtan kíván élni; a városi egér epicureistának tűnik fel, élvezni akar, ha mindjárt biztonsága árán is; az élet rövidegével nem törődik, csak az minél kellemesebb legyen. Horatius tréfásan azon epicureus tantmondhatja el a városi egérrel, hogy minden mulandó, a halált senki sem kerülheti ki; mit késik tehát falusi társa kellemesen élni:

. . . . . ,terrestria quando
Mortales animas vivunt sortita, neque ulla est
Aut magno aut parvo leti fuga: quo bone circa
Dum licet, in rebus iucundis vive beatus!
Vive memor, quam sis aevi brevis.⁴

De a városi veszedelmes kirándulás után így búcsúzik el a falusi egér a várositól!

. . . . . „Haud mihi vita
Est opus hac, ait, et valeas; me silva cavusque
Tutus ab insidiis tenui solabitur ervo.⁴

2) Epicurusi elvek.

Az epicureusok egyik tana volt az is, hogy mentek legyünk a babonáktól, tehát a boszorkányságtól is; ez szintén megkívántatik a boldog élethez. A boszorkányságot, kuruzslást gúnyolja Horatius az 5. és a 17. epodosban, továbbá Sat. I. 8. is, mindhárom helyen Canidia kuruzslót támadja meg, az utóbbiban egy S ag a n a nevűt is.

A 11. és 14. epodosban elmondja, hogy mily rabja ő a szerelemnek, nem is tud a költészettel foglalkozni; de küzd azért magával, hogy lelki nyugalmát visszaállítsa. Utóbbi költeményében Anacreont is említi s kedves költője lehetett Horatiusnak a valódi epicureus gondolkodású híres görög költő, ki telve volt szenvedélylyel: „el kell hinnünk, hogy azok a lelkes dalok valódi szenvedélynek s a legbensőbb szivbeli részvételnek tisztult termékei.“¹⁾ Horatius azonban, bár nagy hatással volt rá Anacreon, nem volt annyira szenvedélyes; bordaljai sem oly élénkek, mint Anacreonéi Horatiusból a szenvedély ritkán tört ki, legtöbbször a nyugodt kedély uralkodik rajta.

Az erős phantasiájú 16. epodosban kikel a háború ellen, mely szerencsétlenséget hoz az államra, s ajánlja, hogy menjenek a rómaiak a boldogok szigeteire, hol háborítlan nyugalom vár reájok s élvezete a természet minden adományának.

¹⁾ Dr. P. Thewrewk Emil: Anacreon 23. l.

A 9. epodosban fölszólítván Maecenast, hogy Caesar győzelmét ünnepeljék meg, s örvendjenek Antonius leveretésének, azt mondja Maecenasnak, hogy tegyen félre minden aggodalmat s bor mellett vigadjanak:

„Capaciores affer huc, puer scyphos
Et Chia vina aut Lesbia.
Vel, quod fluentem nauseam coërceat,
Metire nobis Caecubum:
Curam metumque Caesaris rerum iuvat
Dulci Lyaeo solvere.“

Sokkal nyiltabb kifejezést ad ezen gondolatnak a 13. epodosban, melyben barátait mulatságra szólítja föl, s valódi epicureus hangon így szól:

. . . . . „rapiamus amici
Occasionem de die, dumque virent genua
Et decet, obducta solvatur fronte senectus.
Cetera mitte loqui . . . . .
Illic omne malum vino cantuque levato,
Deformis aegrimoniae dulcibus alloquiis.“

Sat. I. 3. gúnyolja az emberek azon tulajdonságát, hogy mások hibáit meglátják, de a magukéi nem tűnnek föl élöttük; ha magukat is tekintenék s így látnák, hogy senki sincs hiba nélkül, bizonyára enyhébbek s igazságosabbak lennének mások hibáinak megítélésében s nem járnának el itten stoicus szigorral, melyet maguk ellen legkevésbé sem alkalmaznak. E körülmény alkalmul szolgál Horatiusnak egy kis ethikai fejtegetésre; elítéli a stoicusok azon elvét, hogy minden vétség egyforma:

„Quis paria esse fere placuit peccata, laborant,
Cum ventum ad verum est; sensus moresque repugnant
Atque ipsa utilitas, iusti prope mater et aequi.“

Az utilitas említése az epicureus felfogás ajánlására mutat, amely szerint nem bir az ember születésétől képességgel a jó és rossz megítélésére, csak később szerzi azt meg tapasztalatok által:

„Nec natura potest iusto secernere iniquum,
Dividit ut bona diversis, fugienda petendis;“ sat.

Tekintve tehát ezen emberi gyarlóságot, legyenek az emberek igazságosak s enyhébbek a megítélésben; hiszen a stoicus bölcseségre törekszik s azt hiszi, hogy ő, a bölcs király s egyedül itél igazságosan:

. . . . . „mihi dulces
Ignoscent, si quid peccaro stultus, amici,
Inque vicem illorum, patiar delicta libenter,
Privatusque magis vivam te rege beatus“

Horatius gondolkodásmódjának jellemzésére kiválóan érdekes Sat. II. 3. Meglátogatja a költőt falusi magányában egy Damasippus nevű philosophus, ki túlbuzgó hive volt a stoicismusnak, bár azelőtt, mint beszédéből kitűnik, ez elveknek maga sem hódolt; de *S t e r t i n i u s* rávette őt, hogy növeszzen hosszú szakált, ami a stoicusoknak külső ismertető jele volt. Elmondja Horatiusnak az ő gondolkodásmódját, aki viszont beszélgetésbe bocsátkozik vele, s ily módon tünteti föl, hogy bár ő tisztelettel viseltetik a stoicismus iránt, azért annak föltétlenül nem hive, hanem túlzásait meg is rója. Damasippus a theoreticus görög philosophust képviseli itten, ki mereven ragaszkodik az elméletben föllállított tanokhoz, nem tekintve, hogy azok mennyire vihetők ki az életben; Horatius ellenben a practicus római, ki mindenben azt nézi, mi vihető ki az életben, s az elvek megválasztásában e szempont előtte irányadó. Damasippus egészen a stoicusok modorában beszél, föllállítja az elvet, s kérdésekkel, feleletekkel és példákkal bizonyítgatja tételét. Az egész költemény a stoicusok fönnebb emeltt azon tanának részletezése, mely szerint minden szenvedély magában véve túlzás s így ártalmas; a stoicus bölcs tehát apathiára törekszik, s megvet minden szenvedélyt, melyek szerinte csak a bolondokon uralkodnak, akik tehát mindent rosszul tesznek. De azért, hogy minden főszenvedélyt, mely az emberekben megvan, elszámál, azt tünteti ki a költő, hogy mivel minden emberben van valami szenvedély, minden embernek bolondnak kell lennie s neki magának is; de végül Damasippust, ki e szerint mindenkit bolondnak tart, még nagyobbak mondja magánál is. Damasippus a következő szenvedélyeket számlálja el: fősvény, pazarló, nagyravágyó, tékozló, szerelmes, babonás, s kimutatja mindegyikről, hogy esztelen; de természetesen minden szenvedélyt a túlzásokban mutat be, hogy nevetségesnek tűnjék föl, s ily módon a szenvedélyek inkább aristotelesi értelemben látszanak hibásaknak. Végül Horatius szenvedélyeit is fölhányja, hogy kimutassa, hogy ő is esztelen; a többi közt:

„Aedificas, hoc est, longos imitaris, ab imo
Ad summum totus moduli bipedalis, et idem
Corpore maiorem rides Turbonis in armis
Spiritum et incessum: qui ridiculus minus illo?
An quodcunque facit Maecenas, te quoque verum est
Tantum dissimilem et tanto certare minorem?”

Hogy pedig ezen állítások túlzások, azt az eddigiekből is láthatjuk: Horatius nem igen építkezett, csak a mennyire szüksége volt, (I. Sat. II. 6.) s hogy kicsiny volt s katonai érdemeit nem sokra becsülte, a fönnebbi idézetek szerint maga is bevallotta; Maecenast pedig legkevésbé utánozta, csak barátságára igyekezett méltó lenni; azért különösen az utóbbira következő azon hasonlat, hogy a béka a borjú nagyságát akarta magán föltüntetni, épen nem alkalmazható a költőre. Végül azzal utasítja el Damasippust:

„O maior tandem parcas, insane, minori.“

Horatius célja tehát a stoicismus túlzásainak megrovásán kívül itt is az volt, mint a fönnebbi költeményben: nevetségessé tenni az erkölcs-prédikálókat, az *ἀρεταλόγος*-okat.

Hasonló e költeményhez Sat. II. 7., melyben Davus nevű rabszolgáját beszélgeti, aki a stoicusok azon elvét: *naturae convenienter vivere*, — a fönt említett római fölfogás szerint, t. i. cselekedjünk következetesen, s a következetesség a *recta ratio*, — fejtegeti Horatius előtt; állítván, hogy az ingadozó, szeszélyes emberek szerencsétlenek, még szerencsétlenebbek, mint aki a rosszban állhatatos. Azután ezen állításokat urára fordítva elmondja, hogy Hor. is ingadozik, (volt ugyan idő, mikor Hor. ilyen volt: „Romae Tibur amem ventosus, Tibure Romam“; de ez csak kivételes állapot volt nála) és rabszolgája a szenvedélyeknek; tehát nem tud király lenni, mint a bölcs, aki a szenvedélyektől ment. Horatius türelméből kifogyván, ezt is elúzi szemei elől.

3. E g y é b e l v e k.

Sat II. 5. a platói ideális törekvésekkel ellenkező örökség-hajhászatot ostorozza; Plato tana szerint mint említők, a gazdagság nem cél, csak eszköz a boldogság elérésére; de önmagáért nem keresendő; s a nép legalsó osztályával, a *δῆμος*-szal tartotta csak összeegyeztethetőnek a nyereség és haszon után való törekvést. Mint-hogy Horatius korában a fényűzés és kapzsiság annyira elterjedt volt, hogy elvvé vált; (Ep. I. 1. 53—54):

„O cives, cives, quaerenda pecunia primum est;
Virtus post nummos,“

igen lábra kapott az öreg, vagyonos, gyermektelen egyének kegyének hajhászata, hogy örökséghez juthassanak. Ezen rossz szokást gúnyolja az említett satirában.

Sat. I. 9., melyben egy tolakodó költő hosszú alkalmatlankodását írja le, azt mondja (59—60):

. . . . . „nil sine magno
Vita labore dedit mortalibus.“

Ezen elv egyrészt már Hesiodusnál is megvan, másrészt azon aristotelesi tanra mutat, hogy minél nemesebb a tevékenység, a törekvés, annál nagyobb a gyönyör, s maga a tevékenység is boldogít.

A 15. epodosban babonaszerűnek tartja Pythagoras lélekvándorlási tanát s így gúnyolja (21):

„Nec te Pythagorae fallant arcana renati.“

Találunk néhány elvet Aristoteles tanaiból is. Horatius életkörülményeinél állítottuk, hogy Aristoteles gondolkozási módja, szigorú empirismusa sat nem nagy rokonszenvet keltettek Horatiusban, azért

őt sehol sem említi; de hogy tanait ismerte, s mit jónak tartott azokból, el is sajátította, az meglátszik művein.

Igy pl. Aristoteles tanainál említettük, hogy ő a tisztességes keresetet, pl. a házi gazdaság vezetését erkölcsileg jónak tartja, a nyereszkedést s különösen a pénzületet azonban rossznak. E gondolatok vannak föltüntetve a 2. epodosban egy Alfius nevű uzsorás vergődésében, ki a két irány közt habozik s végre is lesz, ami volt, uzsorás.

A helyes középut ajánlása igen régi a görög ethikában, már Solon és Theognis elegicus költőknél előfordul; de legtisztábban Aristoteles fejtette azt ki, s mint említők, definitioiba is bevezette az erények elszámolásánál; ezen helyes középuttól való eltérés, mely a káros szélsőségekbe vezet, van ostromozva Sat. I. 2-ban, ahol a többi közt ez áll:

„Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt.“

Hasonló tanok vannak, illetőleg a túlzó, a vétkes szélsőségektől való óvások Sat. I. 4-ban is.

Az étkezésben való mértékletlenséget ostromozza, tehát szintén egy vétkes szélsőséget Sat. II. 2., ahol az étkezés körül elhárapódzott roppant fényűzést rója meg; részt vett ugyan néha maga is ily lakomákon, ha hivatalos volt; de ez elvén nem változtatott.

Végül említjük Aristoteles tanainak legszebbikét, a barátságról szólót, melynek szabályait le lehetne hozni az 1. epodosból. Horatius a harcra távozni készülő Maecenast tartóztatja, a gyöngéd s önfeláldozó baráti szeretet megható szavaival; amely költeményre már fönebb is utaltunk. Aristoteles az igazi barátságot csak rokon lelkek közt tartja lehetségesnek. Az igazi barátság képes a legnagyobb önfeláldozásra, sőt abban leli legfőbb gyönyörét, az önszeretet kiterjesztése ez másokra; s ilyen baráti szeretetet mutat az 1. epodos. — Nem epicureus barátság tehát ez, mely csak eszköz önző czélok elérésére s tiltakozik ilyen értelmezés ellen Horatius is, midőn aggodalmáról Maecenas tervbe vett távozása miatt így szól:

„Libenter hoc et omne militabitur
Bellum in tuae spem gratiae,
Non ut iuvenis illigata pluribus
Aratra nitantur mea,
Pecusve Calabris ante sidus fervidum
Lucana mutet pascuis.“ sat.

Nem lehet ugyan azt állítani, hogy Horatiusnak Maecenas iránt való önfeláldozásra kész barátsága aristotelesi tanulmányokban gyökeredzik; de hogy ezen barátság megfelel azon barátságnak, melynek oly megragadó képét nyújtja Aristoteles, az világos.

C) Az odák első három könyve.

Az odák első három könyvét Horatius érett férfikorában írta, miután már az epodosokkal és satirákkal költői hírnevét megalapította s gyakorlottságát a költészetben megszerezte. Bár előtte is tettek többen kísérletet, hogy a görög lyrát a római irodalomban meghonosítsák; de azok bizonyos határozatlansággal küzdöttek, s csak Horatiusnak sikerült először művészi tökélyt fölmutatni s így méltán mondhatta magáról (Carm. III. 30 13–14.):

„Princeps Aeolium carmen ad Italos
Deduxisse modos.“

Mintegy hét évi időköz alatt írta e 88 költeményt; az első könyv még gyakran mutatja terv-, tartalom és kifejezésben egy új költészeti ág kezdetét; a második könyvvel már növekszik önállósága s érettsége, a lyrai tárgyak az őket megillető helyen maradnak, a részletek arányosak, gondolat és előadás egyensúlyba lépnek; a harmadik könyv pedig már a férfikor érett gyümölcsét mutatja, a költőnek teljesen birtozában van a művészet, melyben római lantos költő őt fölül nem multa.¹⁾ „E költemények nem kitörő lelkesedés és pezsgő phantasia kifolyásai, hanem kiválólag szellemi világosságot, nyugalmat s érettséget, az emberek éles megítélésére való irányulást s az életkérdések fölött való elmélkedést mutatnak.“²⁾

1. Stoicus elvek:

Carm. I. 2. azt mondja, hogy a római nép már eléggé bűnhődött Caesar meggyilkolásáért, forduljanak az istenekhez segélyért; de kit hívjanak? Végre Augustusra tér, kit az uralomra születettnek tart. Az istenek segélyül hívása s az istenek neveinek jámbor és hódoló említése az odák három első könyvében (pl. Jupiter, Pallas, Apollo, Vesta, Quirinus, Phoebus, Diana, Venus, Fortuna, Numidia védő isteneinek kiengesztelése sat.) egyrészt elismeréssel adózik azon Socratesi tannak, hogy nemcsak irott, emberi törvények, hanem iratlan, isteni törvények is vannak, melyeknek szintén kell engedelmeskednünk; másrészt a stoicismus azon tanát mutatja, hogy van egy *ó s o k*, mely a világot áthatja, az istenség, mely mindent teremt, föntart, változtat; iránta tehát megadó tisztelettel kell viseltetni.

A 3. odában a vakmerőséget (különösen a hajózást), mint szenvedélyt elítéli, stoicusan balgaságnak nevezvén a vakmerőséget:

„Coelum ipsum petimus stultitia.“

A 12. oda mély, vallásos érzületre mutat, legmélyebb alázattal szólván az istenekről; azután nagy tisztelettel említi az egyszerű

¹⁾ Bernhardt: Grundriss d. Röm. Litteratur, 589 l. nyomán.

²⁾ Teuffel: Geschichte der Röm. Litteratur, 488. l.

erkölcsök mellett dicsőkké vált ősöket: Regulust, a Scaurosokat, Paullust, Fabriciust, Curius Dentatust, Camillust; Cato halálát *nobile letum*-nak mondja, mi szintén stoicus gondolkodásra vall.

A 16. odában a haragnak, mint szenvedélyeknek s így rossznak, megfélézése ajánltatik (*Tristes irae. — Compesce mentem.*)

A 21. odában ajánlja a leányoknak és ifjaknak, hogy Diana és Apollo segítségével könyörögjenek.

A 22. oda az ártatlan s feddhetlen élet s tiszta lelkiismeret dicsérete, mely elv Socratestől fogva megvolt.

A 24. odában Vergiliust vigasztalván Varus halála fölött, azt a tanácsot adja, hogy jobb megnyugodni a megváltoztathatlanban s így enyhíteni a fájdalmat:

„Durum, sed levius sit patientia,
Quidquid corrigere est nefas.“

A 31. odában Apollóhoz könyörög, szerény kérelemmel, hogy ép elmét és nyugodt lelket adjon neki, hogy a költészethez mindig kedve legyen; vagyont nem kér.

Carm. II 10-ben az arany középutat (*auream mediocritatem*) ajánlja Liciniusnak; azon elvet, mely, mint fönnebb is említettük, az egész görög ethikán majd mindenütt végig húzódik; kezdetét veszi már Theognis és Solon költőknél, s leghatározottabb kifejezést nyer Aristotelesnél. A túlzásoktól óv egyuttal, amelyek a stoicismus szerint mind szenvedélyek, tehát mind roszak s veszélylyel járnak.

A 15. odában kikel kora roppant fényűzése ellen s dicséri a régi, nemes és egyszerű erkölcsöket; a régiekről mondja:

„Privatus illis census erat brevis,
Commune magnum.“

Azután fölemlíti, hogy az istenek templomait földiszítették a régiek.¹⁾

A 16. oda főgondolata, hogy ment legyen az ember a szenvedélyektől, a *timor* és *cupido* elveszi az édes álmot. *Otium*-ot kér minden zaklatott, mely *otium*-ot semmiféle kincsen nem lehet megvásárolni. Azon szabály hogy:

„Laetus in praesens animus, quod ultra est,
Oderit curare et amara lento
Temperet risu.“ . . .

némileg epicureus felfogású, de a stoicusok elve is volt, hogy a jövőtől való félelem ne uralkodjék az emberben.

---

¹⁾ Hasonló gondolatok vannak Sall. Cat. 9. és 12. c.-jában: „In suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant Operæ pretium est, quum domos atque villas cognoveris in urbium modum aedificatas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religiosissimi mortales, fecere.“

Azon elvet, hogy: „Nihil est ab omni parte beatum“ Bacchilides után alkalmazhatta: „οὐ γὰρ τις ἐπιχθονίων πάντα γ' εὐδαιμόνων ἔφην.“ (l. fönebb is.) s bizonyos világmegvető gondolkozás látszik belőle, mint Plato tanaiból.

A 18. odában kijelenti, hogy egyszerű kis sabinumi birtokán megelégedett s boldog; azután megrója a fényűzést és fősvénységet, (melyekről Sallustius azt mondja, hogy pessima ac divorsissima inter se mala). Esztelennek tartja a szertelen építkezést, mely azért nem űzheti el a halált: Aequa tellus pauperi recluditur, regumque pueris.“

Carm. III. hat első odájában egy-egy stoicus ethica elvet fejteget, egy-egy erényt dicsőít.

Az 1-ben az elégedettséget s a mérsékltetet, mert szegényt, gazdagot egyis egyaránt elnyel a halál: „Omne capax movet urna nomen.“ Vagyon nem ad nyugalmat s csak gondot okoz: „neque decedit aerata triremi et post equitem sedet atra Cura.“ A Timor és Minae mindenhová elkisérik az embert, mely bajok különben az epicureusok által követelt ἀπovία- és ἀταραξία val is ellenkeznek.

A 2-ban az ifjakkal erényt, bátorságot ajánl, mely bátorságot Aristoteles is, mint erényt állította föl úgy definiálva, hogy az helyes középut a gyávaság és vakmerőség közt (l. fönebb.) „Dulce et decorum est pro patria mori.“ Inti továbbá az ifjakat az istenek iránt való tiszteletre.

A 3-ban az igazságos és állhatatos férfit magasztalja, a kit

„Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.“

A szilárdság és következetesség, recta ratio, különösen kedvelt erénye volt a rómaiaknak, mint azt a stoicusok tanainál föl- említők. Szinte lehetetlennek látszik, hogy a szilárd elhatározást eny- nyire magasztalta volna Horatius; ha maga, mint némelyek ráfógták, elvtelen opportunistá lett volna.

A 4-ben a kegyességet és szelidséget, az 5-ben (Laus fortitudinis) a hősiességet dicsőíti.

A 6-ban az istenek tiszteletét és a jó erkölcsöt ajánlja a rómaiaknak; csak ily módon kerül ki az istenek haragját, bün- tetését s lesznek hatalmasokká.

„Delicta maiorum immeritus lues
Romane, donec templa refeceris
Aedesque labentes deorum et
Foeda nigro simulacra fumo.

Dis te minorem, quod geris imperas:
Hinc omne principium, huc refer exitum.“

A 16. odában különösen élénken fejtegeti, hogy a pénz boldogságot nem szerez, csak gondokat s közmondásszerű kifejezésekben mondja itt el nézeteit a kapzsiságról:

„Crescentem sequitur cura pecuniam
Maiorumque fames.“
„Quanto quisque sibi plura negaverit,
Ab dis plura feret.“
„ . . . . . Multa petentibus
Desunt multa: bene est, cui deus obtulit
Parca, quod satis est, manu.“

A 24. odában ostorozván a rómaiak vétkeit, azt mondja, hogy az erkölcstelenség megfékezése után lesz csak boldogság.

A 29. oda pedig, mely Maecenasnak szól, a stoicus megnyugvást ajánlja; mivel a jövő titok az ember előtt, a jelent bölcsen kell felhasználni:

„Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit deus,
. . . . . Quod adest memento
Componere aequus.“

A sors játéka bizonytalan, azért egykedvűleg türendő.

2. Epicurusi elvek:

Carm. I. 4. I. Sestiushoz van intézve: epicureus felfogásra mutat: tavaszodik, minden örül s új életre ébred, élvezzük az életet mi is, rövid az, s kikerülhetlen halál törli el.

„Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
Regumque turres . . . . .
Vitae summa brevis spem nos vetat inchoare longam.“ sat.

A 7. odában Munatius Plancust buzdítja, hogy borba merítse gondját s ne aggódjék: „tu sapiens finire memento tristitiam vitaeque labores molli, Plance, mero!“ Teucer is így vigasztalta társait: „nunc vino pellite curas.“

Itt megjegyezzük mellékesen, hogy Horatius a bort roppant sokszor emlegeti. Hol pusztán a bor, hol a boros és ivó edények: testa, amphora, cyathus, cantharus, poculum sat., hol a borok különféle nemei (így Carm. I. 20. a vinum Massicum-ot kivéve minden nevezetesebb római bor föl van említve), hol Iyaeus, Euius, mint gondoszlató említetik; de legnagyobb részében költeményeinek ily czélzások találhatók. Talán ez is egyik oka annak, hogy némelyek Horatiust csak az érzéki életnek élő epicureusnak tartották, ki csak az élvezettel törődik, annak rabszolgája; pedig ha figyelmesebben tekintjük e helyeket, láthatjuk, hogy mindenütt mérséklet jellemzi e kifejezéseket is, ritkán fordul elő e helyeken mámoros hang; a gondoszlató bort csak mint szükséges fölüdítőt ajánlja a sok gond és aggodalom között, hogy néha-néha, rövid időre, félretéve bút-bajt,

zavartalan örömet is élvezünk s megerősítsük magunkat a további küzdelemre.

A 9. oda Talliarchust a zordon téli időben epicurusi — majdnem azt mondhatnók aristippusi — hangon vig, gondtalan mulatságra hívja föl:

„Quid sit futurum cras, fugae quaerere et,
Quem fors dierum cunque dabit; lucro appone.“ sat.

De ezen állandó tanácsot nem átalában adja, mint az egész életre szólót, hanem csak kivételesen, változatosság végett egy zordon téli nap kellemes eltöltésére.

A 13. odában állandó boldogságot óhajt Lydia szeretetében, tehát nem aristippusi, hanem epicurusi felfogással.

A 17. ódából stoicus vallásosság és az életnek mérsékelt epicurusi élvezete látszik.

A 18. óda az élet mérsékelt élvezetét ajánlja, tehát olyan élvezetet, mely nem szül fájdalmat, mert a mértékletlenség sok rossznak okozója; tehát világosan a tisztább epicurusi tant hirdeti s elítéli a cyrenaikus felfogást.

A 27. óda mérsékletre int egy tulságos zajos társaságot; ő is szívesen vesz részt a vígságban; de a szertelen kicsapongást megrója.

A 34. ódában elítéli az epicureus életet, melynek ő is hive volt, keveset törődött az istenek tiszteletével; de egy villámcsapás megrontenti s jó útra téríti őt.

Carm. II. 3. a nyugodt kedélyt, az élet mérsékelt élvezetét ajánlja, míg a Parca-k el nem metszik az élet fonalát; mert a könyörtelen Orcus áldozata lesz mindenki, akár aggodalom, akár vígság közt él:

„Huc vina et unguenta et nimium breves
Flores amoenae ferre iube rosae,
Dum res et aetas et Sororum
Fila trium patiuntur atra “

Divesne prisco natus ab Inacho
Nil interest, an pauper et infima
De gesta sub divo moreris
Victima nil miserantis Orci.

Érdekes itt a jövő élet fölfogása, mely a homerosi alvilág fölfogására vall. Nem vár öröm senkire, csak örökös számkivetés:

„Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urna serius ocius
Sors exitura et nos in aeternum
Exilium impositura cymbae.“

A 7. ódával vig, zajos mulatságra hívja meg barátját Pompeius Varust; azt írja neki, hogy teljesen adja át magát az örömnek, ne sajnálja az ezen alkalomra neki szánt bort, „ne parce cadis, tibi de-

tinatis.“ Magának pedig féktelen jó kedvet jósol, s át akarja magát adni egészen a mánornak :

. . . . . „Non ego sanius
Bacchabor Edonis: recepto
Dulce mihi furere est amico.“

E kifejezést ismét a kicsapongó, gondtalan mulató kedv jellemzésének vehetnők, ha nem tekintenők ismét egyuttal a körülményeket is, melyek közt az iratott. Horatius egy jó barátja szerencsés megérkezését akarja megünnepelni s egyedül ezen alkalommal, tehát ismét csak kivételesen akarja magát átadni a mivel sem törődő vigáságnak; ez tehát nem életelv, csak egy kivételes állapotnak nyílt leírása.

A II. k. 11. ódájában Quintius Hirpinust figyelmezteti, hogy a gondok és nagy tervezgetések elkinnozzák őt; éljen kevesebb gonddal s több örömmel, rövid az ifjúkor, gyorsan eltűnik, tehát e rövid időt vígan használja föl: „Dissipat Euius curas edaces.“ Ezen költemény már inkább volna epicureus gondolkodásának mondható, mint az előbbi, s ha Horatiusnak a zajos mulatságot ajánló költeményei mind ilyenek volnának, rámondhatnók habozás nélkül, hogy nemcsak Epicurusnak, hanem a cyrenaicusoknak is hive. Azonban ily hang ritka, s a költemény elejéből az vehető ki, hogy Hirpinus nagyon is neki adta magát a gondoknak, túlzásba eshetett, amelyből őt kiragadni lehetett célja e költeménynek.

Carm. III. 8., melylyel Maecenast lakomára hívja, szintén mérsékelt epicureus hangzású:

„Parce privatus nimium cavere:
Dona praesentis cape laetus horae et
Linque severa.“

Szintúgy, mint Carm. II. 7. és a legtöbb vig hangú költeménye csak egy alkalomra szól; ezen utóbbi azon veszély évfordulójának megünnepelésére, mely őt egy fa kidülésekor fenyegette.

Carm. III. 17-ben szintén csak egy esős, komor nap eltöltése végett ajánl vig mulatságot Aelius Lamiának, a 19. odában pedig változatosság végett Telephusnak, hogy a hosszú, komoly dolgokat váltásák föl egy időre vigakkal.

Neptunus ünnepének megülésére, tehát alkalmi vigadozásra való fölhívás a 28. oda is.

A bornak szellemes dicsőítése Carm. III. 21. (Ad amphoram), melyben elmondja, hogy a legkomolyabb emberek is olykor-olykor felvidítják magukat a borral s erőt merítenek abból maguknak:

„Non ille, quamquam Socraticis madet
Sermonibus, te negliget horridus;
Narratur et prisci Catonis
Saepe mero caluisse virtus.“

Azután felsorolja a bor jótékony hatalmát.

3. Egyéb elvek:

Carm. I. 11. „Ad Leuconoën,“ egy nőt int, hogy ne gyötörje magát a jövő kutatásával, amelyet az istenek elzártak az emberek szemei elől. Jobb túrni, akármirő: „Ut melius, quidquid erit, pati!“ Eddig egészen stoicus a hang; de a költemény vége, melylyel vígságot ajánl, valóságos cyrenaicus gondolkozás:

„Carpe diem, quam minimum credula postero“

A cyrenaicusoknak épen ez volt az elve (l. fönnebb): „Carpe diem.“ Azonban ennek értékét is leszállítja azon körülmény, hogy ezzel egy túlságos aggodalomban élő egyént akar a szélsőségből viszszarántani.

A II. könyv 14. odája pedig komor fatalismus, sötét pessimismus; e művészi költemény komor fönségével hat ránk. Csak az elkerülhetlen rémes halál képét tárja föl, mely ellen nincs küzdelem, nincs menekvés; nincs egy reménysugár, mely e sötét képbe vidámabb vonást festene, de egyúttal a költemény összhangját zavarná. A komor, lemondó hang után, mely a költemény elején uralkodik, keserű ironia következik a végén záradéknak:

„Linquenda tellus et domus et placens
Uxor, neque harum, quas colis, arborum
Te praeter invisas cupressos
Ulla brevem dominum sequetur.

Absumet heres Caecuba dignior
Servata centum clavibus et mero
Tinget pavementum superbo,
Pontificum potiore coenis “

Carm. I. 1. (Ad Maecenatem.) Ezen odában aristotelesi modorban tekint végig az emberek vágyain. Mint Aristoteles vizsgálja, ki mit tekint életcéljának, vagyis kit mi tud boldogítani, s végül elmondja az ő vágyát is, amely váagnak teljesülése őt végtelen boldoggá teszi:

„Quod si me lyricis vatibus inseres,
Siblimi feriam sidera vertice “

A platói s aristotelesi nemes barátság tükröződik vissza az első könyv 3. s a második könyv 17. odájából: amaz a Vergilius, ez pedig Maecenas iránt érzett barátság hű képe. Oly két férfuról van szó tehát, kik mint nemes jellemű, kiváló egyének méltók voltak Horatius barátságára, mert igazi barátság csak a jók közt lehetséges, s jónak csak jó ember lehet barátja: „ὁ ἀγαθὸς τῷ ἀγαθῷ μόνον φίλος (Plato, Lysis XVIII.) Aristoteles szerint háromféle a barátság, amint annak alapja a ἡδὴ vagy χεῖσιμον vagy ἀγαθόν; az utolsó a legnemesebb és legállandóbb; ezen utóbbi értelemben vett barátság fűzte össze Hora-

tiust Vergiliussal, kiről azt mondja: „animae dimidium meae,” és Maecenassal, kinek úgy nyilatkozik, (Carm. II. 17.) hogy nélküle, ha a halál őt, mint lelkének részét elragadná, élni sem tudna: „Ille dies utramque ducet ruinam.”

Pythagorosi lélekvándorlási tant mutat némileg a II. könyv 20. odája, melyben azt mondja Horatius, hogy hattyuvá változik át, melynek dalát messze földön fogják hallgatni, s azért fölösleges érette a gyász, mert örökké fog élni a nép ajkán. (v. ö. Ennius sirfeliratát.) Ezen utóbbi gondolata, valamint a III. könyv 30. odájának ezen kifejezése:

„Non omnis moriar, multaue pars mei
Vitabit Libitinam.”

Plato tanára vall, ki a lélek halhatatlanságát tanította.

Carm. III. 23, azon tannak ad kifejezést, melyet először az atomista Democritos vallott, hogy a jótetteknel nem a jótett nagyságát, hanem a jó szándékot kell tekinteni.

Az első könyv 28. odájának egy helye pedig Pythagorasra s annak lélekvándorlási tanára vonatkozik:

. . . . . „habentque
Tartara Panthoiden iterum Orco
Demissum, quamvis, clipeo Troiana refixo
Tempora testatus, nihil ultra

Nervos atque cutem morti concesserat atrae,
Iudice te non sordidus auctor
Naturae verique.”

Pythagoras u. i. az ő lélekvándorlási tana szerint azt állítja, hogy ő már előbb is élt a trójai háború idején, mint Panthoides, Panthos fia: Euphorbos (aki Homeros szerint Patroklost megsebesíté, s nem mervén bevárni a hős Patroklost, elfutott. (II. XVI. 806—815); ennek bizonyítékául a Here mycenaei templomában fölfüggesztett pajzsra hivatkozott, melyben sajátjára ismert, hogy az, mikor ő még Euphorbos volt, az övé volt; s a leemelt pajzsba csakugyan Euphorbos név volt vésvé.

D) Az odák IV. könyve s az epistolák.

Horatius az odák IV. könyvét, a Carmen seculare-t és az epistolákat K. e. 24—10 közt írta, tehát 41—55 éves korában; 57 éves korában halt meg, tehát e költeményei életének végső szakára esnek, amely idő alatt — bár nem volt aggkorú — meglehetősen törődött volt és beteges, az életben nem sok örömet talált, csendes lemondással tekintett a közelgő halál elé, egyedül a költészetben talált még vigasztalást, a költészetben gondolta, hogy halhatatlan marad. Hogy gyenge egészségű, beteges ember volt, azt már életkörülményeiben

említettük; ezen természete különösen életének ez utóbbi szakában birt nagy befolyással gondolkodásmódjára.

Ha ezen műveit tekintjük, három dolog tűnik föl előttünk leginkább: 1. A sűrűn előforduló lemondó hang s a mulandóság gyakori emlegetése. 2. A stoicus elvek erősebb formulázása s határozottabb vállalása; aminek következése egyrészt az istenek iránt való mély tisztelet számos helyen való nyilvánulása, másrészt az epicurusi elvek ritkasága; mely elvek nála ez idő alatt már csak olykor-olykor csillognak föl, mint a kialudni készülő mécs gyenge lángja. 3. Augustus gyakori és nagy dicsőítése.

1. Stoicus elvek.

Carm. IV. 9. végén stoicus tanácsokat ad, hogy nem a nagy birtok ad boldogságot, hanem az istenek ajándékával való megelegedés s a nyomasztó szegénység békés türeése:

.Non possidentem multa vocaveris
Recte beatum: rectius occupat
Nomen beati, qui deorum
Muneribus sapienter uti

Duramque callet pauperiem pati,
Peiusque leto flagitium timet,
Non ille pro caris amicis
Aut patria timidus perire.“

A 15. odában Augustust azért magasztalja, mert megszüntette a háborút, a féktelen kicsapongásokat s a bűnöket kiirtotta s visszaállította a régi erkölcsöket. — Hasonló dicséretet mond Augustusra a Carm. Sec. 15. versszakában is.

Ep. I. 1-ben vallomást tesz magáról, hogy egy philosophiai iskolát sem követ föltétlenül, hanem a körülmények szerint válogat hol egyikből, hol a másikból: (13—19.)

„Ac ne forte roges. quo me duce, quo lare tuter:
Nullius addictus iurare in verba magistri,
Quo me cunque rapit tempestas, deferor hospes.
Nunc agilis fio et mersor civilibus undis,
Virtutis verae custos rigidusque satelles;
Nunc in Aristippi furtim praecepta relabor
Et mihi res, non me rebus subiungere conor.“

Az utóbbi sor stoicusinak csak úgy volna értelmezhető, ha azt mondotta volna, hogy csak oly dolgokat választ, melyek fölött teljes uralommal bir; így azonban, hogy a dolgokat halalmába igyekszik venni s azokon uralkodni, a cyrenaicusok elvét vallja (l. fönnebb a cyrenaicusok elveit), amit mutat az is, hogy maga is Aristippus tanainak vallja az említett sort.

Bár e költemény elején tehát magát egy iskola hívének sem vallja, mégis a bölcsesség s a boldogság definiálásában utóbb stoicus gondolkodást mutat:

„Virtus est vitium fugere, et sapientia prima]
Stultitia caruisse . . . . . (41—42.)
„Vilius est argentum auro, virtutibus aurum.“ (52.)

Hibául rója föl az embereknek, hogy az emberek téves úton törekednek gazdagságra, s amit elértek, az soha sem elég nekik, mindig többet kívánnak, s így soha sem elégedettek, mindig boldogtalanok. Végül a stoicusoknak a bölcs magasztalására vonatkozó fönt említett szavait adja elő:

„Ad summam: sapiens uno minor est Jove, dives,
Liber, honoratus, pulcher, rex denique regum,
Pracipue sanus.“ . . . . . (106—108.)

Az I. k. 2. epistolája is stoicus tanokat hirdet; elítéli a szenvedélyeket, melyek annyi kárt s bajt okoztak már az emberiségnek, s példákat hoz föl az Iliasból és Odysseából. Paris, az Atridák s Achilles szenvedélyükkel sok veszedelmet okoztak.

„Seditione, dolis, scelere atque libidine et ira
Iliacos intra muros peccatur et extra “ (15 - 16.)

Az utóbbiban Odysseus mint az erény s bölcsesség mintaképe szerepel balga társaival szemben, korának embereit pedig a phaeakokhoz hasonlítja. Itt is elmondja, hogy a szenvedélyek: a kincsvágy, gyönyörvágy, fösvénység, harag és irigység megfékezendők, ha boldogok akarunk lenni.

A 6. epistolában a nyugodt kedélyhangulatot, mint a boldogság föltételét hangsulyozza; egyszersemind azon stoicus nyugalmat, melyet semminek sem szabad megzavarnia:

„Nil admirari prope res est una, Numici,
Solaque, quae possit facere et servare beatum.“

Azon régi elv hangoztatása után, hogy semmiben se legyünk túlzók, int, hogy a mulandó dolgokat, tekintélyt, hatalmat ne tekintsük főczélunknak. Azonban azért teljes szabadságot vél az embereknek adhatni: ha valaki a pénzben, gazdagságban, gyönyörökben sat. találja örömét, törekedjék azokat elérni. Ez utóbbi fölfogás külömben a sophista Protagoras tanaira vall, melyek szerint az ember mértéke mindennek, nincs tehát semminek sem általános, absolut, csak relativ becse, (l. fönnebb a sophistákat.)

A 7. epistola szerint nyugalmáért mindent kész fölláldozni s minden jótéteményről lemondani s a mesebeli rókát említi, mely a hombárból, hová beszökött, csak lesoványodás után jöhetett ki.

A 10. epistola szerint, ki a csekély bajt túrni nem tudja, nagy szolgaságba esik, mint a mesebeli ló, melyet a szarvas ellen az ember segített diadalra; de azután örökre szolgáljává tette. Aristius Fuscusnak e tanácsot adja:

„Laetus sorte tua, vives sapienter, Aristi.“ (44)

Ha a várost elhagyhatja, a mezei élet magányában királynak érzi magát:

. . . . . „Vivo et regno, simul ista reliqui,
Quae vos ad coelum fertis rumore secundo.“ (8-9.)

A 11. epistola is csak a nyugodt kedélyt mondja a boldog élet egyedüli föltételének, s miután kissé epicurusi hangon azt mondja:

„Tu quamcunque deus tibi fortunaverit horam,
Grata sume manu, neu dulcia differ in annum.“ (22-23.)

végül azt jelenti ki, hogy a beteg kedélyt nem lehet utazással, vagy akármi más külsőséggel gyógyítani, hanem a nyugtalanság benső, valódi okát kell elhárítani:

. . . . . „nam si ratio et prudentia curas,
Non locus effusi late maris arbiter auffert,
Coelum, non animum mutant, qui trans mare currunt.
. . . . . Quod petis, hic est,
Est Ulubris, animus si te non deficit aequus.“ (25-30.)

A 14. epistola is hasonló elvet vall:

„In culpa est animus, qui se non effugit unquam.“ (13.)

Elmondja továbbá, hogy vígabb életet folytatott ifjúkorában; de most higgadtan gondolkodik, életkora megváltoztatta gondolkozását s a csendes magányt szereti.

A 16. epistola is azon már többször említett stoicus elvet tárja elénk, hogy csak a bölcs és jó ember boldog, s a valóban jó ember az erényt nem külső okból, haszonért, hanem önmagáért tiszteli:

„Oderunt peccare boni virtutis amore.“ (52.)

A 19. ep.-ban megrója a külső szint, mely a valóság hiányát akarja pótolni, s hozzá teszi, hogy ő nem keresi senki kegyét.

Ep. II. 2. azt mondja, hogy már nem fog verset írni, hanem élet-bölcseségre törekedni, ami abban áll, hogy a többször megrótt kapzsiságtól óvakodjék az ember s itt a mértékletesség erényét úgy definiálja, mint Aristoteles, t. i. a fősvényesség és a tékozlás közt közép-utat kell tartani.

2. Epicurusi elvek:

Carm. IV. 12. A tavaszt üdvözölve Vergiliust mulatságra hívja meg, s befejezésül így szól:

„Verum pone moras et studium lucri,
Nigrorumque memor, dum licet, ignium
Misce stultitiam consiliis brevem:
Dulce est desipere in loco.“

E versszak cyrenaicus gondolkodásra vallana, ha nem volna ott az enyhítő brevem és in loco, mely utóbbi azt jelenti, hogy a

mag a helyén és idejében.¹⁾ A *brevem* szó is azt jelenti, hogy csak némi változa tósság kedvéért, egy kis időre akarja magát teljesen a vigságnak átadni. Az odák IV. könyvében egyedül e hely mondható epicurusi, sőt inkább cyrenaicus tartalmúnak, s ez is, mint látjuk, mérsékelt.

Egészen kiválik, szinte nem is illik az epistolák hangjába az I. k. 4. epistolájának ily befejezése:

„Inter spem curamque, timores inter et iras
Omnem crede diem tibi diluxisse supremum:
Grata superveniet, quae non sperabitur, hora.
Me pinguem et nitidum bene curata cute vises,
Cum ridere voles Epicuri de grege porcum.“

Az 5. ep. ban Torquatust egy kis alkalmi vigságra hívja fel, buzdítván őt, hogy az ünnepekre minden gondot tegyen félre.

Egyéb ily szellemű hely az odák IV. könyvében s az epistolákban nincs; tehát az összes csoportban tulajdonképen csak a IV. k. 12. odáját s az I. k. 4. epistolájának befejezését tekinthetnők ilyennek; ezekből is az első csak egy alkalomra, tehát kivételes esetre vonatkozik, az utóbbi pedig inkább tréfás megjegyzés arra vonatkozólag, hogy Horatius idősebb korában kövér testű volt.

3. Egyéb elvek:

Aristoteles azon tanára, hogy az erény megszerzésére csak képességünk van, s e megszerzés tanítás, gyakorlás által történik, látunk némi vonatkozást *Carm. IV. 4. 33—36*:

„Doctrina sed vim promovet insitam,
Rectique cultus pectora roborant;
Utcunque defecere mores,
Indecorant bene nata culpa.“

Az I. k. 12. epistolájában Iccius philosophiai foglalkozása felől kérdezősködik s e gunyos megjegyzést teszi:

„Miramur, si Democriti pecus edit agellos
Cultaque, dum peregre est animus sine corpore velox.“

(Az alábbi gondolat Plato után lehet, ki szintén azt mondja, hogy a philosophusnak csak teste van a városban, míg a lelke mindenfelé jár. *Theaitetos, XXIV.*) — Azon themák, melyekről fölteszi Horatius, hogy Iccius velök foglalkozik:

„Quae mare compescant causae, quid temperet annum,
Stellae sponte sua, iussaene vagentur et errent,
Quid premat obscurum lunae, quid proferat orbem,
Quid velit et possit rerum concordia discors.“

¹⁾ Arnold: *D. Leben d. Horaz.* 109 1

a pythagoreusok vizsgálódásainak képezték tárgyát.¹⁾ A dalnokok is énekeltek ily themákról²⁾; amire Quintilianus is hivatkozik.³⁾

A 15., 17. és 18. epistolában oppoꝛtunistának tünik, legalább olyan tanácsokat ad, hogy alkalmazkodjék az ember mindenféle körülményekhez; a 17-ben Aristippust dicséri, a 18-ban inkább stoicus gondolkodásu. Nem azt jelentik e költemények, mintha Horatius maga is teljesen oppoꝛtunista lett volna; hanem e tanácsokat azon egyéneknek adja, kik oly czélokra törekedtek, melyek után Horatius különben nem sovárgott, t. i. bizonyos nagyhatalmu emberek kegyébe bejutni s ily módon valami hasznot érni el.

Igen sok helyen fordul elő azonkivül a fölveꝛt költeménycsoꝛtban Augustus dicsőítése, így Carm. IV. 2. 4. 5. (Ad Augustum) 14. (Ad Augustum.) 15. (Augusti laudes.) A Carmen Seculare-ban. Ep. I. 3. 12. 16. II. 1. (Ad Augustum.) De azon költeményei, melyek különösen Augustusnak vagy Augustusról szólnak, mind ethikai irányuak: Augustust mindenütt azért magasztalja, mert helyreállította a békét, a jólétet, megszüntette a harcot, a bűnöket s fölvirágzásra segítette az erényt.

Nem szorosan ethikai elvek, de azért figyelemre méltó dolgok még ez utolsó költeménycsoꝛtban 1. a lemondás, a mulandóság emlegetése, így: Carm. IV. 1. 7. 10. 12. 13. Ep. II. 2. 55—57., 2. a költészet dicsőítése, mely halhatatlanná teszi a költőt s azt is, kit a költő megénekelt: Carm. IV. 3. 6. 8. 9.

Az érett férfikor gyümölcse az odák IV. könyve; de különösen nagybecsűek az epistolák; a tudományokban és élettapasztalatokban gazdag, higgadt, nyugodt gondolkodásu, mély kritikai elméjű s a művészi izlésnek magas fokán álló költő legtökéletesebb művei ezek. „A valódi szabadsága az erkölcsi jellemnek, melynek az előítéletektől, a világ élvei- és javaitól menten, az elfogultság- és szenvedélytől szabadon, serényen kell belvilágát tisztázni s megnyernie a kritikai kedélynyugalmat, hogy elégtelenség által önmagában tiszta s állandó boldogságot találjon — ez az epistolák alaphangja, ez a fonál, mely a zok legszebb themáin átvonul.“⁴⁾

E) Horatius politikai érzülete.

Végül jónak látjuk még Horatius politikai érzületéről is szólni, egyrészt mivel a politika az ethikával rokonságban van, mert az államkormányzás bármilyen alakja mellett soha sem lehetett az állam tisztán rendőri intézmény, hanem legalább részben a népek jólétére alakult szervezet s különösen Plato ideális államának, ethikai célja volt; másrészt mivel Horatius politikai fölfogásában általában olyan

¹⁾ L. Erdmann: Grundriss d. Gesch. d. Philos. 29. l.

²⁾ L. Verg. Aen. I. 742—746.

³⁾ L. Quintil. I. 10. De musice et eius laudibus.

⁴⁾ Bernhardy: Grundriss d. Röm. Litt, 594. l.

volt, mint ethikai nézeteiben, t. i. volt elve, amelyen azonban, ha gyakorlati kivihetlenségéről s esetleg káros voltáról meggyőződött, hajlandó volt a gyakorlati ész követelményeinek megfelelőleg módosítást tenni.

Horatius politikai érzülete azonban szoros összefüggésben van Augustushoz való viszonyával; tehát amily érzelemmel viseltetett Augustus iránt, olyan volt politikai felfogása is. Említettük, hogy Horatiust az egyeduralom ellen fegyvert emelő köztársasági párt fölkelése Athenaeben találta. Ő mint lelkes ifju a harcosokat toborzó Brutus és Cassius táborába állott s küzdött a köztársaság fönmaradásáért, s hogy rossz katona nem lehetett, mutatja tribunusi rangja, melylyel a szerencsétlen philippii csatatért elhagyta. Brutus és Cassius nem akarták túlélni a köztársaságot s kioltották saját életüket; a sereg romja menekült, amerre tudott, s így Horatius is. A köztársaság le volt verve s a legelszántabbaknak sem volt reménye, hogy az valaha visszaállítassék. Augustus nem sokára amnestiát adott, Horatius kényszerülten elfogadta azt, hazajött, s minthogy atyai vagyonát is elkobozták azalatt, kénytelen volt scriba quaestorius lenni s egy ideig szükölködve élni; csak egy vigasztalása volt lelkének, hogy keserveit a költészettel enyhíthette.

Hogy milyen volt ekkor a római társadalom, s hogy alakult át lassankint a kormányzat formája, fönnebb vázoltuk. Hogy Horatius köztársasági érzelmei kialudtak s utóbb maga is magasztalta Augustust, az előbbiekből láttuk. Sokan e körülményekből igazságtalan következtetéseket vonnak le, úgy tüntetvén föl Horatiust, mint teljesen elvtelen opportunistát, ki uszott az árammal s lett a hatalmasak uszályhordozója; bár szellemének nagysága előtt teljes tisztelettel hódolnak. Lamartine a párizsi akademián elfoglalván székét az elhalt Daru után, székfoglalójában, mely emlékbeszéd is volt előde fölött, összehasonlítja Daru korát Horatius korával s azután így folytatja beszédét: „Horatius korának költője volt, mint Dante látszik a mienkének: mert minden korszak magáévá tesz s megifjít időről-időre valakit azon halhatatlan szellemek közül, kik mindig a körülmények emberei, ő abban visszatükrözi magát, föltalálja benne saját tulajdon képét.“ Összehasonlítást tevéen a két kor közt, azokat egyenlőknek mondja, s a közszellemet így festi: „Nem csodálkozni semmin, nil admirari, sem az intézők, sem a szereplők változásain, sem a zúgolódáson, sem a hizelgésen . . . . . s nem beszélni másról az embereknek, mint ezen gondtalan és könnyű bölcseségről, az észnek azon epicureismusáról, mely nem csinál a szolgaságból lelkifurdalást, nem vet a tyrannismusra árnyat; ki mindenért az ironia könnyed mosolyával áll boszut, mulattatja a közönyt, vigasztalja a gyöngeséget, mentegeti az alávalóságot, s melyben a bűn úgy alkalmazkodik, mint az erény. Ime Horatius barátja Brutusnak, Maecenasnak; azon ember, ki eldobja pajzsát Philippinél s ki stoicus szilárdsággal énekel

a „iustum et tenacem“-et Tibur élvei s Róma gyönyörei között. Ily poétának tetszenie kellett ily időszakban; azon kor nyugtalan hatalmának titkos örömmel kellett látnia a szilárd gondolkodásról, a komoly elhatározásról letért szellemeket . . . . A zsarnokok mindig szerették ezen iskola költőit ¹⁾ sat.

Horatius ezek szerint egészen olyan ember volna, mint korának legtöbb embere. De ezt igazságtalanság volna ráfogni. Horatiusnak, hacsak nem akart úgy tenni, mint Brutus és Cassius, vagy mint előbb uticai Cato (kinek halálát, mint említők, magasztalta), vagyis ha életét meg akarta tartani, — s ki róhatja föl ezt neki bűnül — nem maradt más tenni valója, mint túrni a helyzetet, melynek megváltoztatásához senkinek sem volt reménye. Hazajött, de abból nem következik, hogy Augustus uralmát helyeselte, hanem, mondhatjuk, túrte, mert kellett túrnie.

Tekintsük csak költeményeit, melyeket ifjúkorában irt, foglaltatik-e azokban dicséret Augustusra? semmi sem; de szidalom sem, hanem olykor szándékos mellőzés (Carm. II. 1.); a helyett azonban magasztalja a köztársaság egykori jeleseit. Maecenassal, ki tudvalevőleg nagyon ovatos volt barátainak megválasztásában, csak költői hirnévének megalapítása után, tehát midőn már epodosait és satiráit megírta, ismerkedett meg. Ezen ismeretség megkötése után a legkönnyebb dolog lett volna Augustusszal is benső viszonyba lépnie, csak akarnia kellett volna; de hogy ezt nem akarta, arról bizonyosságot tesz ²⁾ Augustus levele Maecenashoz: „Ante ipse scribendis epistolis amicorum sufficebam: nunc occupatissimus et infirmus, Horatium nostrum a te cupio abducere. Veniet ergo ab ista parasitica mensa ad hanc regiam et nos in scribendis epistolis iuvabit.“ De Horatius nem fogadta el az ajánlatot s Augustus még sem neheztelt érte, hanem egy későbbi, más alkalommal így irt neki: „Sume tibi aliquid iuris apud me, tanquam si convictor mihi fueris: recte enim et non temere feceris: quoniam id usus mihi tecum esse volui, si per valetudinem tuam fieri possit.“ Máskor pedig így irt neki: „Tui qualem habeam memoriam, poteris ex Septimio quoque nostro audire“ sat. Ezekből látható, hogy Augustus kereste Horatius barátságát, de ez, bár elismerte Augustus nagy szellemét s jóakarátát, idegenkedve huzódott vissza s bizonyára nem egészségi állapota volt oka annak, hogy Augustussal érintkezésbe lépni nem akart. De azért Horatius nem is támadta meg Augustust, hanem egyszerűen hallgatott róla; a higgadt várakozó szerepét vette fel, ki az események kifejlődését bevéárja, s bár nem nagy a bizalma, ítéletet előbb nem mond. Még ez is fájt Augustusnak, s panaszkodott, hogy Horatius költeményeiben ő róla nem emlékezik meg.

---

¹⁾ Oeuvres complètes de Lamartine. Tournai, à la librairie d' Ad. Leroux 287. 1.

²⁾ L. Suetonius: Horatii poetae vita.

Mikor azonban tapasztalta Horatius egyrészt, hogy a köztársaságért való új küzdelem hasztalan vrontás volna, másrészt pedig, hogy Augustus méltó az uralomra, mert mindent elkövet birodalma boldogítására, mint Horatius többször mondá: megfélemlítette a haza elleneit, biztosította a békét, a jólétet, kiirtotta a bűnt s helyre állította a nemes erényeket: a tartózkodó állásból kilépve tiszteletet érzett iránta s a tiszteletből lassankint őszinte szeretet benső barátság fejlődött. Ennyiben áll Horatius politikai opportunismusa. Ő itt is olyan volt, mint a morális felfogásban, nem ragaszkodott mereven semmihez sem, hanem a meggyőződése szerint legjobbat követte.

Arnold azt állítja, hogy Horatiusnál a köztársasági érzelemből az átmenet a monarchikusba nagyon hamar történt, mindjárt a költő hazaérkezése után, s indokolja ezen hirtelen változást — mely változást, ha ily hirtelen volna, inkább köpönyegforgatásnak nevezhetnénk — a Rómában akkor elterjedt vallástalansággal, a gyermekek rossz nevelésével s az uralkodó pusztító erkölcsökkel és szenvedélyekkel; melyeket e szerint Augustus rövid idő alatt megváltoztatott volna. Azonban Horatius nem sokáig volt távol, s utazása előtt sem lehettek jobbak a vallási és erkölcsi állapotok s Augustus alatt sem javultak meg valami hamar és teljesen. A kor azonban nem volt oly túlságosan romlott; ezt inkább az utóbbi uralkodók koráról lehetne mondani. E változás gyors megtörténte ugye következett Arnold, hogy az I. k. 14. ódájában, melyben Horatius az államot egy új háború küszöbén óva inti, hogy ne keveredjék ismét az új hullámokba, — gyöngye s nem bírja ki a vihart — végül ez áll:

„Nuper sollicitum, quae mihi taedium,
Nunc desiderium curaque non levis.“ sat.

A költemény különféle időből származhatott s Arnold hajlandó a legkorábbit, a 40. évet a perusini háború kitörése előtt érteni, mert *nuper minima*-ot jelent, tehát csak rövid időközt. *De nuper*-nek jelentése nemcsak minap, nemcsak egy pár nap; hanem több évet, sőt korszakokat is jelenthet, mint azt Georges az ő szótárában Liviusból, Ciceróból s magából Horatius is vett idézetekkel bizonyítja. A költemény tehát jóval későbbben 31-ben vagy 29-ben is keletkezhetett. Horatius tehát bizonyos enyhe értelemben opportunistá volt a politikában, de nem elvtelen, önállóság nélküli, hanem férfias gondolkodású, a körülményeket megfigyelő, erkölcsi szempontból bíráló s aztán a legjobbat belátása szerint követő politikus volt.

Aristoteles véleménye (l. fönnebb) ide vonatkozólag az volt, hogy bár az ostrakismost biztosító szelepnek tartja egyes, kimagasló egyének ellen, még sem helyesli a demokratia túlhajtását. Vannak egyének, kik a természettől uralomra hivatvák, ezekkel szemben leghelyesebb az önkéntes meghódolás; ez a legjobb abszolút kormányforma

A monarchia e dicsőítése nem föltétlen Aristotelesnél, mert ő a történelemből ismert monarchikus alkotmányok egy részét elítéli, mint-hogy azok eredete más. Hol ily kitünő egyének nincsenek, ott leg-helyesebbnek tartja azon kormányformát, melyben a törvény uralkodik. Egyébiránt az autokrátiát csak akkor tartja helyesnek, ha a nép képtelen az uralomra vagy ha arra való egyének támadnak. Ez Aristoteles elmélete az állam kormányzásának módjáról s ily föl-fogást látunk Horatiusnál is, midőn Augustus uralmába belenyu-godott.

IV.

Ö s s z e f o g l a l á s .

Látjuk, mily nagy jelentőségű Horatius a római irodalomban s mily nagy befolyása volt más nemzetek irodalmára is; e nagy jelentő-sége és befolyása leginkább tartalmi gazdagságának tulajdonítható a művészi forma mellett. Hogy Horatius művei gazdag tartalmuak s különösen ethikai gondolatai nagy becsűek, arra életkörülményei bir-tak különös befolyással. Szegény családból származott ugyan, de rendkívül gondos nevelésben részesült; tanulmányai kiterjedtek az egész római és görög irodalomra; a társadalom állapota, a mely reá is anyagi károkat s gyakran boszuságot hozott, valamint az atyjától nyert oktatások korán kifejlesztették benne a kritikai szellemet, hogy az emberek gondolkodásmódja, vágyai fölött éles megfigyelést és szigorú, de igazságos bírálatot tartson. Őszintesége magáról is csak nyíltan s igazán engedte szólni s így saját életének elveit mind nyíltan sorolta föl előttünk.

Horatiust sokan, néhány költeményét s nem valamennyit vévén tekintetbe, helytelenül itélték meg. A Svetonius-féle életrajz némelyek előtt teljesen hitelesnek látszott, s így Horatiust élvsóvár, elpuhult embernek tartották; kiegészítve még e fölületes képet néhány vidámabb hangulatában irt költeményével, azon következtetésre jutottak, hogy Horatius nemcsak beillett korába, hanem hogy romlottságban mások-nak nem állhatott utána. Így ráfognak erkölcstelenséget, istentelen-séget, gyávaságot. Lessing „R e t t u n g e n d e s H o r a z“ cz. érteke-zésében védi őt ily támadások ellen, különösen azon föl fogás ellen, hogy őt istentelennek lehetne nevezni az I. könyv 34. odája szerint.

Horatius nem volt sem jellemtelen, sem istentelen, sem gyáva, sem élvhajhászó. Mindezek a fönnebbi idézetekből kitűnnek. Jelleme eddhetlen volt, ami szerénységéből és nyíltságából is látszik, külön-ben is ő azon magasban, melyre följutott, bár arra nem törekedett, fön nem tarthatta volna magát, kit ellenfelei folyton rágalmaztak: quem rodunt omnes . . . sat. Az erkölcstelenség vádja ellen, melyre

az említett életrajz némely nagyon kétes értékű helye adhatott főokot, határozottan védi Lessing. Gyáva sem volt, mint Lessing is bizonyítja, mert különben, mint név- és vagyon nélkül szereplő ifjú, oly rövid idő alatt tribunusi rangra nem emelkedett volna. Hizelgést és szolgálai érzést sem lehet ráfogni. Mert a két leghatalmasabb embernek Augustusnak és Maecenasnak barátságát sem kereste; Maecenasnak jóindulatú barátja, Vergilius, mutatta be, mely alkalommal szerény és őszinte hangon mutatta be magát. Augustust pedig kerülte is, úgy, hogy az ő barátságát kereste Augustus, mint fönnebb említők. Maecenasnak is kimondotta nyíltan (Ep. I. 7.), hogy készebb volna inkább jótéteményeiről lemondani, mint függetlenségét és egészségét fölleadni; ily hangon egy hizelgő ember, kivált oly férfinak, a ki által a legtöbb jóban részesült, lehetetlen, hogy beszélni merne.

Vallástalannak sem lehet őt mondani, sőt ellenkezőleg azon mély tisztelet, melylyel az isteneket említi, azon buzgó érzés, melylyel valóságos ódáit írta, s az istenek akaratában való megnyugvás, az istenek segítségének kérése, szóval oly helyek, melyek Horatius költeményeiben gyakoriak, mind arra mutatnak, hogy Horatius nem volt vallástalan, ha csak azt nem akarjuk föltenni, hogy mindezen költeményekben képmutató módra hazudott; amire, különösen oly nyíltszívű költőnél, mint ő, senki sem jogosíthatja föl magát. Hogy étvágyának kielégítésében sem volt inyencz, hanem egyszerű ételekkel megelégedett, bizonyítja sok helye költeményeinek (pl. Carm. I. 31., Épód. 2., Sat. II. 6., Ep. I. 10. sat.)

Költeményeit áttekintvén látjuk, hogy kora két fő ethikai irányának mindegyikéből találunk nála tanokat; de előfordulnak szórványosan a régiebb ethikusok tanaira vonatkozó gondolatok vagy célzások is, így a barátság nemes fölfogásában a platói, illetőleg aristotelesi gondolkodás tükröződik vissza, különösen azon barátságában, melyet Maecenas és Vergilius iránt érzett. — Vannak komor, fatalisticus és pessimismusra mutató gondolatok is (Carm. II. 14.)

A pythagorasi lélekvándorlási tanra is találunk hol komoly, hol tréfás megjegyzéseket. Democritus nemesebb tanaiból, hogy ne csak a jótett nagyságát, hanem a jótévő szándékát is tekintsük a beszámításnál, de viszont a *Democriti pecus* gúnyos célzás is előfordul. A valódi opportunismusra is utal némelyeket, kik így vélik elnyerhetni boldogságukat, bár ő nem hizeleg senkinek sem, hogy célját elérje.

A sophistika sem marad érintetlenül, (Ep. I. 6.) hogy az ember mértéke mindennek, az egyénre vonatkozó kellemes vagy kellemetlen érzés a mértéke a dolgok jóságának vagy rosszságának, bár csak egy helyen fordul is elő. Az erények aristotelesi meghatározását is találjuk, hogy azok a középutak a két szélsőség között, valamint, hogy velünk született a képesség az erényre, g y a k o r l á s, s o k t a t á s é s t a n í t á s á l t a l az erény megszerezhető, sat. De a két fő-

tannak, a stoicismus- és epicureismusnak, elveit látjuk legtöbbször és legtöbb alakban előjönni. Horatius nem volt egyiknek sem föltétlen híve, mint maga bevallotta (Ep. I 1.) Mint gyakorlati eszű ember nem kötötte magát egyikhez sem, nem az elméletben tökéleteset és tudományos rendszerűt, hanem a gyakorlatban alkalmazhatót és népszerűbbet tekintette. Azért ő nem is mondható philosophusnak, hanem a philosophia egyik életbe vágó ágának az etikának volt nagy kedvelője, buzgó tanulmányozója, életében és műveiben hű követője. Ugye két utóbbi, mint az előbb említett s ritkábban előjövő tanoknál is kiemeltük a nem szoroson ethikai vonatkozásokat is, hogy ezek arányát s mennyiségét láthassuk; csak így mondhatjuk ki, hogy bár többféle tan fordul elő nála, melyik az uralkodó költeményeiben.

A stoicus életelvek, melyek Horatius tanaiból kivehetők ezek:

Tiszteljük az isteneket kiknek hatalma az emberek fölött uralkodik, jóval árasztja el az erényeseket s szigorral bünteti a romlottságot. Munkánk kezdetén fohászkodjunk hozzájuk s hálás kézzel fogadjuk a jót, melyet nyujtanak; lelki elégtelenséggel élvezzük adományait, ha azok csekélyek is, mert csak így vagyunk boldogok. Tiszteljük őket az által is, hogy föntartsuk nekik a díszes szent helyeket, melyeket az ősök vallásossága nekik emelt; ha ezeket romba dűlni engedjük s tiszteletükben hanyagok vagyunk, rettentő haragjuk méltán sújt bennünket.

Törekedjünk bölcseségre, amely igazán boldogít, e bölcsesség a természettel s önmagunkkal való megegyezésben áll. Megegyezők leszünk, ha ismerjük úgy a természetet, mint saját magunkat. Az erény bölcsékké tesz bennünket s tartósan boldogokká. Kerüljük a szenvedélyeket, melyek szélsőségek s így rosszak. Gyönyör vagy fájdalom ki ne hozzon bennünket a nyugodt kedélyhangulatból; a tudat, hogy helyesen tettünk, mindig megnyugtat. A szilárd férfura gyönyör vagy csapás nem is hathat eltántorítólag. Az igazi bölcs kerülve a szenvedélyt kerüli a szélsőségeket, s az aurea mediocritas határai közt marad, ahol az erények is vannak, mert ezek is középértékek két, egymással ellenkező szélsőség, szenvedély, tehát rossz között. A bölcs mindent legjobban tesz, király, uralkodik, nem irigyel senkit, nem érheti őt fájdalom, szenvedés. De a balga mindent rosszul tesz, nincs ereje, nincs hatalma, nincs boldogsága, a szélsőségekben jár, a szenvedélyek rabja, melyek megfosztják nyugalmatól, megelégedettségétől és boldogságától is: fösvénység, pazarlás, irigység, gondatlanság, élvhajzás, hatalomvágy, becsvágy, csuszás-mászás, vakmerőség, gyávaság gyötrik a balgákat. A vágyak mindig erősebbek lesznek s kielégítésük csak fokozza erejüket, nyugtalanító s így boldogtalan hatásukat. A balgák úgy élnek, mintha holnap meg kellene halniok, úgy építnek, mintha örökké élnének. Hogy a boldogság meghonosodjék az emberek közt, korán kell nevelni a gyermekeket; mert a megrögzött bajt elhárítani nehéz: „Quo semel est imbuta recens

servabit odorem testa diu.“ E. I. 2. 70–71. Megvan a hajlam az emberben az erény befogadására, szoktatni s gyakorolni kell őt s így megszerzi az ember az erényt. Nemeslelkű szülőknek olyanok lesznek gyermekeik is, mert jó szoktatásban részesülnek. A beteg kedélyt nem a külső változatosság, hanem a belső megváltozás gyógyíthatja csak meg. Az ember ki nem futhat önmagából, bárhova megy, magával viszi lelki hangulatát. Egyedül a bölcs, a megelegetett kedélyű boldog igazán és állandóan.

Ezen elvek közé epicurusi elvek is vegyülnek: Az élet rövid, tehát örömmel kell azt tölteni; bármint él valaki, a kérlelhetlen halál utóléri. A rideg visszavonultság megfoszt minden örömtől, nem kell tehát a kínálkozó örömtől az embernek magát megfosztania. Vígtság, mulatság fölvidámítja a kedélyt, bátorságot, kedvet, erőt ad a további munkára. Félre kell tenni néha az emésztő gondokat, nem törődve, mit hoz a jövő, s elfeledve a múlt szenvedést. Néha cyrenaicus hangba is átszap a tanácsadás. élvezd bátran a jelent, mintha minden napod utolsó volna, de hozzá teszi, s fogadd hálás kézzel, amit az istenek még ráadnak. „Carpe diem, quam minime credula postero.“ Azonban ez utóbbi tanácsok, mint fönnebb láttuk, ritkán, elvétve vannak átalánosságban, minden időre mondva, s akkor is olyanoknak szólnak, kiket a költő túlságos zordonságukból a középutra akar visszatéríteni.

Az epicurusi elvek csak mint a stoicus elvek fűszerei fordulnak elő, legtöbbször csak egyes esetekre, bizonyos alkalmakra szólnak, változatosság vagy félbeszakítás végett ajánlatnak valakinek. A stoicusok túlságos ridegségét gúnyolta, de még inkább a gyönyörhajsza szók lesülyedését. Mérsékelni akarta a stoicismus, melyet tisztel, követ s csak túlzásait rója meg.

Röviden jellemezve tehát Horatius ethikai elveit, azt mondhatjuk, hogy ő eclecticus volt; de tiszta, igaz érteményben. Minden philosophusnak bizonyos érteményben eclecticusnak kell lennie: azaz az előtte bölcselkedők vívmányait ismernie s azokból a legjobbakat követve saját egyéni felfogása és feldolgozása szerint, ha lehet, valami jobbat, valami tökéletesebbet létrehoznia. A rossz eclecticus nem hoz létre soha semmi újat vagy jobbat, hanem kételkedvén az igazság megismerhetőségében vagy bizalmatlankodván a saját tehetségében annak megismerésére, vakon követ néhány philosophust, rendszer nélkül halmoz össze egybe nem való, sokszor ellentétes dolgokat. Ellen tette e szélsőségnek, midőn valaki tekintélyt nem akarván elismerni, az előtte történt buvárlatok eredményét megveti s önmagából akar mindent teremteni: ép oly hiába, mint az előbbi szélsőség. Horatius egyik szélsőségbe sem esett; itt is tudott magának észszerű középutat találni, s eclecticus volt a szó igazi, nemes érteményében: ismerte a különböző irányú tanokat s mindegyikből a saját fölfogása szerint jót, helyeset és kivihetőt, hasznosan alkalmazhatót kiválasztván és sajátjává tevén, életében és műveiben követte. Nála bár

szórványosan, majd mindenféle tanra látunk vonatkozást, ethikai elveiben mégis a socratesi, illetve a plato-aristotelesi alapon kifejlődött stoicismust követte; melyet a túlzások kikerülésére mérsékelt epicureismussal enyhített. E józan, bölcs világnézete, melyet fölül nem mult tökéletes-ségű alakba tudott öltöztetni, tette Horatiust örök becsűvé: tizenkilencz század választ el bennünket Horatius életétől; de művei melyeknek látnoki szellemmel maga is halhatatlanságot jósolt, most is élnek, amerre csak az örökké szép, igaz és jó iránt él az emberekben a szeretet.

T a r t a l o m :

	Lap.
I. Bevezetés.	I
II Horatius életkörülményei,	
melyek ethikai elveinek fejlődésére befolyással bírtak . . .	8
A) Horatius származása s első nevelése . . .	9
B) Tulajdonképeni szellemi nevelése vagyis tanulmányai	11
C) A társadalom, és pedig	
1) A társadalom a maga általánosságában, melynek Horatius gondos megfigyelője és bírálója volt	14
2) A benső baráti kör, melyben Horatius élt	16
D) Horatius természete, egészségi állapota	19
III. Az ethikai elvek Horatius műveiben.	
A) Rövid áttekintés a görögök ethikájána stoicismusig	21
B) Horatius epodosai és sajtirái	33
1. Stoicus elvek	33
2. Epicurusi elvek	35
3. Egyéb elvek	38
C) Az odák első három könyve.	40
1. Stoicus elvek	40
2. Epicurusi elvek	43
3. Egyéb elvek	46
D) Az odák IV. könyve s az epistolák	47
1. Stoicus elvek	48
2. Epicurusi elvek	50
3. Egyéb elvek	51
E) Horatius politikai érzülete	52
IV. Összefoglalás	56

II.

A TANÁRI KAR.

A) Rendes tanárok.

Szám	A tanár neve	Tantárgyak, melyeket elő- adott :	Osztályok, melyekben tanított :	Heten- kinti tanórái- nak sz.	Taná- r- kodási éveinek száma :	Észrevételek.
1	Bartos József,	Történelem, Földrajz,	VI, VII, VIII, I. A., II. A.,	16	13	Tanácskozm. jegyző.
2	Berkes Imre,	Latin nyelv, Mennyiségtan	II. A., II. A., III. A., IV. B.,	17	17	II. A. osztály főnöke.
3	Bertalan Alajos,	Német nyelv, Természetrajz Mennyiségtan	IV. B., IV. B. V. B., VI, I. A., II. B.,	18	22	IV B oszt. főnöke, a természetrajzi gyűj- temények őre.
4	Bontó Gergely,	Hittan, Latin nyelv, Földrajz, Természetrajz	I. A., II. B., II. R., IV. A., V. A.,	18	7	II. B. osztály főnöke
5	Drajkó Béla,	Hittan, Latin nyelv, Görög nyelv,	III. B., III. B., VIII., V. A.,	18	11	III B. osztály főnöke.
6	Horváth György,	Latin nyelv, Görög nyelv,	V. A., V. B., V. B.,	17	5	V. B osztály főnöke.
7	Kovács János,	Hittan, Latin nyelv,	III. A., IV. A., IV. B., V. A., V. B., VI. IV. A.	18	24	IV A. oszt. főnöke, hitelemző.
8	Dr. Maywald József,	Latin nyelv, Német nyelv, Görög nyelv,	VI, VIII, VI. VIII,	17	17	VI. osztály főnöke, az énekiskola gon- dozója.
9	Molnár Pál,	Magyar nyelv, Latin nyelv, Mennyiségtan	I. A., III. A., I. A., III. B.,	18	11	I. A. oszt. főnöke.
10	Pálmai Miklós,	Latin nyelv, Német nyelv, Történelem,	III. A., III. A., III. A., V. A.,	17	6	III. A. oszt. főnöke
11	Rauchbauer József,	Magyar nyelv, Mennyiségtan	IV. B., IV. A., V. A., V. B., VI.	18	12	V. A. oszt. főnöke.
12	Russel Károly,	Magyar nyelv, Latin nyelv, Német nyelv, Mennyiségtan	I. B., I. B., III. B., I. B.,	19	1½	I. B. osztály főnöke.
13	Dr. Schmidt Ágoston,	Mennyiségtan Természettan, Fizikai földr.,	VII, VIII, VII., VIII., III. A., III. B.,	17	22	A természettani és vegytani szertár őre.

Kegyes tanítóbrendi áldozó papok

Szám	A tanár neve	Tantárgyak, melyeket előadott :	Osztályok, melyekben tanított :	neten-kiuti tanóráinak sz.	Tanárkodási éveinek száma :	Észrevételek.
14.	Szölgvény János,	Magyar nyelv, Történelem,	II. B., III. B., IV. A., IV. B., V. B.,	18	14	
15.	Tóth György,	Latin nyelv, Görög nyelv,	IV. B., VII. VII	17	12	VII. osztály főnöke
16.	Trautwein János,	Hittan,	VII, VIII.	4	44	Igazgató, hitszónok.
17.	Vas Károly,	Hittan, Magyar nyelv,	I. B., II. A., II. B., III. B., IV. A., V. A., V. B.,	19	6	Hitelemző.
18.	Weigang József,	Német nyelv, Földrajz,	IV. A., V. A., V. B., VI., VII., I B,	19	17	
19.	Weiszbarth Károly,	Magyar nyelv, Bölcsészet,	VI, VII, VIII., VIII.	17	14	VIII osztály főnöke, a „gyakorló iskola“ vezetője.
20.	Weixlgärtner Vincze, akad. festő.	Rajzoló mértan, Szépirás,	I. A., I. B., II. A., II. B., III. A., III. B., IV. A., IV. B., I. A., I. B., II. A., II. B.,	24	29	A rajz-szerek őre.

B) Rendkívüli tanárok.

1. Dr. Maywald József, k. t. r., a műéneknek a haladóknál,
2. Rauchbauer József, k. t. r., a műéneknek a kezdőknél,
3. Rayé Lajos, világi, a francia nyelvnek,
4. Horváth György, k. t. r., a gyorsírásnak tanítója.

III.

Tudósítás a tanodáról.

Az 1885—86-iki tanévet megelőzőleg augusztus hó 29. 30., 31., napján tartattak a beiratások, a felvételi és javítóvizsgálatok. — Szeptember 1-én volt az ünnepélyes „Veni Sancte“, mely napon, valamint 2-ikán folytattattak a vizsgálatok; 3-án vették kezdetüket a rendes előadások.

I. Vallási és fegyelmi ügy.

Az ifjúság, a téli időszak kivételével, naponkint sz. misét hallgatott, melyet vasár- s ünnepnap keresztény oktatás előzött meg; ötször végezte ez évben a sz. gyónást és ugyanannyiszor járult az Úr asztalához; a husvét-i sz. gyónást a szószókos sz. gyakorlatok előzték meg; jelen volt az anyaszentegyház által rendelt nyilvános körmenetek is. — A dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József ap. király és ő felsége a királyné magas névnapjain és a koronázás évfordulóján — mint nemzeti ünnepeken — október 4-én, november 19-én és június hó 8-án ünnepélyes sz. misék tartattak. Gyászistentisztelet volt I. Ferencz ő cs. és ap. kir. felsége halálának évfordulóján, márczius 2-án.

A hittani vizsgálatok méltóságos és főt. Márkus Gyula pápai házi praelatus, apát kanonok és központi papneveldei kormányzó úr, mint érseki biztos jelenlétében tartattak meg május hó 6-án, június hó 9., 10., 11., és 12-én. — A más vallású tanulók a hittanban saját lelkeszeiktől nyertek oktatást, az előmenetelről pedig bizonyítványt.

Az iskolai törvényeket az év folytán kétszer olvasta fel az igazgató az ifjúságnak.

II. Tanácskozások.

A nevelésben és oktatásban szükségelt egységes eljárás és egyöntetű módszer érdekében megtartattak a nm. vall. és közokt. m. kir. miniszter úr által 1876-iki július hó 22-én kiadott középiskolai rendtartás 26., 36., 37., és 38., pontjai szerint a tanácskozások. Az ellenőrző tanácskozás eredményéről a növendékek és szülők értesítették.

III. Gyakorló iskola.

A Gyakorló iskolát ebben az évben is ugyanazon irányelvek vezérelték működésében, mint az előbbieken. Az iskola tagjai a felső

4 osztály növendékeiből 70-en voltak: tisztviselői (jegyző, könyv- és pénztárnok, bíráló tagok) a két felső osztály tagjai közül választattak.

A tagok dolgozataik tárgyát a magyar nyelvészet és irodalom, szépirodalom és életrajz, a hazai és egyetemes történelem, természettan és philosophia köréből vették. Pályázatra 8 pályatétel volt kitűzve, melyek közül a legjobb görög dolgozatra a Dr. Bartók Géza által, Szabó Istvánnak, Homéros fordítójának emlékére tett alapítványból 1 db. 10 frkos arany volt kitűzve, a többi pályakérdésekre, Drajkó Béla tanár úr és a Gyakorló iskola tűzött ki jutalmat.

A irodalomtörténeti tételt dicséretesen dolgozta ki Aujeszky Aladár VIII. o. t. — A latinból két tétel volt kitűzve; az első tételre kitűzött jutalmat (2 H) nyerte Siklóssy Gyula VIII. o. t., ugyanezen tételt dicséretesen dolgozta ki Kondor Ferencz VII. o. t. — A második tételre kitűzött jutalmat (2 H) Siklóssy Gyula VIII. o. t., ezt a tételt dicséretesen dolgozta ki Rottenbiller Ödön VII. o. t. és Hajder Róbert VI. o. t. — A görög tételre egy pályamű érkezett; minthogy ezt a tételt ketten közösen és kiváló sikerrel dolgozták ki, Hirkó László VIII. o. t. nyerte a Gyakorló iskola által kitűzött jutalmat (1 H), Siklóssy Gyula VIII. o. t. pedig a Szabó-díjat (10 frk). A német tételre kitűzött jutalmat (1 H) Aujeszky Aladár és Knapp Endre VIII. o. tanulóknak közösen készített dolgozata nyerte. A történelmi tételt dicséretesen dolgozta ki Moldoványi István VII. o. t.; a természettani tételre kitűzött jutalmat (3 H) Aujeszky Aladár VIII. o. t. nyerte; ugyanezt a tételt dicséretesen dolgozta ki Siklóssy Gyula VIII. o. t.

A jutalmaknak nyilvános kiosztása juniushó 9-én volt.

IV. G y m n a s i u m i é n e k i s k o l a.

Az énekiskolának a lefolyt tanévben 88 kezdő, 67 haladó, összesen 155 tagja volt. A kezdőket Rauchbauer József k. r. tanár tanította, a haladókat pedig dr. Maywald József k. r. tanár, ki egyuttal az énekiskola gondozója is volt. Miként a megelőző években úgy most is főleg a szabatos egyházi énekekre fordítottatott kiváló gond. Az előadott nagyobb szerzemények közül megemlítendők Maresch, Seyler, Langer és Pembauer miséi, Liszt F. koronázási miséjének „Credo“-jával, melyeket az énekkar nemcsak a gymnasium kápolnájában, hanem a főváros egyéb templomaiban is előadott. Az isteni szolgálaton kívül az énekkar több gymnasiumi ünnepélyen is működött; nevezetesen november 29. nsgos és ftdő Kalmár Endre kir. tanácsos s tartományi rendfőnök úrnak, május 15. pedig Trautwein nep. János, főgymn. igazgató névünnepeének előestéjén, mindkét alkalommal nagyszámú és diszes közönség előtt; f. é. márcz. 25. pedig tek. Polgár Pál ur, valamint tek. Szuk Lipót és Rausch Károly zenedei tanár urak közreműködésével jótékony célú hangversenyt rendezett, mely a gymn. segélyező egylet alaptökéjének gyarapítására 201 frt 50 krt jövedelmezett. Az igazgatóság kedves kötelességének ismeri a szíveségből közreműködő művész uraknak e helyen is forró köszönetét kifejezni.

V Természettudományi tanszerek.

I. A természettani szertár vétel után a következő tárgyakkal gyarapodott: 1) Sarkító készülék gonimeterrel; 2) Sziréna számolóval; 3) 4 db. jegeczlemez; 4) Készülék a folyadékra ható nyomás egyenletes terjedésének kimutatására; 5) Készülék a mellézköngék és azok combinatióinak előállítására.

II. A természetrajzi gyűjtemény ajándék és vétel után gyarapodott.

A) Ajándékozás folytán a következő tárgyak járultak a gyűjteményhez. 1.) Emlős állatokban: 1 db. köz. borz — *Meles taxus* —, 1 db. vízi poczok — *Hypudaeus amphibius* — Dezsőffy Béla földbirtokos úrtól, 2.) Madarakban: 1 db. fekete harkály — *Picus martius* —, Zareczky Tivadar főerdőmester úrtól, 1 db. zöld harkály — *Picus viridis* —, 1 db. hamvas varju — *Corvus cornix* — Dezsőffy Béla földbirtokos úrtól, 1 db. köz. gyurgyalag — *Merops apiaster* —, Dezsőffy Géza törvényszéki bíró úrtól, 1 db. kurtakalapács — *Sitta caesia* —, 1 db. ar. kenderike — *Canabina linota*, var. *aurcola*, — 1 db. szénczinke — *Parus major* —, 1 db. cs. cinke — *Parus fruticeti* —, 1 db. *Phylloperste trochilus*. — 1 db. *Oesilus rufus*, — 2 db. köz. buvár — *Mergus merganser*, — ♂ és ♀, — Dr. Madarász Gyula n. muzeumi segédőr úrtól. 10 db. kitömésre praeparált külföldi madárbőr — Xantus János úrtól, a nemzeti muzeum ethnographiai osztályának őretől, a ki még mintegy 15 faj csigával s 3 db. korallal — Japánból, a nagaszaki tengeröbölből — gazdagítá a szertár gyűjteményét. — 1 pár tőke kácsa — *Anas boschas* ♂ és ♀ — ifj. Sárközi Pál szolgabíró úrtól, 1 db. dobos gém — *Botaurus stellaris*, — 1 db. törpe sólyom — *Falco regulus*, 1 db. hamvas örvöly — *Circus cinereus*, 1 db. gyepi szalonka — *Scolopax gallinula*, Burg Jenő V. B) oszt. tanulótl. — Intézetünk ez év folyamán, a m. nemzeti muzeum tekint. igazgatóságától, Frivaldszky János királyi tanácsos úr szives közbenjárása folytán, egy díszes rovarszekrényt kapott ajándékba, melybe rovargyűjteményünk áthelyezése most van folyamatban. Rovargyűjteményünk gyarapításához — ez iskolai év alatt — többen járultak. Első sorban gazdagítá gyűjteményünket Frivaldszky János, királyi tanácsos úr, másodsorban pedig intézetünk számos növendéke, a kik részint kisebb gyűjteményeiket ajánlották fel, részint a rovarok gyűjtésében kiváló szorgalmat fejtettek ki. Ilyenek a VI. o.: Duschel K., Gyengő K., Steuer G., Takács E., az V. B) o.: Simo K., Széky A., Urik L., Piu-kovits E., Burg J., Jankó B.; a IV. B) o. Sztankovits Gy., Pekker J., Esztergályos A., Walter B., Heuthaler J., Knorr Z.; a IV. A) o. Rein S., Amelin Qu., Szeleczky A.; a III. A) o. Dezsőffy B.; a II. B) o. Dezsőffy A., és Dezsőffy J., Csávósy J., Glatz Gy., Fürst V., Muzsikó J., Lazay L., Gromann L., Karcsay S., Földessy L., Auer B., Bohdaneczky I., Szarvassy S. Vragássy J., Virágh Gy., Pálmán

E., Pántl K., Ujlaky Ö. és az I. A) o. növendékei közül is többen. Állattani tárgyakban gyűjteményünkhöz járultak még 3 pár özágancs — Hamvassy L, Zubriczky J. és Szabó N. VI. o. tanulóktól és egy pár däm vad agancs szintén ez utóbbtól; — 1 megvasalt lópata — Csikás B. V. B) o. t. egy tojásgyűjtemény — Dezsőffy A. és J. II. B) o. t. Növénytani tárgyakban: egy 43 táblából álló — algagyűjtemény — Dudits Miklós orvostudor úrtól 20 dból álló fagyűjtemény, — Xantus János muzeumi ör úrtól, 40 db. álló fagyűjtemény, gr. Károlyi György V. B) o. t., 15 db fanem, erdei magvak, szenek — az orsz. kiállítás erdészeti pavillonjából — Kovács Géza főerdész úr szivesége folytán. Ásványtani tárgyakban. Az orsz. kiállítás területéről számos tárgy jutott tanintézetünk szertárának birtokába, melyeket részint maguk az egyes t. kiállítók ajándékoztak, részint az egyes osztályok és csoportok vezetői voltak szivesek közvetíteni Ily módon jutott birtokunkba mintegy 200 drb ásvány és kőzet, — egy asbest és egy tőzeggyűjtemény, — több rendbeli — mintegy 16-féle földfesték, kőolaj, nyerscukrok sat. De ásványgyűjteményünk gyarapításához intézetünk növendékei is tetemesen hozzájárultak, ilyenek főleg: Hüttl D. (VI), Teichmann E. (V. B), Hets B, (IV. A), Heuthaler J. és Rüblein R. (IV. B) o. tanulók végül Hüttl Ernő, VI. o. t., a ki a porcellángyártásnál előforduló anyagokat, formákat s porcellánfestési mintákat ajándékozott szertárunk részére. — Mielőtt azonban természetrajzi gyűjteményünk — ajándékozás által történt gyarapodásának fenti kimutatását bezárnók, nem mulaszthatjuk el köszönettel megemlékezni még Rausch nagykereskedő úrról, a ki 1 csomag nyersselyemmel s hasonló selyemből (20 féle) selyem-szövetmintával, — s Hegedüs Ödön úrról, a ki egy kis — mesterséges tojásköltő — szekrényvel (modell) és egy üveg hengerrel ajándékozta meg intézetünket. S míg Dr. Lengyel Béla egyetemi tanár úr természetrajzi dolgozó szobánk felszerelését mozdítá elő, Wachenhusen Antal főhadnagy úr a 24. sz. vadászászlóaljtot szives volt az intézetünk részére ajándékozott madarak nagy részét sikerülten kitönni.

Kedves kötelességünknek tartjuk azért az intézet nevében köszönetet mondani mind azon jótévőinknek, kik tanintézetünk szertárát a felsorolt tárgyakkal megajándékozták, de egyúttal köszönetet mondunk mindazon t. tanügybarátoknak, kik szertárunkat bármi csekélységgel is gyarapították.

B) Vétel folytán. Kitönni állatokban: 1 db. köz. sün — *Erinaceus europaeus*, — 1 db vörösfarkú Jákó — *Psittacus erithacus*, — 1 db. zöld papagáj — *Chrysotis aestiva*, Brazilia; — 4 db. kolibri, 1 *Docimastes ensiferus* ♂, Ecuador, — 1 *Spathura melananthura*, ♂ Jard. Ecuador, — 1 *Chrysostilbon phaeton*, Brazilia, — 1 *Cyanthus cyanurus* Steph., Uj-Granada, 1 db. selyemfarkú locska — *Bombycilla garrula*, 1 db. jégmadár — *Alcedo ispida*.

Természetrajzi szertárunk ez iskolai év alatt nagyobb átalaku

láson ment át; egy közfal eltávolítása által nagyobb helyiséget nyerve, új butorzattal láttatott el. Az orsz. kiáll. iparcsarnokából vásárlás folytán összesen 7 db nagy szekrény, 2 asztal, 6 db állvány (fali táblák elhelyezésére) jutván birtokunkba, a régi szekrények egy földrajzi gyűjtemény berendezésére fordíttatnak. A természetrajzi gyűjteménynek az új szekrényekbe való elhelyezése most van folyamatban. Végül felemlítjük, hogy egy kis helyiség természetrajzi dolgozószobául is berendeztetett s a kitöméshez és praeparálásokhoz megkívántató eszközökkel nagyrészt már fel is szereltetett.

VI. Tanári könyvtár.

A tanári könyvtár a lefolyt iskolai évben a következő művekkel gyarapodott:

I. Vétel útján szereztetett 24 kötet iskolai könyv, továbbá: Oncken Allgem. Geschichte 97—113. — Baumeister, Denkmäler d. class. Altertums 19—27. — Kleyer, Die elektrischen Erscheinungen 25—49. — Roscher, Lexicon d. Mythologie 7 8. — Janssen, Geschichte 1—4. — Menge, Einführung in die antike Kunst. — Reis, Lehrbuch d. Physik. — Ketteler, Theoretische Optik. — Földes, Magyarország statistikája. — Buchholz, Homerische Realien III. 2. — König, Analysis I. 1. — Sittl, Geschichte d. griech. Litteratur II. — Salamon, Budapest története 2—3 — Meurer, Griech. Lesebuch. — Koch, Griech. Schulgrammatik. — Verdet-Exner, Wellentheorie d. Lichtes II. 2. — Plüss, Vergil u. d. epische Kunst. — Schultz, Meditationen 1—2. — Frary, A latin nyelv. — Hunfalvy, Egyetemes földrajz II. — A Szt.-István-Társulat kiadványai. — Guillemin, Magnesség és elektromosság.

Tudományos szakközlönyök és folyóiratok: Budapesti Szemle. — Koszorú. — Haza és Külföld — Figyelő. — Tanáregyleti Közöny. — Nyelvőr. — Philologiai Közöny — Természettudományi Közöny. — Századok. — Történelmi tár. — Magyar tanügy. — Philosophiai szemle. — Magyar földrajzi közlemények. — Könyvszemle. — Zeitschrift f. d. öst. Gymn. — Zeitschrift f. Math. u. Phys. — Dittes, Paedagogium.

II. Ajándékok. A m. tud. akadémia kiadványai közül 102 kötettel és füzetrel, a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének központi bizottsága az egyesület kiadványai közül 34 kötetrel, a Franklin-társulat 5 k. iskola könyvvel gazdagította könyvtárunkat.

Egyéb adományok: A vallás és közokt. m. k. minist. 14 jelentése, valamint jelentése a tanítói nyugdíjalapról; továbbá 22 db. orsz. kiállítási katalogus és utmutató (Miniszterium). — A meteorologiai intézet évkönyvei 2 k. — Az orsz. régészeti és embertani társulat évkönyve. — Kőrösi, Magyarázó katalogus. — U. a. Az 1875—84. évi budapesti építkezések. Statisztikai hivatal.)

Főt. Csaplár Benedek úr „Révai élete“ című becses művének 1—3 kötetét, tek. Réső Ensel Sándor ügyvéd úr, 1841—46-ig intézetünk növendéke, „emlékezet okáért“ saját műveiből 10 füzetet, özv. Győry Vilmosné ő nsga pedig elhunyt férje költeményeinek egy díszkötésű példányát küldte meg gymnasiumunknak, „mint csekély jelét azon igaz és őszinte szeretetnek és hálának, — így szól a kísérő levél -- melyet boldogult férjem az iskola vezetői iránt mindig érzett ; mert a kegyesrendiek gymnásiumában töltött időnek üdvös befolyása egész életére kihatott.“

Mindezen becses ajándékokért fogadják a nagylelkű adományozók az igazgatóságnak hálás köszönetét.

VII. J ó t é k o n y s á g.

1) „Flór Gyula emlékdija“, melyet néhai Flór Ferencz orvostudor és neje nagyságos Flór Leonóra asszony az 1852-iki decz. hó 24-én elhunyt gyermekök emlékezetére évenként egy hatodik osztálybeli jó erkölcsű, de szegény tanulónak a tanári kar előterjesztése folytán alapítottak, jelen tanévben Hajder Róbert tanulónak íteltetett oda, ki 40 frtnyi díjban részesült.

2) „Gróf Königsseg Aulendorf Móríc z alapítványa“, melyet méltóságos Königsseg Aulendorf grófné, született Csáky Gizella grófnő az 1873-iki november hó 5-én elhunyt feledhetetlen gyermekének örök emlékezetére élete fogytáig, halála esetére pedig örökösait kötelezőleg örök időkre, egy szegénysorsú, de szorgalmas s jó magaviseletű tanuló részére tett, jelen tanévben a tanári kar ajánlata folytán Csaplovics Pál VI. osztálybeli tanulónak adatott, ki 120 forintnyi ösztöndíjban részesült.

3) Az e tanintézetben 21 év óta fennálló „Segélyegylet“ választmánya ezen tanév első felében 502 frttal, a másodikban pedig 588 forinttal segélyezett és pedig

az I. félévben :

2 tanulót egyenkint . . .	25 forinttal	=	50 frt.
4 „ „ . . .	20 „	=	80 „
12 „ „ . . .	14 „	=	168 „
17 „ „ . . .	12 „	=	204 „
tehát 35 „ összesen . . .		=	502 „

a II. félévben :

2 tanulót egyenkint . . .	30 forinttal	=	60 frt.
33 „ „ . . .	16 „	=	528 „
tehát 35 tanulót összesen		=	588 frt.

Mindkét félévben 70 tanulót segélyezett 1000 forinttal.

4) A „Szepesi-féle aranyat“ mint az 1858—9-iki 8. osztályú tanulók által az érettségi vizsgálat alkalmával a legjobb görög dolgozatot készítő tanuló számára alapított ösztöndíjt — az idén Hütl

Hümér nyerte. Ezen ösztöndíj boldogult Szepesi Imréről, a class. tudományok lelkes művelőjéről neveztetett el, ki haláláig ezen ösztöndíjnak egyszersmind kezelője is volt.

5) „Trautwein n. p. János-féle alapítvány.“ Az igazgató az 1874—3-iki 8. oszt. tanulók által a nevére 200 frtnyi érték-papirban tett alapítvány kamatját az alapító levél értelmében ezen évben Neumann Gyula 8. osztálybeli tanulóknak adta.

6) „Sz. G. V. 1000 frtos alapítványa“, melyet alapító egy, a magyar Sz. Korona területén született magyar ajkú és magyar nevű, egyszersmind szegénysorsú de jóviseletű és szorgalmas tanuló részére tett. Ezen alapítvány 52 frtnyi kamatját jelen tanévben a tanári testület közgyűlésileg Halász Ferencz VII. osztálybeli tanulóknak ítélte oda.

Fogadják a nemes adakozók adományaikért, melyekkel az intézet tan- és művelődési eszközeit szaporítani, a szegénysorsú ifjak bajait enyhíteni, a szorgalmasabbakat jutalmazásaikkal kitüntetni kívánták, az igazgatóságnak illetők részéről kifejezett hálás köszönetét.

A nyilvános vizsgálatok befejezése után jun. 29-én ünnepélyes hálaadó isteni-tisztelet tartásával a tanév bevégeztetett.

IV.

Az 1885—86-iki tanterv.

VIII. osztály.

Hittan. A kath. egyház története dr. Wappler Antal könyvének IV. része után. Hetenkint 2 óra.

Trautwein János.

Magyar irodalom. A magyar irodalom fejlődésének áttekintése. A régibb irodalomnak rövid tárgyalása után főleg az újabb irodalom tüzetes ismertetése, a nevezetesebb irodalmi jelenségek méltatása és a főbb irányok megjelölése mellett. Nagyobb irodalmi és történelmi tanulmányok iskolai olvasása. K. k. Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Heti 3 óra.

Weiszbarth Károly.

Német nyelv. Költői olvasmány: Goethe „Iphigenie auf Tauris.“ — Fordítás, elemzés, szerkezeti és széptani fejtegetések, nyelvtani és tárgyi magyarázatok főtekintettel a görög régiségekre. — K. k. Goethe: „Iphigenie auf Tauris“ magyarázta Bauer Simon. — Het. 2 óra.

Dr. Maywald József.

Latin nyelv. P. Corn. Taciti Ann. I egészen. — Qu. Horatii Flacci Carm. I. 1, 3, 11, 12, 14, 20, 24, 31. II. 2, 3, 10, 13, 14, 16, 17. III. 1, 8, 30. IV. 3. — Epod. 1, 2, 6, 7. — Sat. I. 6, 9. II. 6, 8. — Epist. I. 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 20, különféle szempontból való magyarázatokkal, alak-, mondat- s verstani ismertetésekkel. — K. k. P. Corn. Tac. Ann. Petrovics. — Horatii Carmina ed. Mueller (Teubner). — Vagács: Irályképző gyakorlatok. — Het. 5 óra.

Drajko Béla.

Görög nyelv. Homerosból szemelvények az Ilias XI—XXIV. énekeiből összesen 1548 sor. Platóból a „Kriton“ című párbeszéd. — A mondatban az idők és módok használata az egyszerű és összetett mondatokban; az infinitivus és participium. — K. k. Homeri Iliadis epitome II. ed. Scheindler. — Platonis Opera I. ed. Hermann. — Curtius, görög mondatban. — Het. 4 óra.

Dr. Maywald József.

Történelem. Magyarország oknyomozó története 1848 ig, kiváló tekintettel az alkotmány fejlődésére. K. k. Mangold Lajos: Magyarország története. — Het. 3 óra.

Bartos József.

Természettan. Hőtan. Magnesség. Elektromosság. Kosmographia elemei. K. k. Fehér J.: Kísérleti természettan. — Het. 4 óra

Dr. Schmidt Agoston.

Mennyiségtan Az összes algebrai és geometriai tananyag ismétlése és a kapcsolástan. K. k. Dr. Lutter N.: Mennyiségtan elemei. — Het. 2 óra. **Dr. Sshmidt Ágoston.**

Bölcsészeti előtan. A psychologia és logika elemei. A lelki élet önállósága. A lelki jelenségek főbb csoportjai. Az értelmi fejlődés. A logikai formák. A tudományok felosztása és a főbb módszerek. K. k. Beck-Greguss. A tapasztalati lélektan és tiszta logika vázolata. — Het. 3 óra. **Weiszbarth Károly.**

VII. osztály.

Hittan. Ker. kath. erkölcsstan dr. Wappler A. könyvének III. része után. — Het. 2 óra. **Trautwein János.**

Magyar nyelv. Poetika, a költői műfajok elmélete, tekintettel történeti fejlődésükre, főleg a mintácul szolgált remekművek taglaló ismertetése. Költői magánolvasmány mellett megfelelő aesthetikai és poetikai értekezéseknek, továbbá Sophokles Antigoné-jának (ford. Csiky G.) iskolai olvasása és magyarázása. K. k. Névy László: Poetika. A költői műfajok elmélete. Olvasmányok a poetikához. — Het. 3 óra. **Weiszbarth Károly.**

Német nyelv. Schiller „Wilhelm Tell.“ Fordítás, elemzés, szerkezeti és széptani fejtegetések, tárgyi magyarázatok, idiotismusok, synonymák, nyelv- és mondattani ismétlések. — K. k. Schiller „Wilhelm Tell“ magyarázta Heinrich Gusztáv. — Het. 3 óra.

Weigang József.

Latin nyelv. Cicero beszédeiből pro Sulla és Philippica II., — leveleiből (Fam. és Att.) 12, — Vergilius Aeneiséből a VI. ének., M. Plautus Captivi-je. A szerzők életrajza, irályaik sajátosságai Elemzés, alak-, mondat- és verstani ismétlések. — K. k. Klotz (Teubner): Cicero válogatott beszédei. — Köpesdi: Cicero válogatott levelei. — Ribbeck (Teubner): Vergilius Aeneise. Gerevics: M. Plauti „Captivi.“ — Vagács: Irályképző gyakorlatok. — Het. 6 óra. **Tóth György.**

Görög nyelv. Homeros Iliasából a VI. ének egészen a VII. és VIII.-ból részletek. Herodotosból Kroisos és Solon találkozása; Kroisos bukása; Polykrates története; a marathoni ütközet. — A mondattanból az esettan, a praepositíók, a névmások, az idők és módok használata, a participialis szerkezet. Elemzés, alaktani ismétlések. K. k. Scheindler: Homeri Iliadis epitome, pars I. — Dávid: Szemelvények Herodotosból. — Curtius görög mondatana. — Het. 5 óra. **Tóth György.**

Történelem. Egyetemes politikai földrajz világtörténelmi áttekintésekkel, kiváló súlyt fektetve századunk nevezetesebb történelmi eseményeire. K. k. Scholtz Albert: Politikai földrajz. — Het. 2 óra.

Bartos József.

Természettan. Bevezető Természettani alapfogalmnk. Mechanika. Hangtan és Fénytan. K. k. Fehér I: Kísérleti természettan. — Het. 4 óra. **Dr. Schmidt Ágoston.**

Mennyiségtan. A másodfoku egyenletek teljes elmélete. A geometriai haladványok és azok alkalmazása. Algebrai kifejezések grafikai ábrázolása. Gömbölyü testek. K. k. Dr. Lutter N.: A mennyiség-tan elemei. Het. 3 óra. **Dr. Schmidt Ágoston.**

VI. osztály.

Hittan. Ker. kath. hittan. dr. Wappler A. könyvének II. része után. — Het. 2 óra. **Kovács János.**

Magyar nyelv. a) Költői olvasmány: Schaksperetől Coriolanus. A tartalmi magyarázat mellett a drámai szerkezet megértetése. b) Rhetorika, a prózai műfajok elmélete, tekintettel történeti fejlődésükre, főleg a görög latin és magyar irodalomban. Megfelelő szónoki művek és rhetorikai értekezések olvasása, főtekintettel az olvasókönyvben foglaltakra. K. k. Névy László: Rhetorika. A prózai műfajok elmélete. Coriolanus. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Névy László. Olvasmányok a rhetorikához, szerkesztette Névy László. — Het. 3 óra. **Weiszbarth Károly.**

Német nyelv. Bürger, Goethe és Schiller jelesebb balladáinak fordítása s elemzése a ballada történetének áttekintésével. Kötetlen beszédű olvasmányok a kézi könyv szerint. Nyelv- és mondattani ismétlések. K. k. Hoffmann: Német tan- és olvasókönyv III. k. — Het. 3 óra. **Weigang József.**

Latin nyelv. C. Sallustius Crispus műveiből: De bello Jugurthino 1—32. és a 84. fejezettől végig; a közbeeső rész tartalmilag. — M. T. Cicero műveiből: Oratio pro lege Manilia seu de imperio Cn. Pompeii. — Vergilius Aeneiséből a második ének. A mondat-tan ismétlése. — K. k. C. Sallusti Crispi libri de coniuratione Catilinae et de bello Jugurthino. Bartal. — M. T. Ciceronis orationes selectae, p. I Klotz (Teubner). — P. Vergilii Maronis Aeneis. Ribbek. — Szepesi Tóth, latin mondattan. — Cserny Dávid, latin stílusgyakorlatok II. r. — Hetenkint 6 óra.

Dr. Maywald József.

Görög nyelv. Az alaktan befejezése. — A mondattanból a szám és nem, a névelő, esettan, praepositíók. — Szemelvények Xenophonból. — K. k. Çurtius görög nyelvtana I. II. — Schenkl-Kiss görög olvasókönyve. — Schenkl-Kiss, olvasmányok Xenophonból. — Het. 5 óra. **Dr. Maywald József.**

Történelem. Világtörténelmi Ujkor a francia forradalom végéig. K. k. Somhegyi F.: Egyetemes világtörténet. III. — Het. 3 óra.

Bartos József.

Természetráajz. Álatlan. Az állati test és élet; az állatok szervei és működéseik. A hét állatkör jellemzése és részletes leírása. Az állatok földrajzi elterjedése. K. k. Kriesch J.: A természetráajz vezérfonala I. R. Het 3 óra.
Bertalan Alajos.

Mennyiségtan. A tagadó és a tört kitevőü hatványok. Képzetes számok. Számrendszerek. Logarithmusok; a Briggféle logarithmusok kiszámítása és számolás logarithmusokkal. Logarithmisi egyenletek Goniometria és trigonometria. A tömör mértanból egész a gömbölyü testekig. K. k. Dr. Lutter N.: Betűszámán III. füz. Mértán II. füz. Sorszámok. Het. 3 óra.

Rauchbauer József.

V. A. és B. osztály.

Hittán. A kath. egély igazságainak bebizonyítása dr. Wappler A. könyvének I. része nyomán. Het 2 óra.
Kovács János.

Magyar nyelv. Az írásművek szerkesztésének általános szabályai, megfelelő olvasmányok: leiró, elbeszélő, magyarázó és értekező művek alapján. — Balladák, románczok és lyrai költemények olvasása; tartalmuk, szerkezetök, versalakjok magyarázata. — K. k. Névy: Stiliztika. II. r. és olvasmányok az írásművek elméletéhez. Greguss: Arany balladáí. — Het. 3 óra.

Vas Károly.

Német nyelv. Válogatott románczok Herder Cid-jéből. — Fordítás, elemzés, nyelv- és mondattani ismétlések. — K. k. Herder Cid-Románczai, Heinrich Gusztávtól. — Het. 3 óra.

Weigang József.

Latin nyelv. Livius XXI. könyve mellett az Anthologia következő költeményei: 1. 2. 8. 9. 21. 22. 23. 30. 31. 56. A metrika elemei. — Alak- és mondattani ismétlések. — K. k. Bartal-Malmsi. T. Livii XXI et XXII. — Ehhez jegyzetek u. a. szerzőktől. — Pirchala, Anthologia latina I. — Pirchala, Latin stilus-gyákorlatok — Szepesi Tóth, Latin mondattan. Het. 6 óra.

Horváth György.

Görög nyelv. Hangtan. A fő és melléknevek ejtegetése. A melléknevek fokozása. Névmasok és számnevek. Határozók. A ω végü igék. — Fordítások görögből magyarra és magyarból görögre: elemzés és szóemlézés. — K. k. Curtius — Abel: Görög nyelvtan. — Schenkl — Kiss: Görög olvasókönyv. Het 5 óra.

Horváth György. Drajkó Béla.

Történelem. Ó-kor Augusztustól a római császárság végeig és a Középkor hozzá való földrajzzal. K. k. Somhegyi F.: Egyetemes világtörténet I. II. — Het. 3 óra.

Pálmai Miklós. Szölgyémy János.

Természettudomány. Növénytan. A növények sejt-, szövet-, kifejlődés- és élettana; a virágos és virágtalan növények rendszeres és leíró ismertetése. A növénytan történelme és a növényrendszerek. A növények földrajza. K. k. Dr. Róth Samu: A növénytan alapvonalai. 1885. — Hetenkint 2 óra.

Bertalan Alajos. Bontó Gergely.

Mennyiségtan. Kéttagúak magasabb positio egész hatványai. (Pascal-féle háromszög.) Számítási haladvány. Négyzetgyök és az ismeretlen kiszámítása másodfokú egyenletekben. Köbgyök. Számolás gyökjelekkel. — Első fokú egyenletek két és három ismeretlennel. — A planimetria főtételei. K. k. Lutter N.: Mennyiségtan elemei. — Het. 4 óra.

Rauchbauer József.

IV. A. és B. osztály.

Hittan. Bibliai történet. Új-szövetség. K. k. Roder Fl.: Bibliai történet. II. r. — Het. 2 óra.

Kovács János.

Magyar nyelv. A stilus általános törvényei. Az egyszerű és szép stilus tényezői. Megfelelő olvasmányok taglalása. A hangsúlyos és időmértékes verselés. — Arany „Toldi“ ja tárgyi, tartalmi és nyelvi magyarázatokkal. K. k. Névy: Statisztika I. — Lehr: Arany „Toldi“-ja. — Het. 4 óra.

Vas Károly. Rauchbauer József.

Német nyelv. Alaktani ismétlés mellett a szóképzés tana. A mondattanból a vonzatok tana, a praepositio esetek a tárgyi és határozói viszony megértésére; a mellék mondatok nemei s rövidítése; a körmondat fogalma. Olvasmányul szolgált „Der Argonautenzug“ és „Der hörnerne Siegfried“ című olvasmánycsoport. Költői olvasmányok: „Morgenlied“ — Müller; — Wanderers Nachtlied; — Goethe. — „Legende vom Hufeisen“ — Goethe; — Der Ostermorgen, — Em. Geibel; — „Der betrogene Teufel“ — Rückert; — „Der Alpenjäger“, — Schiller; — „Der Traum“, — Uhland. — K. k. Hoffmann Mór: „Német nyelvtan és olvasókönyv.“ — Het. 3 óra.

Weigang József. Bertalan Alajos.

Latin nyelv. Az összetett mondatok. A mellérendelt- és alárendelt mondatok. A consecutio temporum A coniunctivus obliquus. Módo-
dok és idők az alárendelt mondatokban. Az oratio obliqua. A körmondatok. A szép stilus tényezői. — A verstan A dactylusi versek. — Összefüggő történelmi olvasmányok Liviusból: A római köztársaság kezdete. Horatius Cocles. Mucius Scaevola. — Mene-
nius Agrippa. C. Marcius Coriolanus. — Ovidiusból: Gabii capti. Palladium, Fabii. — K. k. Szepesi-Tóth, Latin Mondattan. — Bartal-Malmosi Latin Olvasókönyv Liviusból és Ovidiusból. — Het. 6 óra.

Kovács János. Tóth György.

Történelem. Ó-kor, Augustus egyeduralmáig, megfelelő földrajzzal.
K. k. Somhegyi Ferencz: Egyetemes világtörténet I. — Het. 3 óra.

Szölgvény János.

Természetrajz. Ásványtan. A szükséges chemiai előismeretek: a levegő és víz physikai és chemiai tulajdonságai; a vegyület, keverék, súlyviszonyok és vegytani képletek fogalmai; a fontosabb fémek és nem fémek elemek; savak, aljak és sók, az égés, erjedés és lepárlás mivolta; szappan-, üveg- és porcellángyártás. Az ásványok physikai tulajdonságai s a részletes ásványtanból: a termés elemek, sulfidok, oxydok, haloid- és oxysók, hydrocarbon vegyületek. — Közetan. Egyszerű s néhány általánosan ismert összetett kőzet ismertetése. — Földtan. Földünk képződése és időszakai. K. k. Roth S.: Ásványkőzet- és földtan — Het. 3 ó.

Bertalan Alajos. Bontó Gergely.

Mennyiségtan. Bevezetés a betűszámokban. Összeadás és kivonás egész számokkal. Sokszorozás egész számokkal, kiterjeszkedve a két taguak négyzetének és köbének képzésére. Osztás egész számokkal, kiterjeszkedve a mértani haladványok képletére. A tört fogalma. A törtek átalakítása. Algebrai műveletek törtszámokkal. Elsőfokú egyenletek egy ismeretlennel. Az arányok és aránylatok tana. K. k. Dr. Lutter N.: Betűszámokban. I. füz. — Het. 3 óra.

Berkes Imre. Rauchbauer József.

Rajzoló mértan. A tömörmértan alaptanai. A távlattan elemei. Tömörmértani alakok rajzolása, szemlélet szerint, a derékszögű vetület és a távlattan elveinek alapján. A fény- és árnytan elemei. Diszjunktív, növény-, állat- és az emberi fej-alak rajzolása falitáblák és főszminták után. K. k. Mayerhoffer L. és Wagner A.: Constructiv planimetria. — Het. 2 óra.

Weixlgärtner Vincze.

III. A. és B. osztály.

Hittan. Bibliai történet. Ó szövevény. — K. k. Roder Florent: Bibliai történetek. I. R. — Het. 2 óra.

Drajkó Béla. Kovács János.

Magyar nyelv. A rendszeres nyelvtan. Előadó és elemző gyakorlásra prózai és költői olvasmányok. K. k. Simonyi Zs.: Rendszeres magyar nyelvtan. Tomor-Váradi: Magyar olvasókönyv III. — Het. 3 óra.

Vas Károly. Molnár Pál.

Német nyelv. „Geschichten vom Herakles“ című olvasmánycsoport fordítása s néhány költemény. Ezek alapján a nyelv- és mondat-tan gyakorlatilag s végül rendszeresen. Írás, olvasás, praeparatiók, iskolai s házi dolgozatok. K. k. Hoffmann Mór: Német nyelvtan és olvasókönyv I. rész. — Hetenkint 4 óra.

Russel Károly. Pálmai Miklós.

Latin nyelv. Az esetben, az infinitivusi és participialis mondat-szerkezet gyakorlati ismertetése történeti olvasmány alapján. A szókepzéstán kiegészítése. Az egyszerű mondat rendszeres tárgyalása. Szótanulás az olvasmánynyal kapcsolatban. Gyakorlati mondatok fordítása. Olvasmányok: Aristides, Cimon, Epaminondas. — K. k. Szepesi-Tóth: Latin mondattan. — Vass: Corn. Nep. — Het. 6 óra.

Pálmai Miklós. Drajkó Béla.

Történelem. Magyarország története. K. k. Tankó János: Magyarok története. — Het. 4 óra.

Pálmai Miklós. Szölgyémy János

Természettani földrajz. Általános természeti tünemények; a természettani földrajz elemei. K. k. Dr. Schmidt Ágoston. Fizikai földrajz. — Het. 2 óra.

Dr. Schmidt Ágoston.

Számтан. Kamatszámolás. Határidőszámolás. Értékpapírok. Váltók. Lerovatszámolás. Arányos osztás. Elegyítési földatok. K. k. dr. Lutter N.: Közönséges Számтан III. füz. — Het. 3 óra.

Berkes Imre. Molnár Pál.

Rajzoló mértan. A síkmértan alaptanai. A szerkesztő síkmértan. Síkmértani feladatok megfejtése párhuzamosan a síkmértan előadásával. — Diszítványok növény- és állat-alakok rajzolása: lapos és fősztminták szerint, körülrajzban és a síkfestészet elveinek alapján előállítva. — K. k. Mayerhoffer Wagner: Constructiv planimetria. — Het. 2 óra.

Weixlgärtner Vincze.

II. A. és B. osztály.

Hittan. A kath. egyház szertartásai. Az egyházi személyek, helyek, tárgyak, cselekmények és az egyházi idő. K. k. Ivánkovics János: A kath. egyház szertartásai. — Het. 2 óra.

Vas Károly.

Magyar nyelv. A határozók részletes tana. Az összetett mondatok; a mellérendelt és alárendelt mondatok viszonyai. A többszörösen összetett mondatok. A körmondat. Gyakorlatilag: szóképzés, szócsoporthok. A hangsúlyos verselés ismertetése. K. k. Szinnyei: Iskolai magyar nyelvtana II. rész és Tomor-Várad: Magyar olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára. — Het. 5 óra.

Szölgyémy János. Weiszbarth Károly.

Latin nyelv. A cselekvő, szenvedő, álszenvedő s körülírt ige-hajlítás. Az igék multjai és hanyattszavai. A rendhagyó, hiányos és személytelen igék. A szóalkotás. A mondat-szerkesztés és szókötés főbb szabályai. Olvasmányok. K. k. Szepesi-Budaváry: Latin alaktan II. r. — Het. 7 óra.

Berkes Imre. Bontó Gergely.

Földrajz. Európa (Magyarország és a földközi tenger mellékének kivételével), Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália hegy- és vízrajza, a természet- és néprajzzal kapcsolatban. Térkép-vázlatok. K. k. Brózik-Paszlavszky: Földrajz II. — Het. 4 óra.

Bartos József. Bontó Gergely.

Számтан. Számolási rövidítések ; számtani műveletek korlátolt pontossággal. Az arányosság fogalmának fejtegetése. Egyszerű hármasszabály. Olasz praktika. Az összetett hármasszabály. Geometriai arányok és aránylatok elcmei. Lánccszabály. Száztóli számolás. A hazai és az idegen pénzek ismertetése. Az agio. A régi görög és római pénzek és mértékek ismertetése. Kamatszámolás. K. k. dr. Lutter N.: Közönséges számтан II. r. — Het. 4 óra.

Berkes Imre. Bertalan Alajos.

Rajzoló mértan. Térbeli alakтан. Egyenesek és síklapok a térben. A mértani testalakok megismertetése és hálózatainak rajzolása. A derékszögű vetülettan elemei és a tömörmértani testalakok rajzolása védkézzel, ugyanazon vetülettan alapján. Egyszerű diszítmények szerkesztésének és rajzolásának folytatása. K. k. Mocnik-Dr. Schmidt Ágoston : Geometria elemei. — Het. 3 óra.

Weixlgärtner Vincze.

Szépírás. Magyar és német folyóírás folytatása és gyakorlása. Ronde-írás. — Vezérfonal: Nagy Sándor: Szépírási mintalapok. — Het. 1 óra.

Weixlgärtner Vincze.

I. A. és B. osztály.

Hittan. A hit. A parancsolatok. A malaszt eszközei. Az imádság. K. k. Közép Katekizmus. — Het. 2 óra.

Bontó Gergely. Vas Károly.

Magyar nyelv. A nyelvtanból: A hangok ; a mondat és mondatrészek ; a beszédrészek ; a névezők mint mondatrészek ; a szóképzés ; az összetett szók. — Elbeszélő prózai és költői olvasmányok főleg a népmonda és hun magyar történeti monda köréből. K. k. Szinnyei József: Iskolai magyar nyelvtan I. R. Tomor és Váradi: Magyar olvasókönyv. I. R. — Het. 6 óra.

Molnár Pál. Russel Károly.

Latin nyelv. Az alaktanból: az öt névragozás, a főnevek nemei, mellékevek, azok fokragozása. Név mások, számnevek, előszócskák, ige hajlítás. Szók emlézése, írásbeli gyakorlatok. K. k. Szepesi-Budavári: Latin nyelvtan I. R. — Het. 6 óra.

Molnár Pál. Russel Károly.

Földrajz. Magyarország és a Földközi tenger környéke, a földségek, a talajkülönbség, a növényi és állati élet s a népességi viszonyok feltüntetésével. K. k. Brózik-Paszlavszy: Földrajz. I. R. Het. 4 ó.

Bartos József. Weigang József.

Számтан. A tizes számrendszer. A négy számolási művelet egész számokkal, tizedes és közönséges törtekkel. A tört mint hányados és viszony. A méter-mértékrendszer. Az időszámolás. K. k. dr. Lutter N.: Köz. számтан. I. R. — Hetenkint 3 óra.

Bertalan Alajos. Russel Károly.

Rajzoló mértan. Sík-alaktan. A síkmértani idomok megismertetése és rajzolása védkézzel (vonalzóval és körzővel) és szabadkézzel. Ugyanazon idomok alkalmazása egyszerű diszitmények szerkesztésére, táblai rajzok és falí minták után, körülrajzban és színekkel ellátva. — K. k. Fodor-Wagner: Rajzoló planimetria. — Het. 3 ó.

Weixlgärtner Vincze.

Szépírás. Magyar és német folyóírás. — Vezérfonal: Nagy Sándor. Szépírási mintalapok. — Het. 1 óra.

Weixlgärtner Vincze.

V.

Írásbeli feladványok.

I. A magyar nyelvből.

A VIII. osztályban.

Elmélkedés a középiskola utolsó osztályának megkezdésekor — Minél több a törvény, annál romlottabb az állam. Fejtegetés. — Szent István érdemei a keresztény magyar állam biztos alapjának megvetése körül. Történelmi értekezés. — A kincset, melyet a természet tehetségeinkben adott, mint az érczet, melyet a föld mélye rejt, csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Fejtegetés. — A jog és kötelesség elválaszthatatlanok egymástól. Fejtegetés. — Az ó klasszikai iskola hatása a magyar költészetre. Irodalmi értekezés. — A klasszikus nyelvek befolyása az izlés fejlesztésére. Értekezés. — A lélektan haszna a gyakorlati életben. Philos. értekezés. — A szilárd akarat hatalom, de csak akkor, ha a lehetőségek körében maradva, erejét legyőzhetetlen akadályok ellen nem fecsérli el. Fejtegetés.

VII. osztályban.

Az egyetértés összetartja az államot, a békétlenség romba dönti. Fejtegetés. — Garay János „A fekete eb“ cz. legendájának magyarázása. Aest. fejtegetés. — Az ész magában drágakő, mely akkor ragyog legjobban, mikor alázatosságba van foglalva. Fejtegetés. — A fő hős jellemének magyarázása a „Szigeti veszedelem“-ben. Aest. fejtegetés. — Vörösmarty „Szegény asszony“ cz. költeményének magya-

rázása. Aesth. fejtegetés. — Ragaszkodjunk mindenhez, a mi nemzeti életünkben szép, nemes és jogos; becsüljük őseink nyelvét, melylyel együtt él vagy hal a nemzet. Fejtegetés. — Szabad tárgyú elbeszélő költemény készítése. — A nemzetünkre fogott fogyatkozásokat erkölcsseinkkel kell meghazudtolnunk. Fejtegetés. — Ha valaki sárral dob, nem viszonzom, mert le kellene hajolnom, ha ugyanazon fegyverhez nyúlnék. Fejtegetés. — Sophokles „Antigone“ cz. tragédiájának fejtegetése. Aesth. fejtegetés az iskolai tárgyalás nyomán.

VI. osztály.

Csak erős akarat és nemes jellem képesíti az embert nagy tettekre. Fejtegetés. — Melyek azon feltételek, melyekkel minden jó történelmi műnek birnia kell. Fejtegetés — Vallás és erkölcs két nélkülözhetetlen alapzata az ország boldogságának; nincs abban honszeretet, ki e két oszlopot feldönteni akarja. Fejtegetés. — Shakespere „Cariolanus“ ában a fő hős jellemének fejtegetése. Aesth. fejtegetés. — Az indulat és szenvedély által vezetett akarat is lehet erős, lehet rohanó hatalmú, de nem tiszta és szabad Fejtegetés. — Páldák készítenők a belső érvekre. — Miképen lehet külső érvekkel bizonyítani. Szónoki gyakorlás. — Helyes-e ezen mondás: „De mortuis nil, nisi bene?“ Fejtegetés — Emlékezés Szalay László felett b. Eötvös József nyomán. — Bucsúzás az iskolától az év végén. Bucsúbeszéd.

V. osztályban.

A kanári. Állatrajz. — Vizárlás. Leírás — Szabadon választott tárgyú életkép. — Koháry István gróf jellemrajza az olvasottak alapján. — V. László. Elbeszélés Arany után. — „Budai harcjáték“ Kisfaludy Károlytól. Műmagyarázat. — Levél, melyben a tanuló tudósítja barátját tanulmányairól. — Az állatok értelmessége és tanulmánykonysága. Értekezés. — Nemzeti büszkeség. Értekezés.

Érettségi dolgozatok.

1. Magyar dolgozat. Ki volt tűzve három tétel tetszés szerinti választásra: 1) Melyek Petőfi költészetének jellemző vonásai? 2) A földmivelés haszna és méltósága; 3) A pórlázadás következményei. Dolgozott 44; jelesre 17, jóra 16, elégségesre 11.

2. Fordítás magyarból németre. Főadatott: „Iphigenia jellemzése“ A beadott 44 dolgozat közül jeles 5, jó 19, elégséges 18, elégtelen 2.

3. Latin dolgozat. Fordítás magyarból latinra. Föladatotott: „P. Decius consul magát hazájáért föláldozza.“ Livius VIII. 9. nyomán. Dolgozott 44; jelesre 6, jóra 17, elégségesre 21.

4. Fordítás görögből magyarra. Föladatotott: Hom. II. XXII. 248–277. Dolgozott 44; jelesen 6, jól 18, elégségesen 20.

5. Mennyiségtani dolgozat. 1) Mi valamely lejtő hajlásszöge, ha a rajta $f = 0,004$ surlódással legördülő golyó gyorsulása $a = 3$ dm. sec.⁻² 2) Derékszögű háromszög átfogója $a = 15,2$ cm, hajlása b befogóra $\gamma = 38^{\circ}12'$; a) mekkora térre van e háromszögnek szüksége, hogy c körül foroghasson? b) mi a leirt kúp palástjának a fölszine? — Dolgozott 44; jelesre 2, jóra 13, elégségesre 29.

VI. AZ IFJUSÁG ÉRDEMSOROZATA.

VIII. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak									Rendkívüli tantárgyak			
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Bölcsész. előtan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műének	Magaviselet
	Admeto Géza	1	1	2	1	2	1	2	2	1			
Aujeszky Aladár	1	1	2	2	2	1	2	2	1			1	1
Blaschuty Sándor	1	1	2	1	2	1	2	1	1				1
Blumenstein Armin, héb	1	1	2	1	2	1	2	1	1				1
5. Bornemisza Elemér h. v.	2	2	3	2	3	1	3	3	2				1
Dombay Ede	1	1	2	2	2	1	3	3	2				1
Fleischer Elemér	2	3	3	3	3	2	3	3	3			1	2
Gluzéky Iván	1	2	3	3	3	1	3	3	2			1	1
Gönczy Béla	1	1	2	2	2	1	2	2	2				1
10. Hegedüs Aladár	1	2	3	2	3	1	3	3	2				2
Hegedüs Gyula	1	1	3	2	3	1	3	3	2			1	1
Hell István	1	1	3	2	2	1	2	2	1			1	1
Hirkó László	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			1
Hültl Hümér	1	1	1	1	1	1	1	1	1				1
15. Iszer Ernő	1	2	2	3	3	2	3	3	3				2
Jankovits Kálmán	1	2	3	3	3	1	3	3	2				1
Kállay Bertalan	1	2	3	3	3	1	3	3	2				1
Knapp Endre	1	2	2	2	3	1	3	3	2			1	1
Kobatsch Rudolf	1	2	1	1	1	2	1	1	2		1		1
20. Korchus Elemér	1	3	3	3	3	2	3	3	3				1
Kövér Antal	2	3	3	3	3	2	3	3	3				2
Lukovits József	1	2	3	3	3	2	3	3	3			1	2
Minich Károly	1	1	2	1	2	1	2	2	1				1
Molnár István	1	2	3	2	3	2	3	3	2				1
25. Mustos Gyula	1	2	3	2	3	1	3	3	2			1	1
Návay Tamás	1	2	2	2	3	1	2	2	2				1
Nessi Ernő	1	2	2	2	3	2	3	3	2			1	2

VIII. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak									Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Bölcsész. előtan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műének	
Neumann Gyula, ö. d.	1	1	3	2	3	1	3	3	1	—	—	—	1
Petz István	1	2	3	2	3	2	2	2	3	—	—	—	1
30. Ruzitska Ede	1	1	2	1	2	1	2	1	1	—	—	—	1
Salzer Oszkár	1	2	3	2	3	2	3	2	2	—	—	—	2
Sax Vincze	1	2	2	1	3	2	2	2	3	—	—	—	2
Sánta Gábor, ö. d.	1	2	3	2	2	1	2	2	3	—	—	—	1
Schöller Károly	1	2	2	2	2	1	2	3	3	—	—	—	1
35. Siklóssy Gyula	1	1	2	2	2	1	2	2	2	—	1	—	1
Stesser János	1	2	3	2	3	1	3	3	2	—	—	—	1
Sümeghy Ferencz	1	2	3	3	3	2	3	3	2	—	—	—	1
Szabó Gyula	1	1	2	1	2	1	1	1	1	—	—	—	1
Székessy János	1	2	3	1	2	1	2	2	3	—	—	—	1
40. Tanczos Miklós, h. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Tscheuke Károly, ág. v.	2	2	1	3	3	2	3	3	3	—	—	—	1

Iskolát változtatott: Pártényi Béla.

Beteg: Szegheő Károly.

Meghalt: Krajcsovits Sándor.

Összesen: 44.

VII. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Memorizáció	Francia nyelv	Gyorsírás	Művészet	
Antal Ferencz	1	1	2	1	1	1	1	1	—	—	1	1
Babes Titusz. g. k. v. ö. d.	1	2	2	2	2	1	2	1	—	—	—	2
Borbás Sándor	1	2	3	3	3	2	2	3	—	—	—	1
Burger Ernő	1	1	1	1	1	1	1	2	—	1	—	1
5. Degré Andor	2	3	3	3	3	3	3	3	—	—	—	1
Deréky Pál	1	1	3	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Dobák Emil. ág. v.	1	2	3	3	4	1	3	3	—	—	—	2
Exner Kornél	1	1	3	3	3	2	2	2	—	—	—	1
Fenyvessy József, héb.	1	1	3	2	2	1	2	3	—	—	—	2
10. Ghyczy Jenő	1	1	2	3	3	1	1	2	—	—	—	1
Ghyczy Miklós	1	1	2	2	2	1	2	2	—	1	—	1
Halász Árpád	1	1	3	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Halász Ferencz	1	1	2	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Harkányi Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	—	2
15. Havas Géza.	3	4	4	2	3	3	4	3	—	—	2	3
Horváth Tivadar, ö. d.	1	3	3	2	2	2	2	2	—	—	—	2
Gr. Károlyi Gyula	1	1	1	1	1	1	2	1	—	—	—	1
Kondor Ferencz	1	2	2	2	2	2	3	2	—	—	1	2
Korányi Frigyes	1	1	2	2	2	2	2	2	—	—	—	2
20. Kurfürst Lajos	1	2	3	3	3	2	3	3	—	—	—	1
Landauer Béla, héb.	3	3	2	3	3	2	3	3	—	—	—	2
Lipthay Béla	1	2	3	3	3	2	3	3	—	—	—	1
Moldoványi István	1	2	2	2	2	1	3	2	—	—	—	2
Nagy Dezső	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
25. Nagy Elemér, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Gr. Nádasdy Tamás	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Návay Lajos	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Palotay János, h. v.	1	1	1	1	1	1	3	2	—	—	—	1
Pollák Emil, héb.	1	2	1	3	3	1	3	3	—	—	—	1
30. Popper Mihály	2	2	3	3	4	3	3	3	—	—	—	2
Rajháty Ferencz	1	1	2	1	1	1	2	2	—	—	—	2
Rákosy Gyula	1	2	3	3	2	2	2	2	—	—	—	2
Rottenbiller Ödön	1	2	1	3	3	2	2	3	—	—	—	2
Róth Sándor	1	1	2	2	1	1	3	3	—	—	—	1
35. Ruszt Oszkár, héb.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Schédy Kálmán ö. d.	1	2	3	2	2	1	3	3	—	—	1	1
Tasnády Endre	1	2	3	3	3	1	3	3	—	—	—	1
Török István	1	1	3	3	3	1	2	2	—	—	—	1
Zechmeister Húgó	1	2	1	2	3	2	3	2	—	2	—	2
40. Zuna Gusztáv	1	2	3	3	3	1	3	3	—	—	—	2

Beleg: Vész Gyula.

Kimaradtak: Bertalan Imre, Formágyi Dénes, Hári Pál, héb., Jendrassik Kornél

Összesen: 45.

VI. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettud.	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyorsírás		Műténk
	Abelsberg József.	2	3	3	3	4	2	2	4	—		—
Beniczky Zoltán	2	2	3	3	2	1	2	3	—	—	—	1
Brecht Frigyes	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	—	1
Csaplovics Pál, ö. d.	1	1	2	3	3	1	1	2	—	1	1	1
5. Culmann Károly	1	1	2	3	3	2	2	2	—	—	—	1
Czabalay Kálmán	2	2	3	3	3	2	2	3	2	—	—	1
Dobrzyniecki Árpád	1	2	2	2	2	1	1	2	—	—	—	1
Drucker Géza, héb.	1	1	1	3	2	2	1	2	—	2	—	1
Duliczky Gyula	3	2	3	3	3	2	2	3	—	—	1	2
10. Duschel Károly	3	3	3	4	3	1	2	3	—	—	—	1
Emmerling Sándor	2	3	2	3	3	1	2	3	—	—	—	1
Gáll István	1	2	3	3	3	2	1	3	—	—	—	1
Géczy Ede	3	2	3	3	4	1	2	2	—	—	—	1
Gombóc-Bayer Ede	2	2	2	3	3	1	2	3	1	—	—	2
15. Gradl Adolf	2	2	2	3	3	2	2	2	—	—	1	2
Gyengő Kornél	2	3	3	3	3	1	2	3	—	—	—	2
Hajder Róbert	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Hampel Antal, ö. d.	1	3	3	2	2	1	1	3	1	—	—	2
Hamvasy Lajos	1	2	2	2	1	1	1	2	—	—	—	1
20. Horváth Géza	2	2	2	3	3	2	2	3	—	—	—	1
Hüttl Dezső	1	1	2	2	2	1	1	1	—	—	—	1
Hüttl Ernő	1	3	1	3	4	1	1	3	—	—	—	2
Kiticsán Miklós	2	2	2	3	2	1	2	2	—	—	—	1
Kollarits Jenő	1	1	2	2	2	1	1	2	—	—	—	1
25. Krajcsovits János, ág. v.	1	2	2	3	3	1	2	2	—	—	—	2
Krepelka Béla	1	2	1	2	1	1	1	2	—	—	—	1
Marton Aladár	2	2	1	2	2	1	1	2	—	—	—	1
Máriássy Ödön, ág. v.	1	1	1	2	2	1	1	2	—	—	—	1
Metzler Jenő	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
30. Németh Gyula	1	2	2	3	3	2	1	3	—	—	—	1
Ott János	1	2	1	3	3	1	1	2	—	—	—	1
Pauer Károly	2	3	2	3	3	2	2	3	—	1	—	1
Pórszász Károly	3	3	3	3	4	3	3	4	—	—	—	1
Raichl István	2	3	1	3	3	3	2	4	—	—	—	2
35. Rédly Károly	3	4	2	3	3	3	2	3	—	—	—	2
Sámson Sándor	3	3	3	4	4	2	3	3	—	—	—	2

VI. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettud.	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műének	
Sánta Imre	3	2	3	3	3	2	2	4	—	—	—	2
Schwáb Nándor	1	1	2	2	2	1	1	1	—	—	—	1
Steuer Géza, héb.	1	1	2	2	2	1	2	2	1	1	—	1
40. Szabó Nándor	1	1	1	1	2	1	1	1	—	—	—	2
Szemerédy László	3	4	4	4	4	2	3	4	—	—	—	1
Takács Elek	2	2	3	3	3	2	2	3	—	—	—	2
Taufer Emil	1	2	1	3	3	1	1	3	—	—	—	1
Waldhauser Géza	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
45. Waldhauser István	1	2	1	3	2	1	1	3	—	—	—	1
Wenhardt János	1	2	1	3	3	1	1	3	—	—	—	1
Wirnhardt Géza	2	3	3	3	3	1	2	2	—	—	—	1
Zubriczky József, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1

Kimaradtak: Konn Izidor, héb., ism., Lampert Béla, Tatity Péter, g. k.

Összesen: 51.

V. A) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyorsírás		Műének
Antal Jenő	1	2	3	2	3	2	1	3	—	1	—	2
Csernák György	1	1	1	2	1	1	1	1	—	1	—	1
Deáky Kálmán	1	1	2	3	3	2	1	2	—	—	1	1
Ellenberger Antal	1	3	2	3	3	3	3	3	—	—	—	2
5. Erkel Sándor	2	4	3	3	4	3	3	4	—	—	—	2
Gébl János	1	2	3	3	3	2	1	3	—	—	—	1
Geiduschek József	2	2	3	3	3	2	2	3	—	—	—	2
Halász Elemér, h. v.	1	3	1	3	3	1	2	3	—	—	—	1
Illyasevics József, g. k. v.	1	1	2	2	3	2	1	2	2	1	1	1
10. Janik Béla	2	2	2	3	3	3	2	3	—	—	—	2
Janik József	2	4	2	3	3	3	2	3	—	—	—	1
Jerney Elek	1	2	3	3	3	2	1	3	—	—	—	1
Kacsinecz József	1	2	3	2	3	2	2	3	—	—	—	1
Köves Béla	1	1	1	1	2	1	1	2	—	1	—	1
15. Kövér Miklós	2	2	3	3	3	3	3	2	—	—	—	2
Lantay Iván	3	3	3	4	3	3	3	4	—	—	—	2
Lehmann Arthúr, ö. d	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Malatinszky Lajos, ö. d.	1	1	2	2	2	1	1	3	—	1	—	1
Marher Aladár	1	2	2	2	3	2	1	3	—	—	—	1
20. Molnár László	1	2	3	3	4	3	2	3	—	—	—	1
Nemes Iván	1	2	3	3	3	2	2	3	—	—	1	1
Oszwald Géza, ág. v. ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Párducz Rezső	3	3	3	4	3	3	3	3	—	—	—	2
Pékáry József	1	2	2	3	3	3	3	3	—	—	1	1
25. Püner Vilmos	1	2	3	3	4	1	1	3	—	—	—	1
Sárkány Jenő	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Schiffler Antal	1	2	3	3	3	3	1	2	2	—	—	1
Stróbl Lajos, h. v. ö. d.	1	1	3	2	3	1	1	3	—	1	—	1
Szarvasy Imre	1	2	1	2	2	1	1	2	—	1	—	1
30. Gr. Széchenyi Viktor	2	3	2	3	3	3	3	2	—	—	—	2
Szkalla László	1	1	2	2	3	2	1	2	—	—	—	2
Szőke Béla, ism.	1	1	2	3	2	1	2	3	—	—	—	1
Takács Rezső	2	1	3	3	3	1	1	3	—	2	—	1
Tauffer Béla	1	1	1	2	1	2	1	1	—	—	—	1
35. Uhl Gyula	1	2	3	3	3	2	1	2	—	—	—	2
Urvári Lajos	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Vasanicz Aladár	2	3	4	3	3	3	2	3	—	—	—	2
Vidéky Ödön	2	3	3	3	3	3	3	3	—	—	—	2
Voggenhuber Oszkár	2	2	3	3	3	3	2	2	—	—	—	2

Beteg : Ellenberger László.

Kimaradtak : Egressy Aladár, Keller Sándor és Lázár József, ö. d.

Összesen: 43.

V. B) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyorsírás		Művészet
									—	—		—
Anderlik Béla	1	1	2	1	1	1	1	2	—	—	—	1
Baghy Béla	1	1	2	2	1	1	1	1	2	1	—	1
Bartha Richárd	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Burg Jenő, ö. d.	1	2	3	3	2	2	1	3	—	1	—	1
5. Csihás Béla	2	3	3	3	3	2	2	3	—	—	—	2
Eberling Dezső	1	2	2	3	2	1	1	2	2	—	—	2
Eberling Oszkár	1	1	2	2	2	1	1	2	1	—	—	1
Esztergályos Ágoston	2	2	3	3	2	2	3	2	—	1	—	2
Fackh Leo	1	2	2	3	3	1	2	3	—	—	—	1
10. Fialla Ignác, ism. ö. d.	1	1	2	2	2	1	1	3	—	—	—	2
Gergely Pál	1	2	3	3	3	1	1	2	—	—	—	2
Ghyczy Elemér	1	1	2	2	2	1	1	2	—	—	—	1
Ghyczy Pál	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	—	1
Gregor Gyula	1	2	1	3	2	1	1	3	—	—	—	1
15. Haas Tivadar	2	4	4	4	3	4	3	4	—	—	—	2
Hirsch József	1	3	3	3	3	1	2	3	—	—	—	3
Jankó Béla	2	2	3	3	3	3	1	3	—	—	—	1
Jankó Miklós ág. v.	1	1	2	2	2	1	1	1	1	—	—	1
Gr. Károlyi György	1	2	2	2	2	2	1	2	—	—	—	2
20. Gr. Károlyi Imre	1	1	2	2	2	1	1	3	—	—	—	2
Gr. Kornis Károly	1	2	1	3	3	1	2	3	—	—	—	1
Krause Jenő, ág. v.	3	3	2	3	3	2	3	3	—	—	—	2
Lipthay Gyula	1	2	3	2	3	2	1	3	—	—	—	1
Masirevic Fedor, gör. kel. v.	1	1	1	2	1	1	1	2	—	1	—	1
25. Mellyes Géza	2	4	4	4	4	4	3	4	—	—	—	2
Nemes Mór	2	3	3	3	3	1	3	4	—	—	—	2
Pápay István	1	2	3	3	3	1	1	3	—	—	—	1
Pausz Géza	1	2	3	3	2	2	2	2	—	—	—	1
Piukovich Elemér	2	4	4	4	4	3	4	4	—	—	1	2
30. Poor Ferencz	1	3	3	3	3	1	2	3	—	—	—	2
Reibner Márton, ö. d.	1	1	2	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Sánta Dénes	1	3	3	4	3	1	2	4	—	—	—	1
Seregi Zoltán	2	2	3	3	2	2	2	3	—	—	—	2
Simó Károly, unit	1	1	2	1	1	1	1	1	—	—	—	1
35. Széky Antal	1	1	2	2	2	1	1	1	—	1	—	1
Szitár István	1	2	3	3	3	3	2	3	—	1	—	2
Teichmann Ernő, ism.	1	3	3	3	3	3	2	3	—	—	—	2
Tscheuke Ármin, ág. v.	3	3	3	3	3	3	1	2	—	—	—	1
Urik László, ism.	1	2	3	3	3	2	3	4	—	2	—	2
40. Vásárhelyi Zoltán, helv. v.	2	2	3	3	3	3	2	4	—	—	—	2
Viczán Ede, helv. v.	2	2	3	2	2	1	1	2	—	1	—	1
Zitterbarth Ernő	1	2	3	3	3	1	1	3	—	—	—	1

Tanintézetet váltóztatott : Gr. Zichy Jakab.
 Kimaradt : Kauser Róbert.

Ö s s z e s e n : 44.

IV. A) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Kendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettud.	Számítan	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás		Műtének
									—	—		—
Br. Amelin Guido	2	2	3	3	2	2	2	3	1	—	—	2
Andrási Géza	1	2	2	2	2	1	2	1	—	—	—	1
Baghi Gyula	1	1	2	2	2	1	2	1	2	—	—	1
Balassa Jenő	1	2	3	3	1	1	4	2	—	—	1	2
5. Beniczky Elemér	1	2	3	2	1	1	2	2	—	—	—	1
Bossányi György	1	1	2	1	1	1	2	2	—	—	—	1
Brosch Ferencz	2	4	3	3	2	3	4	3	—	—	—	2
Dániel Tivadar	2	3	3	3	2	1	3	3	—	—	2	2
Erdélyi Endre	2	3	3	3	2	2	3	3	—	—	—	1
10. Farnadi Elemér	2	3	3	3	2	2	3	3	—	—	—	2
Fábián Zsigmond	1	2	3	2	2	1	2	1	—	—	—	1
Ferenczi Tibor	1	3	3	3	3	2	3	3	3	—	—	2
Fischer Gyula	1	2	—	2	3	2	2	2	—	—	—	1
Frey Lajos	2	3	2	3	2	2	3	2	—	—	—	2
15. Gáspár Antal	1	1	3	2	1	1	2	2	—	—	—	1
Gobbi Károly	1	2	1	1	2	2	2	2	—	—	—	1
Gombos Kálmán	2	3	3	3	2	2	3	2	—	—	—	2
Gyulai Kálmán	1	1	2	1	1	1	1	1	—	—	1	1
Hacker Antal	2	2	3	3	2	3	3	2	—	—	—	2
20. Hauptmann Kálmán	1	2	3	2	1	1	3	1	—	—	—	1
Hecht Béla, héb.	1	2	2	2	1	1	3	1	—	—	—	1
Hets Béla	1	2	3	3	3	3	3	2	—	—	1	1
Heuer Ede	1	2	3	2	1	1	2	1	—	—	1	1
Horovitz János	1	1	1	1	1	1	2	1	—	—	—	1
25. Kaizer József	1	1	3	3	1	1	2	1	—	—	—	1
N. Kiss József	1	3	3	2	3	3	3	3	—	—	—	2
Komin János	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	—	1
Konn Bertalan, héb.	1	3	4	3	4	3	3	2	—	—	—	2
Kovács Gyula	1	2	3	3	4	2	3	2	—	—	—	1
30. Kövesi Géza	1	1	1	1	1	1	3	2	—	—	—	1
Kuhinka Ferencz	1	3	3	2	3	2	3	1	—	—	—	2
Kurczbacher Ödön	1	1	2	1	1	1	2	2	—	—	—	1
Lipinszky József	2	3	3	3	3	2	3	2	—	—	—	2
Marton Gyula	1	1	2	1	1	1	2	2	—	—	—	1
35. Németh Zoltán, ág. v.	2	2	2	2	1	1	3	3	—	—	—	1
Ocskay Rezső	1	2	3	3	2	2	3	2	—	—	—	1

IV. A) osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							<i>Rendkívül tantárgyak</i>			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettud.	Számít.	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás		Művészet
Ohmann János	2	4	3	3	2	3	3	3	—	—	—	2
Országh Imre	2	4	3	3	3	3	4	3	—	—	—	2
Pauer Miksa	2	3	2	3	3	3	3	3	—	2	—	2
40. Pohl Gyula	1	2	3	2	2	2	3	3	—	—	—	2
Rein Sándor	2	4	4	4	2	3	4	3	—	—	1	2
Rott Nándor	1	1	1	1	1	1	2	1	—	—	—	1
Rozenthal Húgó, héb.	1	1	1	1	1	1	2	2	—	—	—	2
Schneider Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—	1
45. Skoff Zoltán	1	2	2	2	1	1	3	2	—	—	—	1
Spett Ferencz	1	2	3	2	1	1	2	3	1	—	—	1
Szelezcki Andor, ág. v.	1	2	3	3	2	3	3	2	—	—	—	2
Szemenyei Andor	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Wehner Gyula	2	3	2	2	3	3	3	1	—	—	—	1
50. Zimmermann	1	3	3	3	2	2	3	2	—	—	—	2
Zubriczki Aladár	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1

Beteg : Kunkei Zoltán.

Kimaradt : Zsiga József.

Összesen : 53.

IV. B) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Kivül tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás		Műének
									—	—		—
Angyal Béla, ism.	1	2	3	4	1	2	3	3	—	—	—	1
Bakonyi István	3	2	2	3	3	2	2	2	—	1	—	1
K. Császár Géza	3	2	3	3	3	3	3	3	—	—	—	2
Doktay Andor	1	1	2	1	2	2	2	2	—	—	1	1
5. Dubszky Alfréd, héb.	1	1	1	2	1	1	1	1	—	1	—	1
Dudits Oszkár	3	3	3	3	2	3	3	3	—	—	—	2
Fodor Árpád	3	1	2	2	3	2	2	1	—	2	—	2
Gross Aladár	3	2	3	3	2	2	3	3	—	—	—	2
Hajder Rezső	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
10. Haluska Lajos	2	2	3	4	1	3	4	3	—	—	1	1
Heidrich Antal	1	1	1	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Heuthaler József	2	3	2	3	1	2	3	2	—	—	—	1
Hoffmann Károly, ism.	2	2	2	3	3	2	3	3	—	—	—	2
Holzwarth Lajos	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
15. Kégl János	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Knorr Zoltán	3	3	2	2	1	2	2	3	—	—	—	1
Leitner Vilmos, héb.	1	1	1	2	1	1	2	1	—	1	—	1
Lengyel Loránt	1	2	3	3	2	1	2	3	—	2	1	1
Lovik Béla, ág. v.	1	1	1	2	1	1	1	2	—	—	—	1
20. Ludvik Elemér	1	3	3	3	2	3	4	3	—	1	—	2
Lukács Ödön	3	3	2	4	2	3	4	3	—	—	—	2
Majthényi János	1	2	1	1	1	1	2	2	—	—	—	1
Mieth István	1	2	2	3	1	2	3	2	—	—	1	1
Minich Jenő	1	1	2	3	2	3	3	1	—	—	1	2
25. Oravszky Kálmán	2	2	3	3	3	3	3	2	—	—	—	1
Pechata József	3	3	3	3	3	2	3	3	—	—	—	2
Pekker István, ism.	2	2	3	3	3	3	3	3	—	—	—	2
Perina József	1	2	2	2	1	2	2	3	—	—	—	1
Pick Ernő, héb.	1	1	1	2	2	1	2	2	—	—	—	2
30. Piufsch Oszkár	1	2	3	3	3	2	3	3	—	1	—	2
Prohászka Aladár	1	1	1	1	1	1	2	2	—	—	1	1
Rexa Győző, ág. v.	1	2	3	3	1	3	4	3	—	—	—	2
Rieger Alfréd	1	1	2	3	2	3	4	2	—	—	—	2
Rüblein Rezső	3	3	3	4	4	3	4	2	—	—	—	2
35. Sonntag Sándor	1	1	2	2	1	2	2	2	—	—	—	1
Steidl Adolf	1	1	1	2	1	2	2	3	—	—	—	2

IV. B) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak			
	Hitán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás	Művészet	Magaviselet
									—	—	—	
Szaszovszky József	1	2	2	3	1	2	2	2	—	—	—	1
Sztankovits Szilárd, g. k. v.	1	3	1	3	1	3	1	2	—	1	—	1
Tóth Elemér	1	3	3	4	2	3	4	3	—	—	—	2
40. Ujházy György	3	3	3	4	2	3	4	4	—	—	—	2
Varga János	1	1	2	3	1	2	3	2	—	—	—	1
Vecsey József	2	2	3	3	2	2	3	3	—	—	1	1
Vértesy Gyula	1	2	2	3	1	2	3	2	—	—	—	2
Viola Lajos	2	2	3	4	4	3	3	2	—	—	—	2
45. Walter Béla	1	2	3	3	1	2	3	3	—	—	—	1
Weidlinger Géza	2	2	3	4	4	3	4	3	—	—	—	2
Wertheimer Alfréd, héb. .	1	1	1	2	1	1	2	1	—	1	—	1
Woratsek Antal	1	1	2	2	1	1	3	1	—	—	—	1
Zitterbarth Vilmos	2	2	3	3	3	2	3	3	—	—	—	1

Beteg : Berecz Ede.

Tanintézetet változtatott : Engelmayer Ödön.

Magántanulásra tértek : Knauz János, ism., Rétay János, ism.

Kimaradtak : Melly Károly, ism., Uhl Alajos, ism.

Osszesen: 55.

III. A) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Fizikai földrajz	Történelem	Számtan	Rajzoló mértan	Francia nyelv		Művészet
Alter Béla	1	1	2	2	1	1	2	1	—	1	1
Bartha Bódog	1	1	1	2	1	1	2	1	—	1	1
Beck Emil, héb.	1	2	2	3	1	2	3	1	—	—	1
Csiszár István	1	2	1	2	1	1	1	1	—	—	1
5. Danczer Béla	1	4	4	4	2	3	3	2	—	—	2
Dezseöffy Béla	1	2	3	3	2	3	4	2	—	—	1
Érkövy Kálmán	1	2	2	2	1	2	2	2	—	—	1
Fanda István	1	2	2	3	1	2	2	2	—	—	1
Fenyvessy Béla, héb.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
10. Führling János	2	4	4	4	2	3	4	3	—	—	1
Gobbi Gyula	1	2	2	2	1	1	1	3	—	—	1
Göttmann Andor	1	4	3	3	2	2	3	2	—	—	1
Havas Miklós	1	1	1	2	1	1	1	1	—	—	1
Herde Jenő	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	2
15. Horváth Károly	1	2	3	3	2	1	3	1	—	—	1
Jamnitzky Dénes	1	4	3	3	2	3	4	3	—	—	2
Kiss Károly	1	2	2	2	1	1	2	2	1	—	2
Kollerich Béla	1	4	3	3	1	3	4	4	—	—	2
Kovács Antal	1	2	1	1	1	1	2	2	—	—	1
20. König Géza	1	2	3	3	1	1	3	1	—	1	2
Laczkovits Antal	2	3	3	3	2	3	2	2	—	—	2
Láng Árpád	1	2	3	3	1	1	3	3	—	1	1
Losonczy Elemér	1	2	2	3	1	1	2	3	—	—	1
Lovik Károly, ág. v.	1	2	2	3	1	1	3	2	—	—	1
25. Majoros Endre	2	3	3	3	2	2	4	2	—	—	2
Menyhárt Dezső	1	2	2	3	1	1	2	2	—	—	1
Mihályik Árpád	1	1	1	2	1	1	1	1	—	—	1
Nagy Béla	2	3	4	4	1	2	4	2	—	—	2
Pártos Gyula	1	2	3	3	1	1	3	2	—	1	2
30. Perina János	1	2	2	3	1	2	3	1	—	—	1
Pichler Ernő	1	2	2	3	1	1	3	2	—	1	1
Piller Ernő	1	1	2	2	1	1	2	1	—	1	1
Reichi Károly	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Schleiminger Imre	1	2	3	2	1	1	2	1	—	—	1
35. Sibelka Henrik	1	2	2	2	1	1	2	2	—	1	1
Suján Ferencz	1	2	2	2	1	1	3	2	—	—	1
Szénássy György	1	3	3	3	1	2	2	2	—	—	2
Szigethy Antal	3	4	4	4	2	4	4	3	—	1	3
Szombathely Antal	1	2	1	2	1	1	2	2	—	1	1
40. Weigand József	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Woratsek Ferencz	1	3	3	4	1	3	3	1	—	—	1
Zavrzsel Győző	2	3	3	3	1	3	3	3	—	—	2
Zimányi Miklós, ág. v.	1	3	3	3	2	1	3	3	—	—	1

Kimaradtak: Ehrlich Béla, Pfeifer Géza, Saager Béla.

Összesen: 46.

III. B) osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							<i>Rendkívüli tantárgyak</i>			Magaviselet	
	Hitian	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Történelem	Számtan	Rajzoló mértan	Franczia nyelv	Gyorsírás		Műének
									—	—		—
Bakonyi Károly	1	3	3	3	1	1	3	3	—	—	1	1
Báthory István	1	2	1	2	1	1	1	2	—	—	1	1
Beöthy László, h. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Clauser Mihály	1	2	2	3	1	2	2	2	—	—	1	2
5. Elek Gusztáv	1	2	2	3	1	2	2	1	—	—	—	1
Erdélyi Sándor, h. v.	1	1	1	2	1	1	2	1	—	—	—	2
Hállay Károly	1	2	2	2	1	1	2	1	—	—	—	1
Heinrich Gábor	1	1	1	1	1	2	1	1	—	—	—	1
Helle Oszkár	1	2	3	3	1	2	3	3	—	—	1	2
10. Heves Pál	1	1	1	1	1	2	1	1	—	—	—	2
Hirsch Miksa, héb.	2	3	3	3	2	1	3	3	1	—	—	2
Horváth Árpád	1	3	2	3	3	1	2	2	—	—	—	1
Höberth Arzén	2	3	3	3	2	1	2	2	—	—	—	1
Jedlicska Károly	1	1	3	3	1	1	2	2	—	—	—	1
15. Karla József	1	2	1	2	1	1	2	2	—	—	—	1
Kauser Béla	3	4	4	4	3	3	4	3	—	—	—	2
Kétli István	1	2	2	2	2	2	3	2	—	—	—	2
Komjáthy Zoltán, h. v.	1	2	2	2	2	1	2	3	—	—	—	2
Köves György	1	1	1	2	2	1	2	2	—	—	—	1
20. Kurzenreiter Károly	1	2	1	3	1	2	2	1	—	—	—	1
Lovrich Gyula	1	2	2	3	1	1	2	2	—	—	—	1
Maširevič Samu, g. k. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Meszter Ferencz	1	3	2	3	1	2	3	2	—	—	1	1
Molnár Lajos	2	4	4	4	2	3	3	4	—	—	1	1
25. Müller Henrik	1	1	1	2	2	1	2	2	—	1	—	2
Pápay Gynla	2	2	2	3	2	1	3	2	—	—	—	1
Párducz János	1	2	1	3	1	1	2	2	—	—	—	1
Péché Aladár	1	3	2	3	2	2	2	2	—	—	1	1
Pflanczer Győző	1	3	3	3	2	1	3	2	—	—	—	1
30. Potenezsár József	2	3	3	3	3	3	4	3	—	—	—	3
Raics Aurél, ág. v.	1	2	2	2	2	1	2	1	—	—	—	1
Rajháty Győző	1	2	3	3	2	2	3	2	—	2	1	2
Rajnik Béla	2	3	3	3	2	2	4	3	—	—	—	2
Redl Rezső	2	3	2	3	1	3	3	2	—	—	1	2
35. Sacher Gusztáv	2	3	3	3	2	1	3	3	—	—	2	2
Schandl Emil	1	2	2	2	1	2	3	1	—	—	2	1

III. B) osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							<i>Rendkívüli tantárgyak</i>				
	Hitán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Történelem	Számítan	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műének	Magaviselet
Sebastiani Vilmos	2	3	3	4	3	3	3	3	—	—	—	2
Siklóssy József	2	2	1	3	2	3	2	3	—	2	—	2
Szentkirályi Albert, ág. v.	2	2	1	2	1	1	2	1	—	—	—	1
40. Szilvássy István	2	3	3	3	2	2	2	3	—	—	—	2
Szvoboda Imre	1	2	3	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Temple Rezső	1	2	3	3	2	1	2	2	—	—	—	2
Terstyánszky Ágost.	1	2	3	4	1	2	3	2	—	—	—	1
Unger Alajos	1	3	2	2	3	2	3	2	1	—	—	2
45. Vásárhelyi Dezső, h. v.	1	3	3	3	1	2	3	3	—	—	—	1
Wehner Károly, ö. d.	2	3	3	3	3	3	3	2	—	—	—	1
Windisch Ödön	2	3	3	3	2	1	3	3	—	—	—	2

Kimaradtak: Szvoboda József, Vidats István.

Összesen : 49.

II. A) osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							<i>Rendkívüli tantárgyak</i>		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépirás	Franczia nyelv	Műének	
Bornemissza Dénes, h. v.	2	3	4	2	3	3	3	—	—	2
Brandenstein Béla . . .	3	3	3	3	3	2	2	—	1	2
Burg Kornél	2	3	3	2	3	2	2	—	—	2
Dalmady Ödön, ö. d. . . .	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
5. Dedinszky Miklós, ág. v.	3	2	2	2	1	3	1	1	—	1
Eberling Árpád	1	1	1	1	2	2	2	2	1	1
Ernyei Ödön	2	2	2	1	2	2	2	—	2	1
Gazibara Milán, ism. . . .	2	2	2	1	2	2	2	—	—	1
Glatz Géza, ism.	3	2	3	3	3	3	2	—	2	2
10. Haberhauer Aladár. . . .	1	2	2	2	2	3	3	—	2	2
Holzwarth Jenő	2	1	2	1	2	1	1	1	—	1
Janny Gyula	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
Kállay András	1	1	2	2	3	3	3	—	—	2
Kontur László	2	2	2	2	1	2	2	—	—	1
15. Kovács Jenő	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
Krist Ferencz	3	3	4	2	2	2	2	—	—	2
Lafranko József	2	3	3	1	2	3	2	—	—	2
Lobmayer Jenő	3	2	2	3	2	2	2	—	—	1
Loewe Ernő.	3	3	3	3	3	3	3	—	—	2
20. Lów Tibor, héb.	2	3	3	1	2	2	3	—	—	2
Magyar Elek	2	3	2	2	2	2	3	—	2	2
Mocznik Lajos	1	2	1	1	1	2	2	—	2	1
Molnár Gyula	3	2	3	2	2	2	2	—	1	1
Molnár Károly	3	3	4	3	4	2	2	—	1	2
25. Nagy Aladár, ism.	2	2	2	2	2	3	2	—	—	2
Nagy Dezső	2	2	3	3	3	3	3	—	—	1
Pap Loránt	2	2	2	1	2	2	2	—	—	2
Pecsics Sándor	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Penninger Antal	2	3	3	3	3	3	3	—	—	1
30. Polonyi Dezső	3	3	2	3	3	4	2	4	1	3
Porzeizinsky Vilmos	2	2	2	2	2	3	2	—	2	1
Pottyondy Gusztáv, ism. . .	3	3	3	3	3	3	2	—	—	1
Prókay János	3	3	4	3	3	3	2	—	2	2
Pucher József	2	2	2	2	2	3	2	—	—	2
35. Pucher Ödön	3	3	3	2	3	3	2	—	—	2
Püner Gyula, ism.	2	3	3	3	3	3	2	—	—	2

II. A) osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>						<i>Rendkívüli tantárgyak</i>		Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számtan	Rajzoló mértan	Szépíráás	Francia nyelv		Műének
Rausch Aladár	1	1	1	1	1	2	2	—	1	1
Reuter Camillo	3	3	4	2	3	3	2	—	—	1
Rózsa Kálmán	1	2	2	2	2	2	2	—	—	1
40. Ruzitska László	1	1	2	2	2	2	2	—	—	1
Schäfler Emil	3	3	3	3	3	3	3	—	—	2
Schmiedlechner Károly	1	1	2	1	1	2	2	—	—	1
Seefehlner Egon	1	2	2	1	1	1	3	—	—	1
Senyei Gyula	2	2	2	2	2	2	2	—	—	1
45. Spiesz Ágoston	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Szeleczky Iván, ág. v.	4	4	4	3	4	3	3	—	—	2
Titsch Gyula	3	3	3	3	3	3	2	—	1	1
Trautmann Jenő	1	2	3	3	3	4	2	—	—	2
Tretter György	2	3	3	3	3	2	1	—	—	1
50. Turinszky János, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Verebély Tibor	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Gr. Waldek György, h. v.	2	3	3	2	3	3	2	—	3	2
Waldhauser Ferencz	2	3	3	2	3	3	2	—	—	1

Tanintézetet változtattak: Barczen János, Erney Jenő.

Kimaradt: Nessel Géza.

Meghalt: Szokolovits Iván, g. k.

Összesen: 57.

II. B) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Kendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számtan	Rajzoló mértan	Szépirás	Francia nyelv	Műének	
								—	—	
Auer Béla	2	2	3	3	2	2	2	—	—	2
Balassa Kornél, héb.	3	2	2	3	2	3	2	—	—	2
Bohdaneczky Lajos	1	2	2	1	1	1	1	—	—	1
Böckh Húgó	1	2	3	2	2	2	2	—	—	1
5. Bredl Sándor	2	3	2	1	2	3	2	—	—	1
Csávossy Ignác	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Daksz György	1	4	3	3	4	3	2	—	—	2
Dezseöffy Aurél	1	1	2	1	1	1	1	—	—	1
Dezseöffy János	1	2	3	3	2	3	2	—	—	1
10. Domonkos Gyula	1	2	2	1	2	1	1	—	2	1
Dutka József	2	3	3	3	2	2	2	—	—	1
Fenyvessy Rezső, héb.	1	4	2	3	2	2	2	—	—	2
Földessy Lajos	1	3	3	1	2	2	2	—	1	1
Fritz József-	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
15. Fürst Vilmos	3	2	4	4	3	3	3	—	—	1
Gattinger Péter	1	2	3	3	3	3	2	—	—	2
Gensinger Péter	2	4	4	4	4	3	2	—	—	2
Glattfelder Gyula	1	1	3	1	2	2	1	—	1	1
Glatz Gyózó	3	2	4	3	3	3	1	—	—	2
20. Gromann Lajos	1	1	2	1	1	1	1	—	—	1
Halter Károly	1	2	2	1	2	2	1	—	1	1
Holczwarth Károly	1	2	2	1	1	1	1	—	—	1
Horváth Gyula	2	2	3	3	3	2	2	—	1	1
Jaritz Gyula	2	2	3	2	1	2	2	—	1	1
25. Jedinák János	3	2	3	2	3	2	1	—	1	1
Joó Károly	3	2	3	3	2	1	1	—	1	2
Joób Aladár, ág. v.	3	2	3	3	3	3	2	—	—	2
Karcsay Sándor	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Kleineisel Jakab	1	2	2	1	2	2	1	—	—	1
30. Lazay Lajos ö. d.	2	1	1	2	1	1	1	—	2	1
Lehrandt Ödön	1	2	2	2	2	2	2	—	—	2
Manhold Pál	3	2	3	3	3	2	2	—	—	1
Muzsikó István	3	2	4	3	4	2	2	2	2	2
Müller Lajos	1	1	2	1	1	1	1	—	1	1
35. Orzechowski Róbert	3	4	3	3	4	4	2	—	—	2
Ottenreiter Károly	2	2	3	2	3	2	1	—	1	1

II. B) osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							<i>Rendkívüli tantárgyak</i>		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépirás	Francia nyelv	Műténk	
Pálmán Endre	1	3	3	3	2	1	2	—	2	1
Pántl Kálmán	1	2	2	1	2	2	2	—	—	1
Pasnáry Gyöző	2	3	1	2	1	2	1	—	—	2
40. Peller László	2	3	3	2	4	3	2	—	—	1
Petheó János	1	1	3	2	2	1	2	—	—	1
Pietrasevszky Kázmér	1	2	2	2	2	1	1	—	—	1
Purt Ernó, ág. v., ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Róth Ferencz	1	2	2	1	2	2	1	—	2	1
45. Sánta Antal	3	2	4	3	3	2	1	—	—	1
Sax Béla, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Stenger Rezsó	1	3	3	2	3	2	2	1	—	1
Szalay Antal	2	2	2	2	2	2	2	—	—	1
Szarka István	1	2	3	2	2	2	1	—	—	1
50. Szarvasy Sándor	1	1	2	1	2	1	1	—	—	1
Szentkirályi István ág. v.	2	2	2	1	2	1	2	—	—	1
Tatity Árkád, g. k. v.	1	4	4	4	4	4	2	—	—	1
Thierry Frigyes, ism.	2	3	3	2	3	3	2	—	—	2
Ujlaky Ödön, ism.	3	3	3	3	3	3	1	—	—	2
55. Urbanek Károly, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Virág Gyula	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Vragássy Jenő, ö. d.	1	2	2	1	2	1	1	—	—	1
Weber Géza	1	2	1	1	1	1	1	—	—	1

Összesen: 58.

I. A) osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							<i>Rendkívüli tantárgyak</i>		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számtan	Rajzoló mértan	Szépirás	Francia nyelv	Műének	
Albertini János	4	4	4	4	4	4	2	—	—	2
Alter Géza	2	2	3	3	3	3	2	—	—	1
Antal Lajos	1	2	2	1	2	2	2	—	—	1
Bartos Rezső	2	3	3	3	3	2	1	—	—	1
5. Benesch Ferencz	1	2	3	2	3	1	2	2	1	1
Berkes Ernő	1	3	3	1	2	3	2	—	2	1
Bignio Lajos	1	3	3	3	3	2	1	3	1	2
Blaschnek Húgó	3	4	4	3	3	3	2	—	—	2
Bohdaneczky Béla	1	3	3	2	3	2	2	—	—	1
10. Brázay Zoltán	1	1	2	1	2	3	2	—	—	1
Brückner Károly	1	2	2	2	3	1	2	—	2	1
Buttykay Emil	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Cornides Sándor, ág. v.	1	2	2	2	2	3	2	2	—	2
Csootó János, h. v. ism.	2	2	3	1	2	2	2	—	—	1
15. Czabalay Béla	1	2	3	1	2	3	2	2	—	1
Dunst Elemér	3	4	4	3	4	4	2	—	2	2
Emmerling István	3	3	4	2	3	1	2	—	—	1
Farkas László	1	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Frankl Ödön	1	2	3	3	3	3	2	—	—	2
20. Gaszner Béla	1	1	2	1	2	3	2	—	—	1
Goszleth Géza	1	2	3	3	2	2	1	—	—	1
Gyurikovich Géza	3	4	4	3	4	3	2	—	—	2
Hamari Ferencz	2	1	2	2	2	2	1	—	—	1
Hausmann Jenő	2	3	3	2	3	3	3	1	—	2
25. Habel Géza	2	4	4	3	4	3	2	—	2	2
Holl Imre	2	2	2	3	2	2	2	—	—	2
Hollósy Jenő	2	3	3	3	2	2	2	—	—	1
Horváth Sándor, ö. d..	1	2	2	1	2	2	1	1	2	1
Junger Aladár	2	4	3	3	3	3	2	—	2	1
30. Kaszala Géza	1	2	2	3	2	2	2	—	—	1
Gróf Keglevich Géza	1	2	2	2	1	2	2	—	—	2
Komjáthy Pál, h. v.	2	3	3	2	3	3	2	—	—	1
Gróf Kornis Oszkár	1	2	3	2	2	2	2	—	—	1
Kováts József	1	2	3	3	2	3	2	—	—	2
35. Köves Andor	1	2	3	1	3	3	2	—	—	1
Krausz Jenő	1	2	3	4	3	3	2	—	—	2

I. A) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépirás	Francia nyelv	Műének	
								—	—	
Marnó Gyula	2	2	2	4	3	3	2	—	—	1
Maurer Ármánd	3	3	2	3	2	2	2	—	—	2
Merkli Adolf	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
40. Nagy Tibor, h. v.	1	2	3	2	2	2	2	—	—	1
Navratil Ákos	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
Ney Béla	1	2	3	1	2	3	2	—	—	1
Obadich László	3	2	3	2	2	3	2	—	—	1
Pfeifer Nándor	2	2	2	2	2	2	2	—	—	1
45. Pinsker Emil	1	1	2	1	2	2	2	—	1	1
Pohl Jenő	2	3	3	2	3	3	2	—	—	2
Prückler Frigyes	1	2	2	1	2	3	2	—	—	1
Purebl Győző	2	4	4	3	3	3	1	—	3	1
Radetzky Aladár	2	3	3	3	2	3	1	—	—	2
50. Radocsay Ferencz	2	3	4	3	4	3	3	—	—	1
Rayda Elemér	2	2	3	1	1	3	2	—	—	1
Rehák Ágoston	2	4	4	3	3	2	2	—	3	1
Samassa Aurel	1	1	2	1	1	1	2	—	—	1
Schmich Vilmos	1	1	1	1	1	1	1	—	2	1
55. Simon Vilmos	1	1	1	1	2	2	2	—	—	1
Spuller Arthur	1	2	2	1	2	2	2	—	3	1
Szabó János	4	4	4	4	4	4	2	—	2	2
Szabó Lajos	1	1	1	1	2	2	1	—	—	1
Szegheő Béla	3	3	3	2	3	2	2	—	3	2
60. Szentmiklóssy János	3	4	4	3	2	2	2	2	—	2
Szerencs József	2	2	2	2	2	2	2	—	—	1
Szontágh Emil, ág. v.	1	2	3	2	2	3	2	—	—	2
Szvoboda Sándor	2	4	4	4	3	2	2	—	—	1
Tánczos Béla, h. v.	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
65. Till Antal	1	2	2	3	1	2	1	—	—	2
Tipula Zoltán	3	4	4	3	4	2	2	—	—	2
Tóth Rezső, h. v.	1	1	2	2	2	1	2	1	—	1
Urbányi Gyula	1	1	1	1	2	2	2	—	2	1
Vaszilievits László, gör. k.	1	2	2	2	2	2	2	—	—	1
70. Veroszta József	1	2	2	2	3	3	2	—	—	1
Vojcsik Frigyes	1	2	2	2	2	2	2	1	3	1
Vragássy Lipót	1	2	2	1	2	2	2	—	—	1
Wesztermayer Jenő	2	2	3	2	3	2	2	3	1	1
Zsigmond István	1	2	3	2	3	2	2	—	—	1

Kimaradtak: Berkes Antal, Kugler Lajos, ism., Löwy Lajos Preuszner Károly.

Összesen: 78.

I. B) osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>						<i>Rendkívüli tantárgyak</i>		Magaviselet	
	Hitán	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépirás	Francia nyelv		Műténck
Ambrus Ferencz	3	4	3	4	4	4	3	—	—	2
Bachraty Ferencz	3	4	4	3	4	3	2	—	—	2
Balázs Gyula	2	2	2	3	3	3	2	—	—	3
Bäcker Zoltán	2	2	2	1	2	2	2	—	—	2
5. Bittermann Géza, ism.	2	3	3	3	3	3	1	—	—	2
Borszéky Ákos	2	2	3	3	3	3	2	—	—	1
Borszéky Károly	1	1	2	1	2	2	1	—	—	2
Bradách Emil	1	1	1	1	1	2	2	—	—	1
Buday Aladár	2	2	2	2	2	2	2	—	—	2
10. Csiffáry Gyula	4	4	4	4	4	4	2	—	—	1
Demény Ferencz	2	2	2	3	2	2	1	—	—	1
Dietzl Ferencz	1	3	3	3	3	2	2	—	—	1
Ellenberger Ernő	3	2	2	3	3	2	2	—	—	2
Ellenberger Jenő	2	3	4	3	3	2	2	—	—	2
15. Enyedy Zoltán	1	1	2	2	1	2	2	—	—	2
Féger Ignác	3	3	4	4	4	2	1	—	—	1
Fischer Nándor	2	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Fölser István	1	1	1	2	2	2	2	—	—	1
Frivaldszky Géza	1	1	2	1	2	3	2	—	—	1
20. Gabler Lajos	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
Gabriel Albin	2	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Gáldy Kálmán	2	2	2	2	2	3	3	—	—	1
Ginner Győző	2	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Góth Lajos	2	3	3	3	3	3	2	—	—	2
25. Grósz Rezső	2	3	3	4	3	3	1	—	—	2
Gulyás István	1	2	2	2	2	2	2	—	—	1
Gyémánt Miklós	3	2	3	3	3	3	3	—	—	2
Hamala Ede	2	4	4	4	3	3	2	—	—	1
Hausegger Árpád	1	1	2	1	2	2	2	—	—	1
30. Hábori Nándor	1	1	2	1	2	2	2	—	—	2
Heuthaler György	1	2	2	1	2	2	2	—	—	1
Hoffenprádl Károly	2	3	3	4	4	4	3	—	—	1
Horváth Imre	3	3	3	4	3	3	1	—	—	2
Hunyady Ferencz, ism.	1	1	2	1	1	1	2	—	—	1
35. Hutiray Andor	2	3	3	2	3	2	2	—	—	2
Kálmán Béla	3	4	4	3	3	3	3	—	—	2
Kis Ferencz	1	2	3	3	2	3	2	—	—	2
Klazer Kálmán	2	2	3	2	3	2	2	—	—	1
Klim Róbert	1	2	2	1	1	2	2	—	—	2
40. Lengyel Béla	1	3	3	2	3	2	2	—	—	2
Mészáros Elek, ism.	1	2	2	2	2	2	2	—	—	1
Miltenberger Nándor	2	2	3	3	2	2	1	—	—	1

I. B) osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számтан	Rajzoló mértan	Szépírás	Francia nyelv	Műténék	
Noséda Imre	1	1	2	1	2	1	1	—	1	1
Pacsu László	3	4	4	4	4	2	2	—	—	2
45. Petz Frigyes	2	2	2	3	2	2	2	—	—	1
Petőcz Gyula	1	2	2	2	2	2	2	2	—	1
Piller Géza	1	2	3	1	3	3	1	—	3	1
Reiss József	3	3	3	3	3	1	2	—	2	2
Reviczky Szevér	1	2	2	1	2	2	2	2	—	1
50. Röhlich Gyula	2	3	3	3	4	3	2	—	—	2
Sári József	2	3	3	3	3	2	2	—	2	2
Schneider Ferencz	3	3	3	3	3	3	3	—	—	1
Szabady Kálmán	2	2	3	3	4	3	2	—	3	2
Szabó István	4	3	4	4	4	4	3	—	2	2
55. Szitár Ferencz	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1
Szüllő Ágost	1	2	2	1	2	1	1	—	—	1
Tömöry Károly	3	3	3	3	3	3	3	—	—	2
Vajai József	2	4	4	4	4	4	3	—	2	3
Vilt Vilmos	2	3	4	4	3	2	2	—	—	2
60. Vollerics Aladár	1	2	1	1	2	2	1	1	1	1
Wetzel Ernő	1	2	2	2	2	2	2	—	1	2
Wiesner Károly	3	4	4	4	4	4	2	—	2	2
Záhorszky János	3	3	3	3	4	4	2	—	3	3
Zimburg Arthur	1	1	1	1	1	1	2	—	—	1
65. Zsillagh Dezső, ism.. . . .	1	2	2	3	3	3	2	—	—	2

Betegek: Horváth Béla, Knapp Antal, Rhorer Győző.
 Tanintézetet változtattak: Fáyl Ivor, ág. v., Pogács Kornél.
 Kimaradtak: Fábíán Kálmán, ism., Kollarik Béla, Könyve József, Nusz Antal, ism.
 Obornyak Károly, ism., Schmidt Róbert, Vargay Kálmán.
 Meghalt: Lengyel Árpád. Összesen: 78.

• A beirt nyilvános tanulók összes száma: 701.

VII.

Az érdemsorozatban használt rövidítések magyarázata.

G. k. v. = görög keleti vallású; ág. v. = ágostai vallású; h. v. = helvét vallású; héb. = héber, ö. d. = ösztöndíjas ism. = ismétlő.

A tanulmányi előmenetelre nézve

A magaviseletre nézve

1 annyi mint jeles	1 annyi mint jó
2 " " jó	2 " " szabályszerű
3 " " elégséges	3 " " kevésbbé szabályszerű
4 " " elégtelen	4 " " rosz.

VIII.

STATISZTIKAI TÁBLÁZATOK.

A) A tanintézet tanulóiról általában.

a) A tanulók létszáma osztályonként:

Osztály	A tanév elején			A tanév végén			Az előbbi tanévhez arányítva				A tanév végén be- tegeskedett	Év közben		
	Nyilvános tanuló	Magántanuló	Összesen	Nyilvános tanuló	Magántanuló	Összesen	a tanév elején		a tanév végén			kimaradt	meghalt	magántanu- lásra tért
							több	keve- sebb	több	keve- sebb				
I. A.	78	2	80	74	2	76	5	—	10	—	—	4	—	—
I. B.	78	4	82	65	4	69	6	—	2	—	3	9	1	—
II. A.	57	5	62	53	5	58	—	2	2	—	—	3	1	—
II. B.	58	4	62	58	4	62	4	—	6	—	—	—	—	—
III. A.	46	2	48	43	2	45	—	3	—	3	—	3	—	—
III. B.	49	3	52	47	3	50	6	—	5	—	—	2	—	—
IV. A.	53	2	55	51	2	53	4	—	3	—	1	1	—	—
IV. B.	55	—	55	49	2	51	6	—	2	—	1	3	—	2
V. A.	43	3	46	39	3	42	} 20	—	26	—	1	3	—	—
V. B.	44	1	45	42	1	43					—	—	—	2
VI.	51	4	55	48	4	52	1	—	5	—	—	3	—	—
VII.	45	5	50	40	5	45	7	—	3	—	1	4	—	—
VIII.	44	4	48	41	4	45	—	—	—	2	1	1	1	—
Összesen	701	39	740	650	41	691	59	5	64	5	8	38	3	2

b) A tanulók közt vallásra nézve volt									c) A tanulók közt anyanyelvre nézve volt								d) A tanulók nyelvismeretét tekintve				
A tanév végén az egyes osztályokban	róm. kath.	gör. kath.	gör. keleti	helv. hitv. evang.	ágost. hitv. evang.	unitarius	héber	Összesen	magyar	német	román	olasz	tót	szerb-horvát	ruthén	más nyelvű	Összesen	az iskola			hány beszélt a magyar nyelvet általában
																		fő tannyelvét	első segédannyelvét	második segédannyelvét	
I. A.	67	—	2	5	2	—	—	76	64	11	—	—	—	—	—	1	76	28	—	—	76
I. B.	69	—	—	—	—	—	—	69	61	6	—	—	2	—	—	—	69	25	—	—	69
II. A.	53	—	—	2	2	—	1	58	52	6	—	—	—	—	—	—	58	28	—	—	58
II. B.	55	—	1	—	3	—	3	62	55	4	—	—	—	2	—	1	62	38	—	—	62
III. A.	40	—	—	—	2	—	3	45	45	—	—	—	—	—	—	—	45	20	—	—	45
III. B.	42	—	1	4	2	—	1	50	47	2	—	—	—	1	—	—	50	27	—	—	50
IV. A.	47	—	—	—	2	—	4	53	52	1	—	—	—	—	—	—	53	40	—	—	53
IV. B.	44	—	1	—	2	—	4	51	51	—	—	—	—	—	—	—	51	17	—	—	51
V. A.	36	1	—	3	1	—	1	42	42	—	—	—	—	—	—	—	42	15	—	—	42
V. B.	37	—	1	2	2	1	—	43	39	2	—	—	—	2	—	—	43	15	—	—	43
VI.	47	—	—	1	2	—	2	52	44	8	—	—	—	—	—	—	52	7	—	—	52
VII.	37	—	1	2	1	—	4	45	44	—	1	—	—	—	—	—	45	16	—	—	45
VIII.	40	—	—	3	1	—	1	45	43	2	—	—	—	—	—	—	45	13	—	—	45
Összesen	614	1	7	22	22	1	24	691	639	42	1	—	2	5	—	2	691	289	—	—	691

e) A tanulók életkorát tekintve járt																					
és pedig a tanév végén	az I. A. oszt.			az I. B. oszt.			a II. A. oszt.			a II. B. oszt.			a III. A. oszt.			a III. B. oszt.			a IV. A. oszt.		
	9—10 éves	11—12 éves	idősebb	9—10 éves	11—12 éves	idősebb	10—11 éves	12—13 éves	idősebb	10—11 éves	12—13 éves	idősebb	11—12 éves	13—14 éves	idősebb	11—12 éves	13—14 éves	idősebb	12—13 éves	14—15 éves	idősebb
	34	39	3	13	52	4	28	29	1	8	50	4	16	27	2	13	33	4	12	35	6
és pedig a tanév végén	a IV. B. oszt.			V. A. oszt.			V. B. oszt.			VI. oszt.			VII. oszt.			VIII. oszt.			Összesen		
	12—13 éves	14—15 éves	idősebb	13—14 éves	15—16 éves	idősebb	13—14 éves	15—16 éves	idősebb	14—15 éves	16—17 éves	idősebb	15—16 éves	17—18 éves	idősebb	16—17 éves	18—19 éves	idősebb			
	8	37	6	7	29	6	17	20	6	12	32	8	17	24	4	6	35	4	691		

f) Az 1868. XXXVIII. (népiskolai) törv. cikk 1. §-a (általános tankötelezettség) szempontjából véve, a középiskola tanulói közt hány volt

Osztály- ban	A tanév elején								A tanév végén							
	9	10	11	12	13	14	15	Összesen	9	10	11	12	13	14	15	Összesen
	é v e s								é v e s							
I. A.	32	37	8	3	—	—	—	80	3	31	35	4	3	—	—	76
I. B.	16	36	23	7	—	—	—	82	—	13	31	21	4	—	—	69
II. A.	—	29	25	7	1	—	—	62	—	—	28	22	7	1	—	58
II. B.	—	8	34	16	4	—	—	62	—	—	8	34	16	4	—	62
III. A.	—	1	15	22	8	1	1	48	—	—	1	15	20	7	1	44
III. B.	—	—	13	29	5	4	1	52	—	—	—	13	28	5	3	49
IV. A.	—	—	—	12	29	7	3	51	—	—	—	—	12	28	7	47
IV. B.	—	—	—	9	24	15	5	53	—	—	—	—	8	24	13	45
V. A.	—	—	—	—	7	21	10	38	—	—	—	—	—	7	20	27
V. B.	—	—	—	—	15	17	7	39	—	—	—	—	—	17	16	33
VI.	—	—	—	—	—	12	16	28	—	—	—	—	—	—	12	12
VII.	—	—	—	—	—	2	15	17	—	—	—	—	—	—	2	2
VIII.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	48	111	118	105	93	79	58	602	3	44	103	109	98	93	93	524

g) A tanulók közt honosságra nézve volt										h) tanulók egészségi állapotát tekintve				i) A tanulók erkölcsi állapotát tekintve											
és pedig a tanév végén	helybeli	megyebeli	magyarországi más megyebeli	fümpei	horvát-szlavonországi	külállambeli				Összesen	hány betegségi eset volt egész éven át				hány tanuló kapott				hány fegyelmi eset volt egész éven át						
						együttve	hová való				könnyű	súlyos	járványos	halálal végződő	jó	szabályszerű	kevésbé szabályszerű	ROSSZ	igazgatói megrovással sújtott	tanári megrovással súlyosbítt	tanács folytán el-távolító?	kizáró?			
							ausztriai	romániai	szerbiai														olaszországi	jellegű	osztályzatot
I. A.	55	1	19	—	—	1	1	—	—	76	185	10	13	—	51	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—
I. B.	40	6	22	1	—	—	—	—	—	69	98	9	11	1	36	26	3	—	—	—	—	—	—	—	—
II. A.	43	1	14	—	—	—	—	—	—	58	106	3	5	1	30	22	1	—	—	—	—	—	—	—	—
II. B.	33	5	23	1	—	—	—	—	—	62	153	—	2	—	44	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—
III. A.	30	2	12	—	—	1	1	—	—	45	81	9	1	—	30	12	1	—	—	—	—	—	—	—	—
III. B.	37	3	9	—	—	1	1	—	—	50	150	1	—	—	28	18	1	—	—	—	—	—	—	—	—
IV. A.	36	4	10	—	—	3	3	—	—	53	101	2	—	—	30	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IV. B.	37	4	10	—	—	—	—	—	—	51	130	2	2	—	28	2	—	—	—	3	—	—	1	—	—
V. A.	21	3	17	—	—	1	—	—	—	42	174	1	—	—	13	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—
V. B.	22	2	17	—	—	2	2	—	—	43	71	1	6	—	25	16	1	—	—	—	—	—	—	—	—
VI.	26	5	20	—	—	1	—	—	—	52	92	—	—	—	36	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VII.	26	2	15	—	2	—	—	—	—	45	90	—	2	—	24	15	1	—	—	—	—	—	2	—	—
VII.	27	2	13	—	1	2	2	—	—	45	47	6	2	1	33	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	433	40	201	2	3	12	11	—	—	1691	1478	44	44	3	408	234	8	—	—	6	—	—	3	—	—

j) A szülők közt polgári állásra (foglalkozásra) nézve hány volt?							k) A tanulók által elkövetett mulasztási esetekről			
O s z t á l y	önálló östermelő, önálló kis- és nagyiparos, kereskedő, vállalkozó s más ilyen?	állami és községi tisztviselő		magán	más értelmiségi	személyes szolgálatból élő munkás, uap számos, szolga, és más ilyen?	Ö s s z e s e n	és pedig az egész tanevben		
		igazoltatott	nem igazoltatott					Hány tanuló nem mulasztott		
I. A.	3	19	28	6	15	5	76	2831	17	6
I. B.	7	11	23	12	11	5	69	2908	17	6
II. A.	10	16	13	3	12	4	58	2007	—	5
II. B.	4	17	11	7	18	5	62	1643	1	9
III. A.	5	11	9	10	9	1	45	1312	2	10
III. B.	3	8	10	5	24	—	50	1257	1	6
IV. A.	2	18	5	9	16	3	53	1091	—	6
IV. B.	6	12	11	6	13	3	51	1183	—	10
V. A.	8	4	16	6	6	2	42	1954	4	5
V. B.	12	7	9	9	5	1	43	1469	8	6
VI.	5	19	11	4	11	2	52	1084	—	9
VII.	6	7	11	3	17	1	45	1514	11	5
VIII.	6	11	10	6	10	2	45	919	4	10
Összesen	77	160	167	86	167	34	691	21172	65	93

B) A tanulásban tett előmenetelről.

1. A rendes tantárgyakat véve							2. A rendkívüli tan- tárgyakat véve			
O s z t á l y	e r e d m é n y n y e l						Ö s s z e s e n	Hányan tettek kielégítő eredményel vizsgálatot?		
	minden tan- tárgyból teljes	minden tan- tárgyból leg- alább jó	minden tan- tárgyból leg- alább elégséges	egy tantárgy- ból elégtelen	két tantárgy- ból elégtelen	több tantárgy- ból elégtelen		a francia nyelvből	a gyorsírásból	a műénekből
I. A.	6	16	38	4	5	7	76	11	—	20
I. B.	4	21	26	5	3	10	69	7	—	28
II. A.	10	14	26	6	1	1	58	4	—	19
II. B.	7	20	25	4	3	3	62	3	—	21
III. A.	5	12	18	4	1	5	45	1	—	10
III. B.	2	11	31	4	—	2	50	4	3	11
IV. A.	3	11	32	3	3	1	53	3	2	9
IV. B.	3	12	26	3	4	3	51	—	9	8
V. A.	4	5	26	5	1	1	42	2	8	4
V. B.	1	12	23	3	1	3	43	5	8	2
VI.	5	11	27	5	3	1	52	6	5	3
VII.	6	11	25	2	—	1	45	—	4	4
VIII.	3	11	31	—	—	—	45	1	2	12
Összesen	59	167	354	48	25	38	691	47	41	151

C) Az érettségi vizsgálatok eredményéről.

Hányan jelentkeztek összesen érettségire!	A jelentkezők közt hány volt:		Írásbelit hány tett sikerrel	Szóbelit hány állott sikerrel	Hányan kaptak			Az érettségi vizsgálatra állók közül hány készült															
	az intézetben végző	másutt végző			egyszerű	jó	jeles	theologiai	bölcsész	jogi	orvosi	mérnöki	építész	gépész	vegyszer	gazdasági	erdészeti	bányászati	ipari	kereskedői	alsóbb hivatali	katonai	meg nem határozott
45	45	—	45	41	24	12	5	2	3	15	2	1	2	2	1	4	2	3	—	4	2	2	—
					érettségi bizonyítványt			p á l y á r a															

IX.

Figyelmeztetés.

A jövő 1886—7-ki tanév szeptember hó 1-én veszi kezdetét. Erre a beiratások augusztus hó 29., 30. és 31-én a délelőtti órákban történnek.

A fölvételnél előnnyel bírnak az első két napon az idevalók és a katolikus növendékek, az idevaló más vallásuak, végre a vidékiek.

A felvétetni kívánó tanuló a felvételre szülei, gyámja vagy ezek megbízottja kíséretében személyesen tartozik az igazgatónál és az illető tanároknál jelentkezni.

A nem helyben lakó szülék vagy gyámok gyermekök vagy gyámoltjok felvételekor alkalmas helyettest tartoznak nevezni, kire a házi felügyeletre nézve jogaikat és kötelességeiket átruházzák, hogy a gondviselése alá helyezett tanulóra nézve a tanintézet fegyelmi s tanulmányi közléseit nevében elfogadhassa. A szülék vagy gyámok az e részben netán időközben történt változtatást személyesen vagy írásban tartoznak a gymnasiumi igazgató vagy osztályfőnök tudomására juttatni, míg másrészt a tanári kar jogában áll, ott, hol alapos oknál fogva a házi felügyeletet elégtelennek, vagy épen károsnak tapasztalja, tanártestületi határozat alapján követelni, hogy a felügyeletben czélszerű változás tétessék.

Az első osztályba szabályszerűen csak oly tanuló léphet, ki a 9 évet betöltötte és 12 évnél nem idősebb, mely körülmény keresztlevél, illetőleg hiteles születési bizonyítvány alapján igazolandó. Tizenkét évnél idősebb fiú felvétele fölött a tanártestület határoz. Ismereteinek mértékére nézve megköveteltetik, hogy a népiskola negyedik osztályának tananyagában kellő jártassággal bírjon és ezt iskolai bizonyítvánnyal vagy külön fölvételi vizsgálatral igazolja.

A felsőbb osztályokba való felvétel a megelőző osztálynak sike-

res végeztétől függ, és vagy arról tanuskodó nyilvános iskolai okiratok (Bizonyítvány és Tudósítvány), vagy ezek hiányában külön vizsgálat alapján történik. Ha ez okiratból (Bizonyítvány és Tudósítvány, mely utóbbi a végzett tananyagról ad felvilágosítást) az következtethető, hogy a fölvétetni kívánó tanulóknak előmenetelét azon osztályban, melybe fölvétetni kíván, alig remélhetni, az illető tanuló fölvételi vizsgálat alá vonatik, s annak eredményéhez képest alsóbb osztályba is soroztathatik.

Oly tanulóknak, kik egy tantárgyból nyertek elégtelen osztályzatot és kiket a tanári kar képesnek tart arra, hogy a szünet alatt önszorgalmukból pótolhassák mulasztásukat, megadja az engedélyt, hogy a szünet három utolsó napjának valamelyikén javító vizsgálatra jelentkezzenek. Kik két tantárgyból nyertek elégtelen tanjegyet, azok a nm. vallás- és közoktatási magy. kir. miniszteriumhoz folyamodhatnak, hogy a szünet végén javító vizsgálatához bocsáttassanak: folyamodványaikat azonban a gymnasiumi igazgatóságnál a Te Deum napján tartoznak benyújtani, hogy ez július 1-én véleményezésével ellátva a tankerületi kir. főigazgatósághoz és ez a magas miniszteriumhoz áttehesse. Ezen javító vizsgálatához más tanintézetnél nem bocsáttatnak.

Kik kettőnél több tantárgyból nyertek elégtelen osztályzatot, az osztály ismétlésére utaltatnak.

A tanév kezdetén minden tankerületben csak egy gymnasiumban tartatik érettségi vizsgálat. Kik ekkor ezen vizsgálatához bocsáttatni kívának, augusztus hó utolsó napjaiban tudhatják meg, melyik gymnasium van erre felsőbb tanhatóság által kijelölve.
